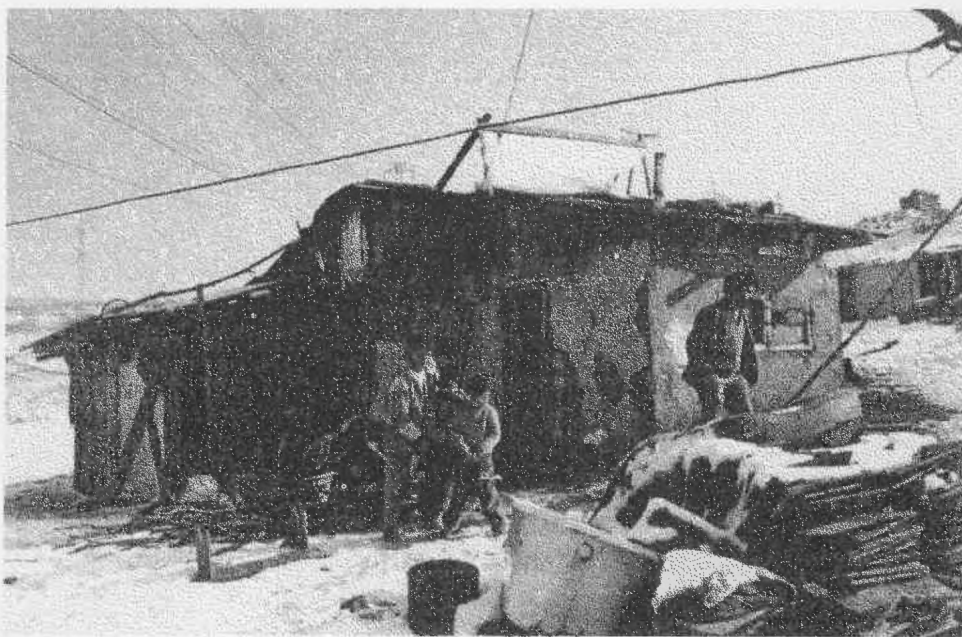

Vladimir Macura, Ksenija Petovar, Sreten Vujović

SIROMAŠNA PODRUČJA BEOGRADA

prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja

**Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije
Beograd, 1997.**

Vladimir Macura, Ksenija Petovar, Sreten Vujović

SIROMAŠNA PODRUČJA BEOGRADA
prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije
Beograd, 1967.

Posebna izdanja 34
Beograd, 1997.

Vladimir Macura, naučni savetnik IAUS
Ksenija Petovar, viši naučni saradnik IAUS
Sreten Vujović, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu

SIROMAŠNA PODRUČJA BEOGRADA

Prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja

Recenzenti: Prof dr Silvano Bolčić, Filozofski fakultet u Beogradu
Prof dr Miloš R. Perović, Arhitektonski fakultet u Beogradu

Izdavač: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije
dr Nenad Spasić, direktor

Redakcioni odbor: dr Mihajlo Čanak, naučni savetnik (predsednik)
dr Vladimir Macura, naučni savetnik
dr Dobrivoje Tošković, naučni savetnik
dr Milica Bajić - Brković, vanredni profesor
dr Branislav Derić, vanredni profesor
dr Borislav Stojkov, vanredni profesor
dr Nedeljko Borovnica, viši naučni saradnik
dr Zoran Manević, viši naučni saradnik
dr Nada Milašin, viši naučni saradnik
Branko Bojović, stručni savetnik,
Igor Marić, vodeći projektant
dr Miodrag Vujošević, samostalni istraživač
Ines Urošević - Maričić, , istraživač

Urednik: dr Nada Milašin

Prevod rezimea: Alice Copple - Tošić

Fotografije: Velimir Savatić i dokumentacija

Kompjuterska obrada: Olgica Bakić
Vesna Jokić

Korice: Miloš Petrović

Štampa: GRAFO ŽIG, d.o.o., Zemun, Zlatiborska 44

Tiraž: 300 primeraka

Adresa izdavača: 11 000 Beograd, Bulevar Revolucije 73/II, P.O. Box 696
telefon: (381 11) 3370 182, 3370 091; fax: 3370 203;
e-mail: IAUS@EUnet.yu

U TROŠKOVIMA IZDAVANJA MONOGRAFIJE UČESTVOVALO JE
MINISTARSTVO ZA NAUKU I TEHNOLOGIJU REPUBLIKE SRBIJE

Izvorni materijal za studiju, "Siromašna područja Beograda. Prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja" je projekat koji je, na osnovu zaključka Skupštine grada Beograda, realizovao zajednički tim Urbanističkog zavoda grada Beograda i Instituta za arhitekturu i urbanizam Srbije iz Beograda

Nosilac izrade projekta je bio Urbanistički zavod grada Beograda

Rukovodilac projekta:
Dr Vladimir Macura, arhitekta

Deo radnog tima iz IAUS-a:
Dr Ksenija Petovar, sociolog,
Dr Sreten Vujović, sociolog, profesor Filozofskog fakulteta
Anica Spasović, apsolvant pejzažne arhitekture, tehnička saradnja

Deo tima iz Urbanističkog zavoda:
Mr. Borko Pjanić, koordinator izrade projekta, upravljanje bazom podataka i izradom karata,
Siniša Novaković, biolog, koordinator sakupljanja podataka
Zorica Vujanac, arhitekta, metodološka kontrola podataka

Iz beogradskih opština u projektu su učestvovali:

Barajevo - Milomir Savić, građ. tehničar
Voždovac - Milorad Jeremić, arh. tehničar
Vračar - Biljana Domanović, arhitekta
Grocka - Dragan Jeftić, prostorni planer
Zvezdara - Đorđe Potkonjak, arhitekta
Zemun - Gordana Kostić, arhitekta
Lazarevac - Dimitrije Milošević, građ. tehničar
Mladenovac - Toma Srećković, arhitekta
Novi Beograd - Dragan Jovanović, arhitekta
Obrenovac - Bora Stefanović, građ. tehničar
Palilula - Predrag Minjević, arhitekta
Rakovica - Bratislav Ilić, arhitekta
Savski Venac - Ljiljana Mitić, arhitekta
Sopot - Ljiljana Stankov, arhitekta
Stari grad - Svetlana Cvetković, arhitekta
Čukarica - Mirjana Mrkšić, arhitekta

Konsultanti:
Mr. Miodrag Ferencak, arhitekta, Andra Dodić, arhitekta,
Mr. Slavica Mirić, pravnik, Ljubodrag Šimić, arhitekta

SPISAK TABELA

- Tabela 1.: Poređenje najvažnijih elemenata starog i novog modela rešavanja problema siromašnih područja
- Tabela 2.: Prikaz aktivnosti na izradi "Analize siromašnih područja na teritoriji grada i predloga mera za njihovo unapređenje"
- Tabela 3.: Broj lokacija i broj stanovnika po pojedinim tipovima siromašnih područja
- Tabela 4.: Period nastanka siromašnih područja na teritoriji Beograda
- Tabela 4a.: Način nastanka siromašnih područja
- Tabela 5a.: Mogućnosti izgradnje u siromašnim područjima
- Tabela 5b.: Period u kome su siromašna područja oformila svoj današnji izgled
- Tabela 5c.: Razvoj siromašnih područja na teritoriji Beograda
- Tabela 5d.: Tipovi zemljišta na kojima se nalaze siromašna područja
- Tabela 5e.: Bcnitet terena sa stanovišta inženjerske mogućnosti građenja
- Tabela 5f.: Etnička pripadnost žitelja siromašnih područja
- Tabela 5g.: Etnička pripadnost stanovništva siromašnih područja u odnosu na ukupnu populaciju etničke grupe u Beogradu
- Tabela 6.: Položaj pojedinih tipova siromašnih područja na teritoriji Beograda
- Tabela 7.: Distribucija partaja prema broju stanovnika
- Tabela 8.: Distribucija područja partaja prema klasama gustina (st/ha)
- Tabela 9.: Periodi nastanka područja pod partajama
- Tabela 10.: Položaj područja pod partajama i ostalih siromašnih područja na teritoriji 16 beogradskih opština
- Tabela 11.: Načini nastanka područja pod partajama
- Tabela 12.: Glavni problemi za 42 područja partaja
- Tabela 13.: Ključne mere za unapređenje siromašnih područja
- Tabela 14.: Evidencija siromašnih područja na teritoriji grada Beograda po opštinama (bez opštine Grocka) (Prilog)

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR	1
2. UVOD	3
2.1. Predmet istraživanja	3
2.2. Problem i širi kontekst	4
2.3. Obeležja i obim siromašnog stanovanja	6
2.4. Definicije tipova siromašnih područja	20
2.5. Položaj i forme siromašnih područja	30
2.6. Metod rada	32
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	35
3.1. Ukupan broj siromašnih područja i njihovo stanovništvo	36
3.2. Broj siromašnih područja po tipovima	36
3.3. Prosečne veličine siromašnih područja	37
3.4. Period nastanka siromašnih područja	37
3.5. Način nastanka siromašnih područja	38
3.6. Današnje mogućnosti izgradnje u siromašnim područjima	39
3.7. Period kada su siromašna područja dobila današnji izgled	41
3.8. Razvoj siromašnih područja	42
3.9. Tipovi zemljišta na kojima su locirana siromašna područja	43
3.10. Bonitet terena na kojima su locirana siromašna područja	44
3.11. Etnička pripadnost ljudi iz siromašnih područja	45
3.12. Raspored siromašnih područja na teritoriji grada	46
3.13. Najvažniji problemi siromašnih područja	48
3.14. Najvažniji zaključci istraživanja	49
3.15. Opšti portret kao specifičnog tipa područja u Beogradu	

4. POBOLJŠANJE USLOVA ŽIVLJENJA	
U SIROMAŠNIM PODRUČJIMA	59
4.1. Principi unapređivanja siromašnih područja	60
4.2. Predlozi opština za unapređenje siromašnih područja	61
4.3. Poboljšanje uslova življenja u pojedinim tipovima siromašnih područja	63
4.4. Pregled ključnih mera unapređenja	78
4.5. Socijalna dimenzija unapređenja siromašnih područja	80
4.6. Preporuke za akcije koje se mogu pokrenuti odmah	84

SUMMARY: POVERTY AREAS IN BELGRADE - Survey of the situation
and possibility of improving living conditions

PRILOG: Tabela br. 14
Šifarnik za čitanje tabele

LITERATURA

1. PREDGOVOR

Poslednjih godina u Beogradu su pokrenuta tri projekta koji imaju zajedničku nit: pomoći najugroženijim žiteljima grada da poboljšaju svoj život i svoje stambene uslove. Ovi projekti su sledeći:

- Projekat legalizacije bespravno podignutih kuća i krajeva. Inicijalni cilj projekta je kako povećanje sigurnosti ovih ljudi, tako i uvođenje infrastruktura i poboljšanje opštih uslova života u ovim krajevima. Procene broja bespravno izgrađenih objekata u Beogradu su različite. Do kraja 1995. godine, podneto je oko 47.000 zahteva za legalizaciju, na oko 3.000 ha i 60 lokaliteta u kojima živi između 200-250.000 osoba.¹
- Projekat održive obnove romske enklave Orlovsko naselje, čiji su ciljevi unapređenje stanja ovog naselja i sticanje iskustava za slične daljne poduhvate. Projekat se odnosi na zajednicu od oko 750 osoba i njegova realizacija je u toku.
- Projekat unapređenja siromašnih područja grada. Cilj projekta je da se sagleda obim i karakter ove pojave i da se definišu strategija i programi za poboljšanje stanja.

¹ Motivi gradske uprave u legalizaciji bespravno podignutih objekata su nesumljivo znatno širi, pa je pomoć najugroženijim žiteljima samo jedan od ciljeva ove akcije. Istraživanja o bespravnoj izgradnji u Beogradu utvrdila su da se ne radi samo o siromašnim društvenim slojevima i da se uzroci ove pojave ne mogu objasniti isključivo ekonomskom situacijom žitelja (Saveljić, 1987., Petovar 1992., Bojović, 1996.)

Ova studija zasnovana je na rezultatima istraživanja dobijenim tokom rada na poslednjem projektu.² Projekat Unapređenja siromašnih područja u gradu zasniva se na uverenju da se problemu stambene bede i siromaštva mora pristupiti na drukčiji način nego što je to uobičajeno u našoj praksi planiranja i uređenja naselja.

Stambena beda i loši uslovi stanovanja su najuočljiviji vidovi siromaštva. Oni se ne mogu rešavati primenom parcijalnih mera u okvirima pojedinih sektora, jer se time ne prekida "začarani krug bede" u kome žive siromašni i u kome se siromaštvo reprodukuje. Ovim hoćemo da kažemo da postoji potreba za raznovrsnom, komplementarnom i koordiniranom primenom mera socijalne, ekonomske, urbanističke i drugih politika u rešavanju brojnih vidova bede i siromaštva. Pобоljšanje uslova življenja u siromašnim područjima nije jednostavan posao, niti se može rešiti za kratko vreme. Taj posao je još teži kada je ukupno stanovništvo osiromašilo, kada proces tranzicije nailazi na otpore, kada su mnoge stare institucije nestale, a još uvek nisu uspostavljene nove. Imajući ovo u vidu, proces poboljšanja uslova življenja u siromašnim područjima treba shvatiti kao dugoročan posao.

² Rad na projektu unapređenja siromašnih područja započet je na osnovu sledećih zaključaka Skupštine grada Beograda i gradskih službi:

- Zaključak Skupštine grada od 24. novembra i 8. decembra 1994. godine;
- Zaključak sa sastanka predstavnika nadležnih gradskih organa uprave, održanog 4. aprila 1995. godine u vezi sa realizacijom zaključaka Skupštine grada;
- Zaključak sa 29. sednice Komisije za urbanizam Izvršnog odbora Skupštine grada od 19. maja 1995. godine o "Informaciji o siromašnim područjima Beograda", koja je urađena u Urbanističkom zavodu kao prvi korak u realizaciji zaključaka Skupštine grada.

Nakon razmatranja "Informacije o siromašnim područjima Beograda", Izvršni odbor i Skupština grada su usvojili odgovarajuće zaključke na sednicama 19. jula i 28. septembra 1995. godine. U odnosu na prvobitnu definiciju projekta, tokom rada je umesto pojma "nehigijenska" usvojen pojam "siromašna naselja", jer se ovaj prvi odnosi samo na jednu vrstu siromašnih naselja i ne obuhvata ukupnost lošeg stanovanja i življenja. Time je, ujedno, proširen obim projekta, odnosno studije koja je urađena na osnovu ovih istraživanja, naročito u delu koji se odnosi na predlog mera i programe za poboljšanje uslova življenja u siromašnim područjima grada.

2. UVOD

2.1. Predmet istraživanja

Predmet ove studije su siromašna područja Beograda. Pod siromašnim područjem se podrazumeva ono u kome je socijalna, ekonomska, i envajronmentalna³ situacija izpod srednjih, prosečnih mogućnosti Beograda. Ovakvo široko određenje obuhvata sledeće tipove siromašnih područja:

- Slamove.
- Siromašna nehidijenska naselja.
- Područja partaja.
- Siromašne delove starih prigradskih sela.
- Siromašna sela i zaseoke.
- Radničke kolonije.
- Romske enklave.

Kako će se videti u nastavku teksta, definicija siromašnog područja kao onog u kome je socijalna, ekonomska i envajronmentalna situacija ispod prosečne, je uslovna i pretežno se odnosi na fizičko-prostorne i ostale uslove življenja (okruženja). Ovakva definicija omogućava da se u nju uključe svi navedeni tipovi siromašnih područja, koji se nalaze u rasponu od najlošijih do prosečnih.

U delu teksta pod nazivom Glavne definicije dato je precizno određenje prethodno nabrojanih tipova siromašnih područja.

Istraživanjem je obuhvaćena čitava teritorija grada Beograda koju čini 16 opština. U istraživanju je korišćen standardni statistički redosled opština i to: Barajevo, Voždovac, Vračar, Grocka, Zvezdara, Zemun, Lazarevac, Mladenovac, Novi Beograd, Obrenovac, Palilula, Rakovica, Savski Venac, Sopot, Stari grad, Čukarica.

³ U tekstu se koristi pojam "envajronment" koji označava prostorno-fizičke i ekološke uslove na određenoj teritoriji.

Slika 1: Prikaz položaja pojedinih tipova siromašnih područja u odnosu na prosečnu beogradsku situaciju

GRADSKO PODRUČJE	SEOSKO PODRUČJE
LINIJA PROSEČNOG/STANDARDNOG BEOGRADSKOG NASELJA ILI PODRUČJA	
Područje partaja Radničke kolonije Siromašni delovi starih prigradskih sela Siromašna nehigijenska naselja Slamovi	Siromašna sela ili zaseoci
LINIJA SLAMA	

Romske enklave mogu se javiti u svakom od ovih tipova.

2.2. Problem i širi kontekst

Prvi poznati pokušaji rešavanja problema siromašnih područja u Beogradu datiraju iz 1930-tih (Vidaković, 1935). Tadašnje ministarstvo zdravlja je pokušalo da na bazi minimalnih standarda stanovanja poboljša stanje u nekim od ovih područja. Istraživanja sprovedena 1960-tih su pokazala da su se naselja solidnih baraka podignuta u to vreme (Prokop) postepeno, ipak, pretvorila u nezdrava staništa (Lojanica, 1966).

U periodu posle II svetskog rata problem siromašnih područja je rešavan sporadično i nesistematski. Raseljavanje je bilo jedina mera. Polovinom sedamdesetih godina (SLGB, 1976), rešenje problema je vezano za izgradnju društvenih stanova i velike građevinske radove. U tom sklopu je trebalo obezbediti sredstva za raseljavanje ovakvih područja, a njihove stanovnike smestiti u nove, solidno građene stanove, ali ipak sasvim skromne. Ni ova praksa nije dala zadovoljavajuće rezultate i napuštena je posle nekoliko godina (SLGB, 1979). Desetak godina kasnije sačinjena je jedna analiza (Komitet, 1988) koja je pokazala da na teritoriji deset gradskih opština, znači, ne računajući 6 prigradskih, u neodgovarajućim uslovima živi oko 75.000 osoba u 19.000 stanova i na 90 nehigijenskih područja. Ovi podaci nisu potpuni iz dva razloga. Prvo, analizom je

obuhvaćen samo tadašnji društveni stambeni fond, i drugo, analizom nisu obuhvaćeni svi tipovi siromašnog stanovanja (Komitet, 1988).⁴

Kada se u celini posmatra period od proteklih četiri-pet decenija, uočava se da Beograd, uostalom kao ni bivša SFRJ, nije imao izgrađenu širu strategiju za rešavanje siromašnih gradskih područja. Uprkos tome, prethodna praksa ipak daje mogućnost da se iz pojedinačnih delova sklope obrisi jednog modela koji je ranije postojao. U njemu se nije priznavao pojam siromašnog naselja kao složene socijalne i fizičke pojave, već se pažnja najčešće obraćala samo na fizički ambijent koji je znatno niži od proseka (SLGB, 1976). Derutne kuće, loša komunalna oprema, neuređenost i niska higijena su neke od osnovnih odlika koje su se pri tome imale u vidu. Ovakva područja/zone su se zvanično označavala eufemizmom "nehigijensko naselje". Teškoća je bila u tome što društvene institucije, ograničene svojom doktrinom i sistemom, siromaštvo nisu mogle da vide kao praktičan problem. S druge strane, postojalo je snažno uverenje da se rešenje stambenog pitanja, pa prema tome i pitanja "nehigijenskog stanovanja", može tražiti kroz izgradnju stanova u društvenoj svojini, a problem zaposlenja kroz društvena preduzeća. Otuda je i bilo sasvim prirodno što su konkretna rešenja tražena sporadično, od slučaja do slučaja, po pravilu voluntaristički i na autoritarnoj osnovi.

Devedeste godine donele su promene. Posle raspada SFRJ i započetih promena u političkom i socijalnom sistemu, u Srbiji/SRJ stanovanje je u celini prepušteno tržištu i posmatra se kao privatna stvar građana. Društveni stambeni fond je privatizovan kroz otkup stanova. Nisu uspostavljeni javni fondovi za finansiranje stambene izgradnje i subvencioniranje stanovanja siromašnih i posebno osetljivih društvenih grupa. U takvim okolnostima, posebno se aktualizuje pitanje siromašnih gradskih područja, uslova stanovanja i življenja u njima. Izvesno je da stari pristupi u rešavanju problema siromašnih područja nisu delotvorni, na šta

⁴ Detaljna analiza podataka iz materijala Gradskog komiteta za komunalne, građevinske i stambene poslove nalazi se u tekstu Veronike Zimanji (1991), "Uslovi stanovanja i života porodice sa decom u nehigijenskim stanovima u Beogradu". u: Grupa autora, *Društvena kriza i deca, Socijalna politika u uslovima krize i tranzicije ka tržišnoj ekonomiji*. Beograd: Institut za socijalnu politiku (str.71-102).

ukazuju i inostrana iskustva. Stoga se razvijaju novi pristupi, koji nisu zasnovani na raseljavanju siromašnih područja, već na programima poboljšanja uslova življenja u njima. Uočava se da delotvorne strategije moraju da počivaju na većem broju programa, pre svega ekonomskim, socijalnim i envajronmentalnim, kao i na uključivanju većeg broja aktera u ove procese. (Nacrt PPRS, 1994). To je bio pristup u istraživanju koje ovde prikazujemo.

Cilj istraživanja bio je da se utvrde obim i karakteristike siromašnih područja Beograda. U uslovima raspoložive informatičke građe, neka pitanja su razmotrena na opštijem nivou, a pojedina detaljnije. Pored toga, jedan od ciljeva bio je da se predlože mere i programi za poboljšanje uslova življenja u siromašnim područjima.

2.3. Obeležja i obim siromašnog stanovanja

Beskućnici i oni koji su loše nastanjeni, odnosno njihove stambene (ne)prilike najuočljiviji su oblici bede i siromaštva uopšte. Svuda u svetu su loše nastanjeni upravo siromašni. Siromaštvo nije problem koji iščezava i uvek će u manjoj ili većoj meri, iz ovih ili onih razloga, postojati. Ono se ne može bez ostatka rešiti. Tačno je da "siromaštvo ima mnogo dimenzija, od kojih svaku valja proučavati posebno, premda u stvarnosti tvore jednu međusobno povezanu mrežu obespravljenosti" (Haralambos, 1989: 153).

Istraživači koji su se bavili indikatorima apsolutnog siromaštva nastojali su da utvrde kvalitet i kvantitet hrane, odeće i stanovanja potrebnih za zdrav život. U osnovne fizičke potrebe se obično svrstavaju:

- Ishrana - merena potrošnjom kalorija i belančevina;
- Stanovanje - mereno kvalitetom stambenog prostora i njegovom nastanjenošću;
- Zdravlje - mereno smrtnošću odojčadi i kvalitetom dostupnih medicinskih usluga.

Za preživljavanje je prioritarno obeđenje odgovarajuće ishrane, a smeštaj dolazi na drugo mesto.

Siromaštvo se posmatra na skali od apsolutnog do relativnog siromaštva. Konkretnije, kontinuum siromaštva se može pratiti od beskućnika (skitnice, lutalice, klošari ...), onih koji ne znaju "gde će spavati noćas i gde će živeti sutra" i stambene bede do onih stanovnika koji žive znatno ispod proseka zadovoljavanja ljudskih potreba u jednoj društvenoj zajednici. Taj prosek podrazumeva da su brojne i različite potrebe zadovoljene u poželjnom stepenu i to na trajan i adekvatan način, primeren vladajućim civilizacijsko - kulturnim standardima datog društva i njegovog okruženja. Smatramo da se ne treba zaustaviti na proučavanju takozvanog apsolutnog siromaštva u smislu fizičkog preživljavanja, već zahvatiti i relativno siromaštvo.

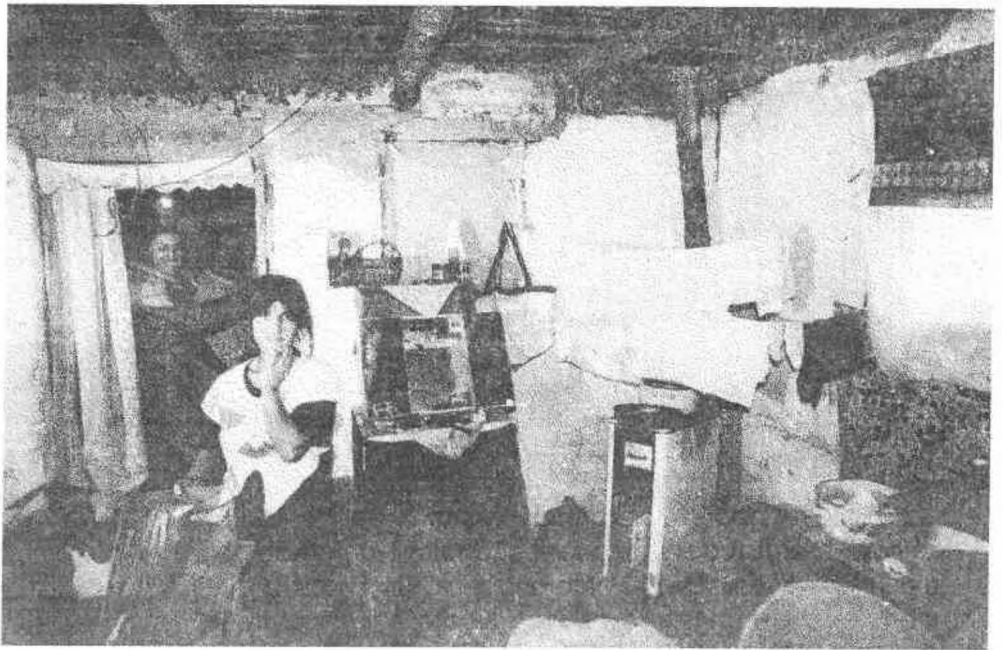
Ako se uzmu u obzir standardi Evropske Unije, prag siromaštva u svakoj državi članici utvrđen je na 50% prosečnog dohotka kojim raspolaže određena potrošačka jedinica - domaćinstvo (Eurostat, 1990.; Avramov, 1995.:144). To znači da su siromašni oni koji raspolažu dohotkom koji je ispod polovine prosečnog dohotka. Prema tumačenju Dragane Avramov, u državama članicama Evropske Unije mogu se razlikovati dve kategorije domaćinstava koja zavise od socijalne zaštite i imaju potrebu za obezbeđenjem socijalnog stana ili subvencioniranom stanarinom, da bi prevazišli prag siromaštva. Prvu kategoriju čine domaćinstva koja nemaju dovoljne prihode (penzioneri, nezaposleni, invalidi ili siromašni) i žive u siromaštvu ukoliko ne koriste socijalnu pomoć. Druga kategorija sastoji se od domaćinstava koja, iako dobijaju socijalnu pomoć, žive u siromaštvu (Avramov, 1995.:144).

U našoj zemlji ne postoji zvanično utvrđena procena o broju siromašnih ljudi niti takozvana granica (prag) siromaštva. Podaci Ankete o potrošnji domaćinstava Saveznog zavoda za statistiku, međutim, pokazuju da je tokom prošle godine broj siromašnih građana Jugoslavije u odnosu na 1990. godinu dupliran. Skoro tri miliona ili 28,9% jugoslovena nije bilo u stanju da zadovolji minimalne potrebe za hranom 1995. godine. Među seoskim stanovništvom, siromaštvo je poraslo od 14,6 na 22,9%, a kod gradskog od 13,2 na 32,1%. (Bogosavljević i Pošarac, 1996.; navedeno prema "Naša borba", 6.11.1996.:24; 7.11.1996:12). Prema istom izvoru, tokom prošle godine u Jugoslaviji je bilo oko 650.000 ekstremno siromašnih, čiji je prosečan mesečni dohodak bio manji od jedne polovine potrošačke korpe. U ovako utvrđen obim ekstremno siromašnih nije uključeno izbeglo stanovništvo iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje

jednim delom, budući bez prihoda, bez krova nad glavom i bez ikakve imovine, spada u kategoriju ekstremno siromašnih.

U socio-ekonomskom značenju, dakle, obeležja života u siromašnim područjima su znatno ispod proseka jedne društvene sredine. Ovako definisano siromašno područje polazi od određenja siromaštva na relativan način, preko kriterijuma prosečne mogućnosti globalnog društva i dostignutog (ne)kvaliteta pojedinačnog života. U ovakvom okviru siromaštvo se definiše kao relativna lišenost ili podstandardno zadovoljavanje potreba u oblasti ishrane, stanovanja, obrazovanja, zdravlja, socijalnog napredovanja i drugih komponenti kvaliteta življenja. "Pojedinci, obitelji i skupine stanovništva žive u siromaštvu ako nemaju sredstava da nabave onu vrstu hrane, sudeluju u onim aktivnostima i žive u onim uvjetima i uz one pogodnosti koje su uobičajne, ili barem široko prihvaćene i odobrene, u društvima kojima pripadaju. Njihovi su resursi tako izrazito ispod onih koja stoje na raspolaganju prosječnome pojedincu ili obitelji, da su oni zapravo isključeni iz uobičajnih obrazaca života, običaja i djelatnosti. ... Norma u odnosu na naciju temelji se na relativnom siromaštvu prema konvencijama jednog određenog društva." (Peter Townsend, navedeno prema Haralambos, 1989: 144-45)

Za potrebe naše analize možemo razlikovati elementarno i strukturalno siromaštvo (Vexliard, 1956: 20). Pod elementarnim siromaštvom se podrazumeva ono koje je posledica prirodnih razaranja, ili poremećaja i najžešćih društvenih sukoba, kakvi su poplave, požari, zemljotresi, ratovi itd. Nasuprot tome, strukturalno siromaštvo direktno proizlazi iz strukture, organizacije i ustanova datog društva. Ono počiva na političko- pravnoj, ekonomskoj, etničkoj i religioznoj osnovi. U savremenim društvima sa razvijenom socijalnom politikom, međutim, elementarno i strukturalno siromaštvo su usko povezani, jer se jedan od glavnih ciljeva društvene organizacije sastoji upravo u tome da se obezbedi zaštita od nepredviđenog.

Stambena beda i siromaštvo su sastavni deo društvene isključenosti. Stambeno isključenje, čije su žrtve beskućnici i loše nastanjeni, opstaje kao proces u društvenom kontekstu koji ograničava mogućnosti izbora u oblasti stanovanja i načina života osoba sa malim prihodima ili bez prihoda. Kontekstualni činioci stambenog isključenja mogu se podeliti na posredne i neposredne. U posredne činioce spadaju socio-demografski procesi i promene unutar domaćinstva, raspoloživost stanova (karakteristike stambenog fonda) i rasprostranjenost siromaštva među stanovništvom (pristupi finansijskim resursima). U neposredne činioce stambenog isključenja i/ili lošeg stanovanja spadaju nedovoljnost prihoda (nezaposlenost, povremena zaposlenost), traumatski događaji (akti porodičnog nasilja, raskid veza, slučajni gubitak posla, hronična bolest i sl.), osobine ličnosti (nivo inteligencije, emocionalna stabilnost, specifični oblici psihopatologije ...) (Avramov, 1995.:131-151). Pojedine osobe su manje sposobne da se bore protiv rizika socijalne isključenosti. Primera radi, to je slučaj kada pojedinci ispolje ponašanje koje ih isključuje iz porodične solidarnosti i pomoći društvene zajednice - nasilničko ponašanje, zloupotreba alkohola, upotreba droge itd. Ovakvi oblici

ponašanja mogu neposredno da vode potpunom isključenju iz društva, pa prema tome i iz stana.

I danas, kako ubedljivo pokazuje Dragana Avramov, pojam beskućništvo nije dovoljno prihvaćen u političkom i zakonodavnom rečniku mnogih zemalja Evropske Unije. Vlade nerado priznaju postojanje krajnjeg siromaštva u društvima sa prosperitetnim ekonomijama i nastoje da potcene njegovu rasprostranjenost. Više su sklone da operišu administrativnim terminima, nego da identifikuju različite podgrupe stanovništva koje imaju potrebu za stalnim stanom.

Rašireno je i shvatanje da su beskućnici samo klošari i vagabundi. S tim u vezi, rezultati istraživanja se primaju sa skepsom. Tipična reakcija je pitanje: "Gde su te hiljade beskućnika? Ako nisu na ulici, to nisu beskućnici". U najboljem slučaju, veli Avramov, beskućništvo se priznaje kao stanje osoba bez stalnog boravišta. Samohrane majke i mladi, dve podgrupe stanovništva bez stana koje su svuda u najbržem porastu, a koje su žrtve siromaštva, porodičnog nasilja, seksualnih zloupotreba, porodičnih sukoba i drugih traumatičnih događaja, "generalno imaju boravište, ali nemaju stan". (Avramov, 1995.:79) Autorka dokumentovano pokazuje da broj osoba bez stana znatno prevazilazi vidljivo stanje osoba koje spavaju na ulicama i osoba koje je administracija svrstala u beskućnike (korisnici prihvatilišta tipa "bed and breakfast" i tome slično). Oni koji "ne znaju gde će spavati noćas i gde će živeti sutra" su, ustvari, najmalobrojniji ali najvidljiviji deo stanovništva bez stana.

Sociološki pristupajući složenom problemu beskućnika, Avramov polazi od toga da je identifikacija zajedničkih imenitelja mnoštva uslova koji dovode do gubitka stana osnova teorijske definicije stanja beskućništva i klasifikacije osoba bez stana. Ona definiše stambeno isključenje kao "odsustvo pristupa stanu koji je adekvatan ličnoj upotrebi", a beskućnike kao "osobe nesposobne da obezbede stan za adekvatnu ličnu upotrebu i osobe nesposobne da sačuvaju stan za ličnu upotrebu bez terapijske pomoći" (Avramov, 1995.:81).

Beskućništvo nastaje kao rezultat socijalnog procesa osiromašenja koji dovodi do lišavanja siromašnih adekvatnog stana. Siromaštvo se shvata

kao nedostatak novca, materijalnih sredstava i mogućnosti, a norme koje važe za adekvatno stanovanje i za pomoć koja se pruža stambeno ugroženim posmatraju se u svetlu globalnog nivoa razvoja, vladajućih socijalnih vrednosti, pristupačnosti resursa grupama i pojedincima, kao i u svetlu potreba, vrednosti i izbora pojedinaca (Avramov, 1995.:81). Gubitak (neposедovanje) stana za ličnu upotrebu označava stanje beskućništva. Gubitak adekvatnog stana u smislu kvaliteta i sigurnosti određuje stanje loše nastanjenosti, odnosno život u nezdravim, podstandardnim, prenaseljenim stanovima i najčešće u stanovima bez pravne osnove (ugovora). Sve u svemu, globalna analiza beskućništva, lošeg stanovanja, "vidljivo" i "nevidljivo" stambeno ugroženih, zahteva pažljivo ispitivanje uslova življenja na skali od "skitnjčenja" i "neizvesnosti noćenja" do prenaseljenosti i na skali od elementarnih (poplave, požari, zemljotresi, ratovi. . .) do strukturalnih uzroka (socijalna diferencijacija, pauperizacija, socijalna segregacija, nezaposlenost . . .).

Podaci o beskućnicima u najrazvijenijim evropskim zemljama, članicama Evropske Unije, svedoče o tome da siromaštvo doista nije problem koji iščezava. Tako, Avramov procenjuje da u Evropskoj Uniji ima 1,8 milion osoba koje svake godine zavise od javnih ili dobrovoljnih službi zaduženih za obezbeđenje smeštaja u prihvatilištima ili privremenim stanovima. Najviše takvih osoba ima u Nemačkoj - 876.000, Velikoj Britaniji - 460.000; Francuskoj - 346.000, a najmanje u Luksemburgu - 200, Irskoj i Danskoj - 4.000. Ako se uzmu u obzir "vidljivo" i "nevidljivo" stambeno ugroženi, onda se autorkina procena kreće između 2,3 i 2,7 miliona osoba, koje bi se mogle naći bez stana u 12 zemalja članica Evropske Unije. Imajući na umu i one kojima se ne pruža ranije pomenuta stambena pomoć, a koji žive u slamovima, pod šatorima, u kontejnerima ili u karavanima, a koji su takođe beskućnici, onda se taj broj u Španiji penje na najmanje 160.000 osoba, u Grčkoj na 67.000, u Italiji na 150.000 i u Portugaliji na 150.000 osoba (Avramov, 1995.:104).

Većina beskućnika su mlade osobe u radnim godinama (više od polovine onih koji koriste prihvatilište imaju između 20 i 39 godina), niskog nivoa obrazovanja i bez posla, ili oni koji su imali slučajne poslove, nestabilne i kratkog trajanja. Beskućnici koji nikad nisu radili čine manjinu - između osam i devet na deset beskućnika su imali radno iskustvo (Avramov, 1995.:109).

U pogledu nacionalne pripadnosti, većina beskućnika u prihvatnim centrima u Evropskoj uniji pripadaju većinskom/dominantnom stanovništvu zemlje u kojoj se nalaze. Prihvatni centri imaju malo emigranata iz zemalja van Evropske unije, između ostalog i zbog toga što nisu ovlašćeni da primaju (ilegalne) imigrante.

Za zemlje Istočne i Srednje Evrope ne postoje pouzdani podaci. Prema nacionalnim izveštajima iz pojedinih zemalja nekadašnjeg "realnog socijalizma", broj beskućnika je u porastu. Zapaženo je da se ne mali broj beskućnika regrutuje iz redova doskorašnjih zatvorenika i da je sve više dece koja život provode na ulicama van roditeljskog doma, naročito u metropolama nekih od ovih zemalja.

Najviše beskućnika i najviše loše nastanjenih ima u zemljama u razvoju, naročito u afričkim i azijskim zemljama i u Latinskoj Americi. Prema podacima OUN, trećina stanovnika u ovim zemljama osuđena je da umre mlada zbog nezdravih stanova u kojima žive (Ragon, 1977.:220).

Problem siromaštva u SFRJ, ali i u SRJ, bio je skrenut na marginu društvenog interesa. Zvanične društvene institucije nisu se ovim problemom posebno bavile, jer se smatralo da je dovoljno to što postoje centri za socijalni rad, koji su nadležni za rešavanje problema tzv. socijalnih slučajeva. Siromašni kao društvena kategorija nisu bili predmet posebnog interesovanja ni tzv. sektorskih politika, kao što je stanovanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita i druge. Iz podataka zvanične statistike ne može se zaključiti koliko je građana u kategoriji siromašnih, koliko ih stanuje u siromašnim/lošim uslovima i sl. Tako na primer, na osnovu podataka statističke službe, nije moguće utvrditi broj stanova u ukupnom stambenom fondu u kojima se živi substandardno. Zvanična statistička definicija stana kaže: "Stan je svaka građevinski povezana celina namenjena stanovanju, koja se sastoji od jedne ili više soba sa odgovarajućim prostorijama (kuhinja, kupatilo, predsoblje, ostava, klozet i sl.) ili *bez pomoćnih prostorija*, a koja ima jedan ili više pomoćnih ulaza" (SGB -1993., 1994: 340; kurziv autora). Ovakva definicija stana omogućuje da se doslovno svaka šupa, stračara, podrumaska prostorija ili sličan natkrovljen i zidovima oivičen prostor proglasi i smatra stanom. Takve prostorije zvanična statistika svrstava u jednu od standardnih

kategorija stana u (posebne sobe, garsonjere, jednosobni, dvosobni stanovi ..., prostorije naseljene iz nužde i sl.). I dalje, statistika daje podatke koliko stanova ima instalacije (vodovod, kanalizacija), ali ne i podatke koliko stanova je vezano na naseljski vodovodni ili kanalizacioni sistem.

Gustina nastanjenosti se uzima kao jedan od pokazatelja siromaštva. Gustina nastanjenosti (broj osoba na sobu), u jednom delu stambenog fonda Beograda može se oceniti kao ekstremno visoka. U 44.716 posebnih soba, garsonjera i jednosobnih stanova, u kojima stanuju po tri i više osoba, živi oko 175.000 građana. Gustina nastanjenosti u njima iznosi gotovo četiri lica po sobi. I dalje, u 29.330 dvosobnih stanova u kojima stanuju po pet i više osoba, živi oko 167.000 građana (prosečna nastanjenost 2,8 lica po sobi). To govori da više od petine građana Beograda (oko 340.000 ili 22%) žive u uslovima izrazito visoke gustine nastanjenosti (dele sobu sa dvoje ili više članova domaćinstva) (SGB - 93. Tab. I-16.11 : 84).

U našoj zemlji, s manjim izuzecima koji se, po pravilu, odnose na strance i imućnije građane koji privremeno borave u gradu, ljudi koji nemaju svoj stan prinuđeni su da pod veoma nepovoljnim okolnostima, s obzirom na visinu prihoda domaćinstva, iznajmljuju stan, ili deo stana (podstanarske sobe). Kako je već napomenuto, ne postoje podaci o broju ovih ljudi i porodica ni za Beograd niti za ostala naselja u Srbiji. Na jednom manjem uzorku, u okviru istraživanja o društvenoj krizi i porodičnom životu, sprovedenom 1989. godine u četiri grada u Srbiji, Marija Kolin je došla do podatka da 24% porodica imaju status podstanara, a još 10% stanuju kod roditelja (Kolin, 1991: 45). Autorka navodi i podatke o stambenoj prenaseljenosti dobijene u istom istraživanju. Više od polovine anketiranih porodica ima manje od 15m² stambene površine po članu, a kod anketiranih porodica u Beogradu taj procenat je 64 (Kolin, 1989: 46).

Ima shvatanja, kao što je shvatanje Oskara Luisa, po kome su način života i vrednosti u sirotinjskim naseljima u znaku kulture siromaštva kao adaptacije i reakcije sirotinje na njihovu marginalnu poziciju u klasno raslojenom, individualiziranom i specijalizovanom savremenom društvu (Lewis, 1970: 16). Pod kulturom bede ili siromaštva se podrazumevaju u najširem smislu obrasci ponašanja koji se prenose iz jedne u drugu

generaciju. Naime, život u siromaštvu vremenom stvara posebnu kulturu, odnosno potkulturu, sa posebnim obrascima porodičnog života, međuljudskim odnosima, vrednosnim orijentacijama i tome slično. Kada se jednom ova potkultura formira, kao reakcija na ekonomsku marginalizaciju i lišenost, ona se prenosi na sledeću generaciju i tako se zatvara krug siromaštva. S tim u vezi pominju se "slamovi očaja". Nasuprot ovome, tamo gde postoji kakav takav kolektivni angažman (akcioni kapacitet) žitelja sirotinjskog naselja da poprave i izmene svoju stambenu i uopšte životnu situaciju govori se o "slamovima nade". Uvažavajući racionalne elemente shvatanja o kulturi siromaštva, sociolozi ipak smatraju da izlaz iz siromaštva na teorijskom planu valja tražiti u okvirima teorije društvene strukture i promene, a ne teorije kulture siromaštva. Bitan je, naime, karakter društvenih odnosa meren stepenom udaljenosti između pojedinih delova strukture (slojeva) i stepenom unutar društvene napetosti i karaktera društvenog odabiranja i vertikalne društvene pokretljivosti. Iz ovakve premise proističe stav da je društvo odgovorno za kvalitet življenja pojedinaca i grupa koje ga čine, da je siromaštvo društveni proizvod i da nevoljnici treba da osele društvenu solidarnost i socijalnu pravdu. Naravno, to ne znači da nevoljnici u svemu treba da zavise od pomoći društva/države, već treba i sami da, koliko god mogu, učestvuju u obezbeđivanju sopstvenog dobra. *"Nije najvažnije dati gladnima ribu, nego ih naučiti da je love"*. Drugim rečima, uspeh u rešavanju problema siromašnih područja zavisi, s jedne strane, od nacionalnog bogatstva date zemlje i grada, njihovih programa za siromašne, stambene, zemljišne, kreditne, urbanističke i socijalne politike, pomoći međunarodnih ustanova itd., kao i od samopomoći ili učestvovanja u rešavanju stambenog problema samih siromašnih, sa druge strane. To znači da treba menjati kako društvenu praksu i institucije, tako i osposobljavati nevoljnike ili žrtve stambene bede i siromaštva, da sami doprinesu poboljšanju svoje situacije.

Beda je najteži oblik siromaštva, socijalno patološki proces i stanje u kome su zbog oskudice neophodnih sredstava za život ugrožene osnovne životne funkcije pojedinca i društvenih grupa i reprodukovanje njihovih psihofizičkih i radnih sposobnosti.⁵ Beda je uvek praćena različitim

⁵ Razvoj dece i omladine u socijalno ugroženim društvenim slojevima i grupama je pitanje kome se u poslednje vreme pridaje sve veća pažnja. Centar za istraživanje u oblasti obrazovanja OECD-a u Parizu, pokrenuo je poseban

oblicima socijalno devijantnih ponašanja. Spirala bede/siromaštva, koja se vremenom formira okretanjem začaranih krugova bede/siromaštva, ostavlja vidne tragove na sam ambijent naselja u kome siromašni žive. Sa proticanjem vremena sve je uočljivije opadanje fizičkog kvaliteta naselja. Kuće se postepeno ruiniraju, instalacije ako ih i ima propadaju, đubre u dvorištima i naselju se nagomilava, opšta zapuštenost i zagađenost se povećavaju. Za razliku od osrednjih naselja i krajeva u kojima se građevinski fond održava na kakvom takvom početnom nivou, ili za razliku od imućnijih područja u kojima se uočava unapređivanje fizičkih struktura, odnosno izvesna evolucija u ukupnom ambijentu, u siromašnim područjima kretanje je involutivno. To je jedna od njegovih najgorih odlika: za razliku od osrednjih ili imućnijih krajeva u kojima se povećavaju materijalne vrednosti kuća i cele zone, u siromašnim oni opadaju. Siromašno naselje je ona posuda u koju se vremenom sipa sve više i više siromaštva. Čak i tamo gde postoji određena težnja ljudi da poprave svoj fizički okvir, da ga prošire ili prilagode novim potrebama, ne dolazi do unapređenja već do daljeg propadanja. Nove dogradnje i nove adaptacije su ne retko gore od početnih struktura, zidane nevičnije, sa manje odgovarajućih materijala, sa više improvizacije. Kao što se u okretanju krugova bede, veća beda lepi na onu stariju, ali manju, tako u prilagođavanju kuća i naselja veća zakrpa se stavlja preko one starije, ali manje. Sve to formira jedan veliki "krpež" na koji često liče siromašna područja. Ovakav retrogradni proces neminovno vodi naselju stračara u kome su straćeni i ljudski rad i uložena sredstva i materijali kojima se gradi.

istraživački projekat i uveo pojam "riziko deca" ("children at risk", "enfant a risque"), koji se odnosi na bitno smanjenu verovatnoću pojedinih kategorija dece i omladine da razviju svoje potencijale (Hrnjica, 1991: 136, 140). Kako primećuje S. Hrnjica, pojam "riziko deca i omladina" u nas ne postoji ni kao naučna ni kao zakonska kategorija, a sadržajno je najbliži pojmu "deca i omladina iz socijalno depriviranih sredina". Hrnjica svrstava ekstremno siromaštvo (bedu) u jedan od pet osnovnih "riziko" faktora razvoja (školski nuspeh, deca lišena roditeljskog staranja, deca migranata, ekstremno siromaštvo, pripadnost romskoj etničkoj grupi). (Hrnjica, 1991:141-144).

Tabela 1. Poređenje osnovnih elemenata starog i novog modela rešavanja problema siromašnih područja

Elementi modela	Stari model (1960-te do kraja 1980-tih)	Novi model u nastajanju (1990-te)
Pogled na siromaštvo	Siromaštvo je život koji je ispod određenog praga	Siromaštvo je život koji je relativno niži od prosečnih mogućnosti društva
Čiji se problem rešava?	Po pravilu se rešava problem pojednica i porodice	Nastoji se na rešavanju problema pojedinca, porodice i lokalne zajednice
Akteri u rešavanju problema	Unapređenje se zasniva na pružanju pomoći siromašnim područjima od strane institucija društvenog sistema	Poboljšanje uslova života se zasniva na kooperaciji lokalne zajednice siromašnog područja i institucionalnih i vaninstitucionalnih organizacija i grupa
Uloga države	Država i njene službe treba da pomognu siromašne da se uzdignu do određenog praga/minimalnog standarda	Država i njene službe treba da pomognu siromašne da dostignu određen standard, ali i da se osposobe za samostalno održanje tog ili višeg nivoa kvaliteta življenja
Uloga siromašne zajednice	Siromašna/lokalna zajednica nema nikakvu ulogu u poboljšanju uslova življenja - ona je pasivni objekat - korisnik pomoći	Siromašna/lokalna zajednica aktivno učestvuje u procesu unapređivanja svog područja - podstiče se individualna inicijativa i samoorganizacija građana
Pitanje strategije	Za rešavanje problema siromašnih područja primenjuje se jedna strategija	Za rešavanje problema siromašnih područja primenjuje se više strategija koje odgovaraju pojedinim tipovima siromašnih područja
Programi unutar strategije	Unapređenje siromašnih naselja i područja računa prvenstveno na envajronmentalne mere	Unapređenje siromašnih područja zasniva se na uporednom rešavanju ekonomskih, socijalnih i envajronmentalnih problema
Dominantne mere	Raseljavanje uz minimalne standarde	Unapređivanje, obnavljanje, rekonstruisanje, uz poštovanje specifičnih obeležja područja
Organizacija rešavanja problema	Postojeće društvene institucije su sposobne da reše problem siromašnih područja	Postojećim institucijama treba dodati nove i uvesti nove grupe voljne da rešavaju problem siromašnih područja.

Iz prethodnih premisa - o pojmu siromaštva, o karakteru društvene strukture i o kulturi siromaštva - proizlazi nekoliko stavova koji na drugačiji način vide rešenje problema siromašnih područja nego što je to viđeno pre nekoliko decenija. Promene su uslovljene kako neuspesima i nezadovoljavajućim rezultatima u obnovi siromašnih područja, tako i pokušajima da se poboljšaju uslovi življenja siromašnih. Naime, praksa socijalne politike, najvećim delom, posmatrala je siromašne grupe kao pasivne korisnike različitih socijalnih mera, programa i pomoći. Pokazalo se da takav pristup zanemaruje važnu dimenziju aktiviranja i osposobljavanja siromašnih društvenih grupa. Cilj novog pristupa je da se uz odgovarajuću stručnu i tehničku pomoć i podršku, ove grupe osposobe za samostalno rešavanje svojih egzistencijalnih pitanja i da formiraju različite oblike organizacija za rešavanje problema svakodnevnog života u svojim lokalnim zajednicama. Danas se može govoriti o dva pristupa - starom i novom - u poboljšanju uslova življenja u siromašnim područjima i, generalno govoreći, u planiranju i uređenju fizičkog i socijalnog prostora lokalnih zajednica. Osnovne vrednosne razlike između starog modela i pristupa koji zastupa ovaj projekat su date u tabeli 1. Treba napomenuti da je prelaženje sa jednog na drugi pristup u pojedinim evropskim zemljama započeto pre nekih deset-petnaest godina, dok taj proces kod nas započinje tek sada.

Stari model, prikazan u prethodnoj tabeli je autoritaran, etatički, heteronoman itd, za razliku od novog modela koji je kooperativan, participativan, autonoman itd. Novi model pretpostavlja dalja istraživanja, dorade i odgovarajuće provere u praksi.

2.4. Definicije tipova siromašnih područja

Logična posledica starog modela bila je da ona gradska područja koja su u zoni između zamišljenog praga siromaštva i jedne osrednje situacije, zapravo i ne treba posebno tretirati niti pomagati. Realnost Beograda govori sasvim suprotno. Loši uslovi stanovanja i življenja su karakteristika ne samo slamova i nehygijenskih naselja, već i drugih oblika gradskog tkiva, kao što su zapušteni delovi nekadašnjih prigradskih sela ili partaje. Taj problem je u Beogradu već ranije uočen - za njega je bio korišćen žargonski termin "meko gradsko tkivo" - i bio je rešavan, ali nikada

drugačije izuzev rušenjem i raseljavanjem. Naime "meka gradska tkiva" su bila ona na koje su gradske službe računale kao na rezervna zemljišta za unutargradske rekonstrukcije.

Relativistička definicija siromašnog područja, koju smo usvojili u ovom projektu, pogodnija je kako za preciznije određenje vrste problema, tako i za bolje sagledavanje njegove dimenzije i karaktera. Njena prednost je u tome što obuhvata širu lepezu različitih, manje ili više siromašnih krajeva/zona - od onih koja su nešto ispod gradskog proseka do onih koja se nalaze na samom dnu. Najzad ta definicija je otvorena i može da uključi i druge oblike siromašnog stanovanja o kojima se malo ili nedovoljno zna.

Izabrani pristup daje mogućnost da se, u konkretnoj beogradskoj situaciji, izdvoji nekoliko tipova siromašnih područja. Svako od njih se odlikuje nizom posebnosti, kao što se unutar svakog tipa nalaze i mogući podtipovi. Na osnovu dosadašnjih istraživanja, moguće je utvrditi sedam osnovnih tipova siromašnih područja. Oni su sledeći:

Slam je stambeno naselje u kome je socijalna i envajronmentalna situacija do te mere loša da negativno utiče na zdravlje, socijalno i psihičko stanje žitelja. To je naselje bede. Kuće su najčešće vrlo male, mahom sagrađene od najlošijih, negrađevinskih i otpadnih materijala - starih limova, ter-papira, najlona, sa lošim konstrukcijama od otpadne daske, letava, otpadne ili stare građe, blokova, opeke i sl. Reč je o naselju sastavljenom od stračara i čatrlja, ponekad i od zemunica, napuštenih vagona itd. Deo slamova nastaje i u starim radničkim barakama koje su vremenom, usled bede njihovih žitelja, devastirane. Slam često nastaje kao improvizovano privremeno sklonište, smešteno na neupadljivom i ponekad lošem mestu, ali se vremenom pretvara u stalno naselje. U njemu se teško prepoznaje postojanje okućnica, mada se vidi da neki od otvorenih prostora ispred ili oko kuća pripadaju pojedinim domaćinstvima. Naselje ne poseduje komunalne instalacije, ulična mreža ne postoji, prilazi ponekad nisu ni staze. Čitav prostor može da bude zatrpan smećem i otpadom, tako da ukupan ambijent odaje utisak ne samo krajnje neuređenosti i neodržavanja, već i nehyijenskih uslova života. Moguć je različit broj porodica na "parceli" - od jedne do više njih, koje mogu i ne moraju rođački da budu povezane. Slam je u socijalnom i ekonomskom pogledu

homogen. Njegovo stanovništvo je neobrazovano, nekvalifikovano, osposobljeno samo za marginalizovana zanimanja, koja se ne retko graniče sa kriminalnim ili polulegalnim aktivnostima. Žitelji su isključeni ili loše integrisani u lokalno i globalno društvo. Okolina prema ovakvim naseljima uglavnom ima odbojan odnos.

Slam ispod mosta Gazela na levoj obali Save

Nehigijensko siromašno naselje ili kraj je ono koje je nedovoljno ili neogovarajuće opremljeno komunalnim infrastrukturama i ulicama i koje delimično ima problema u odnošenju smeća. Vidljivo je siromaštvo. No taj siromašni život ipak nije onaj najteži. Za razliku od slama, nehiijensko naselje nastaje izgradnjom "moje kućice" kao vida trajnog rešavanja stambenog pitanja. Za razliku od naselja bede, kuće su ovde većim delom tvrdo zidane i bliže su uobičajenim građevinskim standardima. Ponekad to mogu da budu kuće koje su sami stanovnici gradili - često male, nevešto podignute, doziđivane i nadziđivane. Nekada u naselju mogu da se ističu barake sa mnoštvom stanova, a ponekad različiti oblici planski podignutih

zgrada sa minimalnim standardima. Dvorišta se jasno uočavaju, često su mala i zapuštena, ne retko prekrivena smećem i starim stvarima. Nekada i same kuće i dvorišta mogu da budu vrlo uređeni. Stanovništvo nehigijenskih naselja je obrazovano i nedovoljno zaposleno u formalnom sektoru privrede. Ove činjenice su razlog za obeleženost žitelja nehigijenskih naselja kao niže kategorije, što je u vezi sa izvesnom odbojnošću koju okolina ima prema ovim naseljima. Za razliku od slama, stanovnici nehigijenskih naselja ne moraju da predstavljaju ekonomski i socijalno homogenu populaciju. Procenjujemo da postoji društvena heterogenost i ekonomske razlike između domaćinstava u ovom tipu naselja.

Nehigijensko naselje "Staro sajmište" u centralnoj zoni Beograda, na levoj obali Save

Područja partaja. Izrazom *partaja* se označava uska i duboka stambena parcela na kojoj se nalazi niz, najčešće prizemnih, ređe i spratnih kuća, koje su podeljene na male stanove, sastavljene od sobe i kuhinje, a koji se nižu duž tesnog dvorišta. U prednjoj zoni dvorišta, u starijim situacijama,

po pravilu se nalazila česma, zajednička za više stanova, a u dnu nužnici i po koja šupa. Uska parcelacija nije dozvoljavala razvijanje većeg broja modela prostorne organizacije. Sa morfološkog stanovišta javljaju se praktično svega dve osnovne forme. Prva je kada se stanovi tipa sobakujna nižu duž jedne parcelacione linije, a druga kada su oni naslonjeni na obe strane parcele. Stanovništvo partaja nije homogeno. Njih može da nastanjuje svet različitog kulturnog i obrazovnog nivoa, različitog porekla - urbanog ili ruralnog, različite starosti, različite profesionalne pripadnosti. Ono što je za sve njih zajedničko jeste da su, po pravilu, skromnijih prihoda, nižeg ili srednje nižeg imovnog stanja. Jednu partaju naseljava veći broj porodica koje najčešće nisu rodbinski povezane. Zajedništvo na relativno uskom prostoru stvorilo je poseban socijalni i duhovni milje u kome se odvija život partaje. Ta kultura življenja, koju možda najbolje odražava reč *komšiluk* - opisana je na više mesta u književnosti (Kapor, 1983; Jerko, 1994).

Reč *partaja* je tuđica, izvedena iz nemačke reči *partie*. Za ovu drugu Ristić i Kangrga (1962) navode tri značenja: prvo je *partija* ili *stranka*, drugo je *stranka* ili *strana* u pravnom smislu i, treće - *domaćinstvo*, *stanar*, *stan*. Nemačka *partie* je u srodstvu sa latinskom *pars*, *partis*, koja označava deo nečega, neke celine. Prvo značenje reči *partie* ovde nas ne zanima. Zanimaju nas druga dva, pogotovu što se povezuju. U Novom Sadu, prema M. Saviću, reč *partaja* označava *grupu najamnika*, radnika najmljenih na određeno vreme, koji su bili smeštani u pomoćne zgrade iza gazdinske kuće. Ovakvo semantičko preplitanje nije daleko od pojma partaje kao stambenog prostora namenjenog najnižim slojevima. K. Karamata kaže da je u Beogradu reč *partaja* označavala *stanove* nastale prepravkama pomoćnih zgrada, magaza, radionica i sl. koji su bili izdavani sirotinji. I tu se ponovo vraćamo na drugo i treće značenje nemačke reči *partie*. Stranu ili stranku, shvaćeno sa pravnog stanovišta, može da predstavlja i stanar koji je iznajmio stan, ili domaćinstvo kome je izdat stan, domaćinstvo koje je u stanu, ili kući. Ristić i Kangrga navode primer "U ovoj kući su četiri stanara (domaćinstva) - *vier partien*". Tomić-Milosavljević (1927) opisuje partaje kao " (...) vagoni sistem zgrada 'na kalkan', rođen iz štala i magaza nekadašnjih gazdinskih kuća, najčešće primenjen kod zgrada za izdavanje na periferiji, od stanova sa jednom ili dve sobe sa kujnom...". S. Miljković skreće pažnju na još uvek postojeće partaje u Sarajevskoj ulici i na Dorćolu koje su bile građene na sprat i namenjene

izdavanju. U spratne stanove se ulazilo preko galerije, često građene u drvetu. Izgradnja partaja poput vagona obeležila je ne samo stambena već i mnoga čarsijska tkiva varoši u Srbiji prošlog i prve polovine ovog veka.

Partaja u centralnim blokovima Beograda

Partaje formiraju gradske blokove koji se u tkivu grada jasno prepoznaju po svojoj uskoj parcelaciji. Međutim, partaje mogu da budu pomešane i sa drugim oblicima parcela - širim - na kojima su podizane stambene slobodnostojeće porodične kuće. Ukoliko je učešće ovog drugog tipa stambenog tkiva manje, tada i takve blokove možemo da označimo kao partajske blokove. Postoje tri osnovne vrste individualnih kuća koje se mešaju sa partajama. Prvo, to su skromne, niske, od slabijeg materijala građene, tipično periferijske kuće. Drugo, reč je o kućama standardnog ili prosečnog individualnog stanovanja. Najzad, kao treće, blokovi sa partajama mogu da sadrže i parcele na kojima su izgrađene kuće tipa urbane vile. Veći broj blokova partaja čini posebna i u gradskom tkivu sasvim prepoznatljiva područja, kao što su ona na Čuburi, na Lekinom

brdu, oko Crvenog krsta, u široj zoni duž Bulevara Revolucije, ili duž ulice Vojvode Stepe.

Siromašni delovi ili krajevi starih prigradskih sela koja su vremenom spojena sa gradom mogu u nekim slučajevima u mnogome da liče na kvartove starih periferija i partaja. Razlika je jedino u tome što u područjima o kojima ovde govorimo dominiraju veće i nepravilne parcele, dok su kuće, kao i kod onih prvih, mahom manje i siromašnije. Ulice mogu biti asfaltirane, a većina ovakvih krajeva ima vodovod i kanalizaciju. Držanje stoke nije izuzetak. Gustine su bliže onima koje su karakteristične za obična individualna naselja.

Deo nekadašnjeg siromašnog prigradskog sela Mali Mokri Lug

Siromašno selo ili zaselak ima naseljsku prostorno funkcionalnu strukturu kao i druga sela, zavisno od regionalnih odlika. Ta struktura može biti razbijena, zbijena, ušorena, trakasta. Siromašno selo ili zaselak ima jednu

važnu spoljnu odliku po kojoj se prepoznaje i razlikuje od prosečnih ili bogatijih - nedostatak obnovljenih i novih kuća. Za razliku od prosečnih ili bogatijih sela, siromašnija mahom imaju stariji i nemodernizovan stambeni fond. Pored ovoga, postoji i niz drugih obeležja koja govore o siromaštvu. Na okućnicama izostaju velike ekonomske zgrade, nema bogate poljoprivredne mehanizacije ni automobila, a uređenje čitave okućnice je uglavnom kao pre trideset ili pedeset godina. U ovakvim područjima nedostaje, ili samo delimično postoji, vodovod i asfaltirane ulice. Nedostaju dobre autobuske veze sa centrom opštine i Beogradom. Ovo siromaštvo je posledica činjenice da takva sela, odnosno zaseoke, naseljava stanovništvo koje ima malo zaposlenih van poljoprivrede ili u inostranstvu, kao i to da je prodaja zemlje za izgradnju vikendica bila manja nego u drugim delovima beogradskog atara.

Kuća u jednom siromašnom selu u opštini Barajevo

Radničke kolonije predstavljaju poseban tip siromašnih naselja. Nastale su mahom u prvim decenijama nakon II svetskog rata, izgradnjom tipskih zgrada, uz velike državne i društvene fabrike i preduzeća, relativno skromne spoljne i unutrašnje opreme i obrade, namenjene i nastanjene radnicima. Njihova socijalna infrastruktura je takođe bila skromna. No, u to vreme ovaj vid stanovanja nije mogao da se uvrsti u kategoriju siromašnog. Kasnije, sa postepenim bogaćenjem društva, zainteresovanost za život u ovom skromnom ambijentu je opadala, tako da su do stanova u kolonijama stizali sve niži i niži slojevi. Danas su one nastanjene radnicima najnižeg položaja (NKV, PKV), penzionerima, ili porodicama koje se računaju u socijalno ugrožene. Sa ovim promenama propadao je i građevinski fond kolonija. Proces socijalne i fizičke degradacije je doveo do toga da se neke od grupacija mogu uvrstiti u red siromašnih područja Beograda.

Radnička kolonija u Lazarevcu

Romske enklave u mnogim slučajevima ulaze u kategoriju siromašnih naselja. Sam izraz *enklava* označava naselje nastanjeno manjinskim narodom, u ovom slučaju Romima. Njihova naselja su tradicionalni sastavni deo mnogih varoši i gradova Srbije. Ona su postojala kako u Srbiji turskog perioda, tako i u modernoj Srbiji 19. i 20. veka kada su označavana izrazom *cigan-mala*. Većina romskih enklava pripadaju kategoriji siromašnih područja. Raspon tipova siromašnih područja u kojima žive Romi može da se kreće od slamova preko siromašnih zaselaka do partaja. U prostornom pogledu, one tada dobijaju obeležja koja važe za ove grupe. Siromaštvo i etnička pripadnost su osnov za teorijsko određenje Roma kao posebne etno-klase. Niska obrazovanost, niska uključenost u društvenu podelu rada većinskog stanovništva, stigmatiziranost i posebni kulturni obrasci jesu osnovne socijalne i ekonomske odlike ovih naselja. Prema njima većinska okolina ima indiferentan ili odbojan odnos. Romske enklave su slabo integrisane u većinsko društvo, što uostalom važi i za najveći deo ukupne romske populacije. Zbog ovih posebnosti, siromašne romske enklave posmatraju se kao zaseban tip siromašnih područja.

Romska enklava Orlovsko naselje u blizini Mirijevo

U pogledu siromaštva, navedena područja ne nalaze se na istom odstojanju od prosečnog beogradskog područja. Na samom dnu su slamovi. Iznad njih su nehigijenska područja, dok su partaje nešto niže od beogradskog proseka. Bliski partajama su i siromašni delovi nekadašnjih prigradskih sela. Siromašni zaseoci su po ukupnom kvalitetu sasvim drugačiji od svih prethodnih tipova, jer pripadaju seoskoj sredini. Njihov položaj u odnosu na prosečno beogradsko selo je srodan položaju nehigijenskih područja u odnosu na prosečna gradska područja. Model koji smo ovde prikazali ima više kvalitativan i konceptualan značaj i ne može se, bar za sada koristiti u kvantitativnom smislu. Istraživanje V. Macure, koje je ispitivalo razliku u kvalitetu stambenog fonda i opreme jednog nehigijenskog naselja u odnosu na prosečno beogradsko naselje, pokazalo je da je ovo prvo za polovinu lošije od prosečnih vrednosti (Macura, 1990).

Na osnovu poznavanja grada, treba reći da u svakom od navedenih područja postoje odstupanja obeležja pojedinih pojava od njegovog proseka. Čak i u najbednijim naseljima moguće je pronaći porodice ili kuće koje su imućnije od proseka, kao i suprotno, moguće je da se u zonama relativno dobro održavanih partaja pronađu tako teški slučajevi koji se retko sreću i u slamovima.

2.5. Položaj i forme siromašnih područja

Siromašna područja se nalaze na teritoriji čitavog Beograda. Stoga prostor koji obrađuje ovaj projekat obuhvata svih 16 beogradskih opština. Deset njih čine sam grad Beograd, a šest su okolne opštine čiji su centri mali gradovi, dnevno povezani sa Beogradom u regionalni sistem. U ovom sistemu siromašna područja mogu da leže u različitim celinama. Te celine su sledeće (vidi kartu 1):

- Centar, pod čim se podrazumeva Centralna zona Beograda, kraci koji se iz te zone pružaju duž glavnih komunikacija, kao i centri pojedinih gradskih potcelina (Banovo Brdo, Novi Beograd, Zemun...), znači oni delovi beogradskog centralnog tkiva koji u svakom pogledu imaju visoku atraktivnost.

- **Međutkivo**, ili prelazna zona označava gradsko područje koje se pruža između centra i periferije. Sa funkcionalnog stanovišta ono može biti različito - od stambenog, preko radnog i privrednog do rekreativnog.
- **Periferija** se odnosi na relativno uski pojas gradskog tkiva koji se direktno naslanja na neizgrađeni vangradski rubni predeo. U njegovom sklopu danas se nalaze i delovi nekadašnjih prigradskih sela.
- **Rubna zona** podrazumeva neizgrađeni prostor između gradskog tkiva i granice GUP-a Begrada 1985, a koji je pored poljoprivrede namenjen i nizu drugih nepoljoprivrednih delatnosti.
- **Selo** označava samostalna seoska naselja i njihova proširenja koja nisu srasla sa gradskim tkivom i koja se nalaze na teritoriji periferijskih i prigradskih opština.
- **Mali grad** podrazumeva opštinske centre svih 6 prigradskih opština.

Siromašna područja se javljaju u beogradskom prostoru u tri osnovne forme. To su:

- **Zasebno naselje**, odnosno grupa kuća koja se jasno prepoznaje u predelu i mahom je okružena neizgrađenim, otvorenim prostorom. Naselje može da predstavlja i samo jedan blok, ali može da bude sastavljeno i od većeg broj blokova.
- **Deo kontinualnog gradskog tkiva** predstavlja poseban gradski kraj, zonu ili kvart koji ima, kao i zasebno naselje, svoje ime. Od okolnog tkiva se razlikuju po nizu morfoloških i socijalnih odlika. Ovi delovi su sastavljeni od većeg broja gradskih blokova. U ne malom broju slučajeva granica između ovih delova i ostalog gradskog tkiva ne mora da bude oštra, jasno vidljiva, već može biti blaga.
- **Pojedinačni siromašni blok** je područje sastavljeno od više parcela oivičenih ulicama ili nekom drugom namenom. Siromašni blok je jasno prepoznatljiv u odnosu na okolno tkivo.

Lepeza mesta na kojima se živi ispod standarda proseka ovim nije zatvorena. Siromašno življenje i stanovanje može da se nađe i u delovima gradskih blokova, bilo da je reč o njihovom obodnom delu ili jezgru bloka. Takođe, na jednoj ili nekoliko parcela koje su jasno prepoznatljive u

odnosu na susedne parcele bloka, kao i u pomoćnim ili drugim zgradama koje na parceli postoje uz glavnu zgradu koja nije siromašna. U zgradama sa kvalitetnim stanovima ponekad su nastanjene pomoćne prostorije, u kojima su uslovi stanovanja takođe loši. Ovde je najčešće reč o podrumskim i potkrovnim prostorijama. Ovome treba dodati beskućnike (skitnice, klošare,...), one koji ne znaju gde će spavati noćas i gde će živeti sutra i koji povremeno i privremeno tu i tamo obitavaju.

Ovaj projekat nije obuhvatio ove grupe siromašnog prostora, niti siromašnog sveta. Naime, najmanja prostorna jedinica koju u ovom projektu tretiramo jeste gradski blok, a najmanja površina siromašnog područja 1 ha. Samo u nekim sasvim specifičnim slučajevima je odstupljeno od ovih pravila. U vezi sa površinom siromašnih područja potrebno je napomenuti da su one originalno bile kartirane - a taj posao su uradili članovi radnog tima zajedno sa kolegama iz opština - na Osnovnoj državnoj karti R 1: 5.000, a tek kasnije prenete na kartu R 1: 50.000 i R 1: 200.000.

2.6. Metod rada

Rad na projektu o siromašnim područjima Beograda organizovan je u tri faze: (1) definisanje polaznih pretpostavki i razrada istraživačkih instrumenata; (2) sprovođenje ankete, analiza rezultata, radni izveštaj; i (3) izrada završnog izveštaja. Detaljni prikaz aktivnosti dat je u Tabeli br 2.

Metod primenjen u prikupljanju podataka o siromašnim područjima je anketiranje poznavalaca lokalne beogradske situacije. Bilo je planirano sprovođenje dve ankete - urbanističke i sociološke. Ova druga nije obavljena iz finansijsko-tehničkih razloga. Prva anketa je obavljena sa službenicima u gradskom sekretarijatu za urbanizam i u komunalnim službama beogradskih opština. Reč je o ljudima koji su u svakodnevnom kontaktu sa problematikom grada, njegovim terenom i žiteljima. Na osnovu pripremljenih formulara i uputstva, posle obuke i testiranja, anketirani su dali podatke o siromašnim područjima na teritoriji "svoje" opštine. Pritom se ovde prvenstveno računalo na njihovo znanje akumulirano tokom više godina rada na terenu, a ne na prikupljanje novih podataka. Međutim, u jizvesnom broju slučajeva terenski rad je bio neophodan. Na ovaj način

bilo je moguće prikupiti podatke u relativno kratkom roku. Dobijeni su sledeći podaci o siromašnim područjima Beograda:

- Tip.
- Položaj područja u Beogradu.
- Kratak istorijat i opis današnjeg stanja i izgleda.
- Približan broj stanovnika i stanova.
- Približna površina.
- Etnička pripadnost.
- Okvirni period nastanka.
- Okvirni period formiranja današnjeg izgleda.
- Način nastanka.
- Tip građevinskog zemljišta na kome se nalazi siromašno područje.
- Kvalitet terena na kome se nalazi siromašno područje.
- Današnja mogućnost izgradnje u području.
- Najčešće unutrašnje teškoće.
- Najčešće teškoće koje nastaju iz odnosa područja i njegovog okruženja.
- Predlog mera koje bi osoba koja popunjava formular preduzela u cilju poboljšanja stanja siromašnog područja.

Kao i u većini istraživanja, tako i u ovome, sve tražene podatke nije bilo moguće prikupiti za sva siromašna područja. Naime, jedno od važnih pravila istraživanja je bilo da anketirani ne daju one podatke za koje nisu sigurni. Tako je dobijen različit skup podataka za različite pojedinačne slučajeve. Analize koje su kasnije rađene zasnivaju se samo na važećim opservacijama. Napomene o broju slučajeva za koje nije bilo moguće dobiti podatak date su u pojedinim komentarima u ovom tekstu.

Tabela 2. Prikaz aktivnosti na izradi Analize siromašnih područja na teritoriji grada i predloga mera za njihovo unapređenje

1. Početak rada na projektu	5. april 1995.
2. Postavljanje početnih definicija, izrada uputstva i formulara za prikupljanje podataka, korekcije formulara i uputstva, obuka	april 1995.
3. Prikupljanje podataka u opštinama	maj 1995.
4. Formiranje baze podataka, obrada osnovnih podataka, analiza podataka, kao i početno definisanje mera za poboljšanje uslova življenja u siromašnim područjima	prva polovina juna 1995.
5. Prikupljanje dopunskih podataka, korekcija prikupljenih podataka, dorada baze podataka	od polovine maja do polovine juna 1995.
6. Pisanje Prvog radnog materijala, izrada Karte siromašnih područja u R 1: 20.000 i R 1: 50.000, tehnička obrada	od polovine maja do polovine juna 1995.
7. Predaja Prvog radnog materijala	kraj juna 1995.
8. Dalja obrada podataka, obrada kartografskog materijala, analize, definisanje mera za poboljšanje uslova življenja u siromašnim područjima	od kraja juna do polovine oktobra 1995.
9. Izrada završnog izveštaja: baza, tekst, karte; konsultacije u vezi sa novim zakonskim okvirom; konsultacije o predloženim merama; pisanje završnog izveštaja	od polovine oktobra do kraja novembra 1995.
10. Predaja završnog izveštaja "Analiza siromašnih područja na teritoriji grada i predlog mera za unapređivanje kvaliteta življenja"	1. decembar 1995

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Projekat o poboljšanju uslova života u siromašnim područjima Beograda, odvija se, na žalost, u okolnostima ubrzane pauperizacije stanovništva u nas početkom devedesetih godina. Kao što je već napomenuto, ovaj projekat bavi se jednim vidom siromaštva - siromašnim stanovanjem. Pri tome, istraživanjem nisu obuhvaćeni svi segmenti siromašnog stanovanja, koga ima i u solidno građenim kolektivnim stambenim zgradama (podrumske, tavanke i druge prostorije) i unutar gradskih blokova, u dvorištima i drugim međuprostorima. U takvom okviru istraživanja i u nemogućnosti da se sprovede odgovarajuća sociološka anketa, izostala su relevantna saznanja o socio-ekonomskim obeležjima žitelja siromašnih područja, o rasprostranjenosti siromaštva, načinu života u siromašnim područjima i drugo.⁶ Takođe, ne raspolaže se ni osnovnim podacima o uslovima života izbeglica koji su se nastanili u Beogradu; koliko ih se naselilo u siromašna područja, kakva je njihova stambene situacija, čime se bave i zarade. To sve treba imati u vidu prilikom čitanja rezultata ovog istraživanja.

⁶ Pored podataka o načinu života siromašnih koje je moguće prikupiti iz zvaničnih statistika ili različitim istraživačkim postupcima, postoji druga zatamnjena strana života siromašnih. Nju skrivaju i siromašni, jer dodatno otežava već postojeću stigmatizovanost i odbačenost od strane onih koji ne spadaju u tu kategoriju. Ali tu zatamnjenju stranu skrivaju i drugi: zvanične institucije, koje bi morale da snose deo odgovornosti za postojanje siromaštva i njegovo obnavljanje, kao i pojedine uticajne grupe koje na različite načine iskorišćavaju nesreću i nemoć siromašnih. Brojni su izveštaji nevladinih organizacija o seksualnoj zloupotrebi dece i o "specijalizovanim turističkim putovanjima" u gradove Dalekog istoka, koje neometano organizuju evropske i američke turističke/putničke agencije i avio-prevoznici. Procenjuje se da danas najmanje 8.000 prostitutki između 10 i 16 godina radi u Bankoku, a 80% turista koji dolaze u Tajland su muškarci, u okviru specijalizovanih aranžmana iz Tokija ili Frankfurta (Girardet, 1995:78). Na tržištu maloletničke prostitucije u metropolama zapadne Evrope, Berlinu posebno, nelojalnu konkurenciju zbog nižih cena usluga predstavljaju maloletnici - izbeglice iz pojedinih republika bivše SFRJ.

3.1. Ukupan broj siromašnih područja i njihovo stanovništvo

Istraživanje je pokazalo da na teritoriji Beograda u 215 siromašnih područja živi oko 123.000 osoba (vidi tabelu 14 u Prilogu i Kartu siromašnih područja na teritoriji GUP-a Beograda, R 1: 50.000). To je oko 8% ukupne beogradske populacije, računajući sa podatkom iz 1991, kada je ona brojala 1.602.000 lica (SGB, 1992). Od ukupnog broja osoba koje žive u siromašnim područjima, oko 117.000 osoba živi u područjima koja pripadaju Beogradu - od njegovog centra pa zaključno sa njegovom rubnom zonom - što je 8,9% od njegovih 1.317.650 stanovnika. Prethodni brojevi ne obuhvataju sve Beograđane koji žive u siromašnim uslovima, već, kako je prethodno napomenuto, ovo je procena broja onih koji žive u navedenim tipovima siromašnih područja. Broj onih koji žive u svim siromašnim stanovima, mogao bi da se proceni, na osnovu poznavanja grada, na oko 15 do 20% (a možda i više) od ukupne populacije. U poređenju sa nekim drugim urbanim sredinama zemalja u razvoju kod kojih je ovaj procenat dva, tri ili četiri puta veći (UNCHS, 1994), moglo bi se reći da beogradska situacija i nije tako teška. Valjanije upoređenje bi bilo sa situacijom u metropolama istočno i centralnoevropskih zemalja, ali za to za sada nemamo relevantnih podataka.

3.2. Broj siromašnih područja po tipovima

U Tabeli 3 dat je pregled broja siromašnih područja po tipovima. Detaljni podaci su prikazani u tabeli 14 u Prilogu. Iz ovih tabela se jasno uočava, što jeste važan zaključak, da su nehiigijenska naselja i područja partaja dva najučestanija tipa siromašnih područja. U prvim živi oko 31.000 osoba, što je 25% od ukupnog broja žitelja u siromašnim područjima, a u drugim oko 53.000 osoba, što predstavlja 43%. Siromašni zaseoci imaju najniži procenat stanovnika - 0,9%, a na sledećem mestu su slamovi sa 2,8%. Brojevi samih područja po tipovima su nešto drugačije distribuirani zbog prosečne veličine pojedinih tipova. Tako, područja partaja ima najviše - 75 lokaliteta, a za njima su nehiigijenska naselja sa 65 lokaliteta.

Tabela 3. Broj lokacija i broj stanovnika po pojedinim tipovima siromašnih područja

Tip područja	Broj lokacija	% lokacija	Broj stanovnika	% stanovnika	Prosečan broj stanovnika
Slamovi	17	7,8	3433	2,8	201
Nehigijenska naselja	68	31,5	30758	25,0	452
Područja partaja	75	35,2	52867	42,8	705
Delovi starih prigradskih sela	5	2,3	10050	8,29	2010
Siromašna sela i zaseoci	3	1,4	1120	0,9	373
Radničke kolonije	17	7,8	13830	11,2	813
Romske enklave	30	14,0	11160	9,1	372
Ukupno	215	100,0	123218	100,0	573

3.3. Prosečne veličine siromašnih područja

Prethodna tabela pokazuje da se, mereno brojem stanovnika, siromašna područja po veličini kreću u rasponu od oko 200 osoba (slamovi) do nekih 2000 (siromašni delovi starih prigradska sela). Ove cifre su u poređenju sa siromašnim područjima nekih drugih zemalja relativno male (UNCHS, 1994). Jedan od važnih zaključaka, sa stanovišta unapređenja ovih područja, jeste da se u uslovima kada su ona mala, što je slučaj u Beogradu, može primeniti individualizirani, detaljan pristup i puna kooperacija žitelja i grada u obnovi ovih naselja.

3.4. Period nastanka siromašnih područja

Podatak o periodu nastanka siromašnih područja imamo za 168 lokaliteta u kojima danas živi 106.860 stanovnika, odnosno oko 87% ukupnog broja žitelja ovih područja. Sumarni podaci su prikazani u tabeli 4, a detaljni podaci u tabeli 14 u Prilogu. Od 168 lokaliteta, do 1900. godine nastalo je svega oko 10% siromašnih područja. U periodu od početka veka pa do II

svetskog rata nastalo je oko 34% područja. U periodu od završetka II svetskog rata do 1972. godine, nastalo je oko 48% ovih područja, a u periodu 1973 - 1985. još 8%. U poslednjoj deceniji, od 1986. do danas, registrovan je nastanak samo jednog siromašnog područja na teritoriji Beograda, u kome živi 250 stanovnika. Podatak da je najveći broj siromašnih područja - skoro polovina njih - nastao u periodu od završetka II svetskog rata do sedamdesetih godina, treba vezati za intenzivan proces industrijalizacije i urbanizacije zemlje, praćen socijalnom diferencijacijom i socijalnom segregacijom po mestu stanovanja. Sasvim je prirodno da se u imigracionoj masi morao da nađe i određeni deo sirotinje. Kasnije nepojavljivanje novih siromašnih naselja treba pripisati smirivanju procesa urbanizacije i trendu relativnog zaustavljanja rasta Beograda (Kostić, 1993), ali verovatno i naseljavanju imućnijih došljaka u Beograd.

Tabela 4. Period nastanka siromašnih područja na teritoriji Beograda

Period nastanka	Broj područja	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Do 1850	5	2,9	1320	1,2
1851 - 1900	12	7,1	6050	5,7
1901 - 1944	57	33,9	50660	47,5
1945 - 1950	38	22,7	22780	21,3
1951 - 1972	42	25,0	22670	21,2
1973 - 1985	13	7,8	3130	2,9
1986 - 1995	1	0,6	250	0,2
Ukupno	168	100,0	106860	100,0

3.5. Način nastanka siromašnih područja

Ovaj podatak imamo za 195 lokaliteta. Osnovni podaci o načinu na koji su siromašna područja nastala dati su u tabeli 4a i tabeli 14 u Prilogu. Najmanji broj siromašnih naselja je nastao na terenima na kojima je detaljnim urbanističkim planovima bilo predviđeno nešto drugo. Svega oko 4% područja je nastalo na ovaj način. Suprotno nameni predviđenoj generalnim urbanističkim planovima, nastalo je oko 14% siromašnih

područja. Danas u naseljima koja su nastala na nelegalan način živi oko 16.300 stanovnika. Siromašna naselja su najvećim delom nastala spontano, na terenima za koje u trenutku njihovog nastanka nisu postojali nikakvi planovi. Od 195 područja, oko 43% njih je nastalo na ovaj način. U njima danas živi oko 56.400 stanovnika. Visok procenat siromašnih područja nastao je planski - 39% - i u njima danas živi oko 47.100 stanovnika. Jedan od važnih zaključaka na osnovu ovih brojeva jeste da siromašni Beograđani nisu ilegalni graditelji. Njihova područja su u 82% slučajeva nastala ili spontano ili planski.

Tabela 4a. Način nastanka siromašnih područja

Način nastanka područja	Broj područ.	% područ.	Broj stanovnika	% stanovnika
Spontano	84	43,1	56410	47,1
Planski	76	39,0	47140	39,3
Bespravno suprotno GUP-u	27	13,8	12340	10,3
Bespravno suprotno DUP-u	8	4,1	3980	3,3
Ukupno	195	100,0	119870	100,0

Zaključak da je relativno malo područja nastalo na ilegalan/uzurpatorski način - suprotno generalnim ili detaljnim urbanističkim planovima, ozbiljno dovodi u pitanje ispravnost prethodne prakse grada prema ovim područjima, u kojoj su dominantne mere bile rušenje kuća i raseljavanje njihovih žitelja. To što je kasnije u mnogim od ovih područja došlo do delimičnih adaptacija bez dozvola, dogradnje, zamene i zidanja novog fonda, jeste pitanje nužde u koju su ovi ljudi bili saterani čekanjem da njihova područja budu rekonstruisana prema nekim novim i boljim planovima.

3.6. Današnje mogućnosti izgradnje u siromašnim područjima

Nelegalna izgradnja i adaptacije su bile direktna posledica restriktivne politike grada prema siromašnim područjima. Ta politika je vremenom postajala manje tvrda. To se ogledalo pre svega kroz povećane mogućnosti građenja u siromašnim područjima. Danas postoje tri režima,

posmatrano iz ugla mogućnosti samostalnog poboljšanja stambenih uslova. Dozvoljavanje poboljšanja i izgradnje je jedan, zabranjivanje je drugi, a dozvoljavanje na osnovu privremenih dozvola je treći režim. Kako su ovi režimi zastupljeni, bilo je pitanje koje nas je interesovalo da bi procenili u kojoj je meri nekadašnja politika promenjena u korist jednog realnijeg i ljudima bližeg pristupa.

Podatak o mogućnostima izgradnje u pojedinim područjima imamo za 197 lokaliteta. U njima danas živi ukupno 120.170 stanovnika, odnosno oko 98% ukupne populacije siromašnih područja. Tabela 5a daje opšti pregled područja prema mogućnostima izgradnje, dok su u tabeli 14 u Prilogu dati podaci za svako pojedinačno područje. U 55 njih, znači u oko 28% slučajeva, izgradnja je danas dozvoljena, u 70 područja (oko 36%) izgradnja je zabranjena, a u 72 područja (oko 37%) izgradnja je dozvoljena na osnovu privremene dozvole.

Tabela 5a. Mogućnosti izgradnje u siromašnim područjima

Mogućnost izgradnje	Broj područja	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Dozvoljena	55	27,9	22910	19,0
Zabranjena	70	35,5	27110	22,6
Dozvoljena na osnovu privremene dozvole	72	36,6	70150	58,4
Ukupno	197	100,0	120170	100,0

Ako se ima u vidu da je praksa izdavanja privremenih dozvola uvedena relativno skoro, može se reći da je veliki broj područja, skoro dve trećine, sa oko četiri petine ukupnog broja žitelja siromašnih područja, praktično bio blokiran u ma kakvim mogućnostima sopstvenog poboljšanja stanovanja. Privremene dozvole koje se najčešće izdaju u područjima partaja svakako da doprinose popravljaju životnih uslova, ali nisu dovoljne, niti opravdane sa stanovišta građana. One su stalna pretnja za ljude koji ionako žive u lošim uslovima. Zaključak je da ove dozvole treba zameniti stalnim građevinskim dozvolama.

Drugi zaključak jeste da je visok procenat područja u kojima je postojala zabrana gradnje bio stimulirajući činilac, koji je uticao da se siromašna

područja neprekidno razvijaju kroz poluilegalne ili ilegalne dogradnje, adaptacije, pa i nova zidanja. Otuda je izgled pojedinih područja, kakav danas vidimo na terenu, formiran znatno posle njihovog osnivanja. Na pitanje - kada je siromašno područje dobilo današnji izgled - takođe smo pokušali da damo odgovor.

3.7. Period kada su siromašna područja dobila današnji izgled

Ovaj podatak imamo takođe za 197 lokaliteta. U tabeli 5b dati su periodi nastanka današnjeg izgleda siromašnog područja. Kod jednog broja područja - oko 11% - nije bilo moguće utvrditi kada je nastao njihov današnji izgled jer su se ona kontinuirano, iz godine u godinu, transformisala. Najveći procenat područja stekao je današnji izgled u periodu do 1950., a zatim i u periodu između ove i 1972. godine. U tim naseljima danas živi oko 70.600 osoba, to jest nešto manje od 60% ukupne populacije siromašnih područja. Za ova se područja može reći da su dostigla svoju konačnu fizionomiju i da u njima u protekle dve i po decenije nije bilo ozbiljnijih građevinskih radova. Period poslednje decenije je posebno zanimljiv stoga što je u njemu oko 15% lokaliteta, na kojima živi oko jedne trećine žitelja, formiralo svoj današnji lik.

Tabela 5b. Period u kome su siromašna područja oformila svoj današnji izgled

Period formiranja današnjeg izgleda	Broj područja	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Do 1950.	70	35,5	41670	34,6
1951 - 1972	55	27,9	28930	24,0
1973 - 1985	22	11,2	5320	4,4
1986 - 1995	29	14,7	32690	27,1
nediferencirano	21	10,7	11910	9,9
Ukupno	197	100,0	120520	100,0

Kada se uporede tabele o periodu nastanka siromašnih područja i periodu kada su ona stekla današnji lik, uočava se da postoji određena vremenska

razlika. Ona iznosi tri do četiri decenije. To je zapravo vreme koje je potrebno da se pod određenim socijalnim i ekonomskim okolnostima - siromaštvo sa jedne strane i restriktivna politika grada prema ovim lokalitetima sa druge strane - uobliči određeno siromašno područje. To je zapravo vreme koje je potrebno da se jedan kraj grada iz tek oformljenog pretvori u stabilno gradsko tkivo siromašnih odlika. Zaključak iz ove komparacije je dosta važan: ukoliko bi u budućnosti nad nekim od lokaliteta koji su nastali pre desetak godina i dalje bile primenjivane restriktivne mere, onda bi ono moglo da sazri, da se u potpunosti oformi i da dalje ne menja izgled za dve do tri decenije.

3.8. Razvoj siromašnih područja

U periodu od nastanka pa do danas, siromašna područja su se razvijala na različite načine. Kao i njihov nastanak, tako je i njihov dalji razvoj mogao da bude spontan, zatim planski, i najzad, suprotno planu - odnosno propozicijama i nameni predviđenoj u generalnom ili detaljnom urbanističkom planu (tabela 5c). U prvoj koloni tabele date su kombinacije ovih modaliteta. Tako, neko područje može da nastane spontano, ali da kasnije počne da se razvija planski ili da nastane planski a da se kasnije razvija suprotno DUP-u ili GUP-u itd.

Tabela 5c. Razvoj siromašnih područja na teritoriji Beograda

Način razvoja područja	Broj područja	% područ.	Broj stanovnika	% stanovnika
Spontano	20	14,0	18.950	17,9
Planski	18	12,6	16.870	15,9
Suprotno GUP-u i DUP-u	18	12,6	9.510	9,0
Spontano, potom planski	14	9,8	4.190	3,9
Spontano, potom suprotno GUP-u i DUP-u	39	27,3	32.640	30,8
Planski, potom suprotno GUP-u i DUP-u	29	20,2	17.880	16,9
Planski, spontano, a potom suprotno DUP-u	4	2,8	5.080	4,8
Ukupno	143	100,0	105.800	100,0

Iz prethodne tabele se vidi da je oko jedne šestine broja područja, u kojima živi oko 18% žitelja, nastalo spontano i da se kasnije razvijalo isto tako na spontan način. Takođe se vidi da je oko jedne četvrtine broja područja nastalo spontano, ali da su se kasnije razvijali suprotno GUP-u ili DUP-u.

3.9. Tipovi zemljišta na kojima su locirana siromašna područja

Planski ili spontan razvoj, razvoj suprotan GUP-u ili DUP-u, u mnogome je određen tipom zemljišta na kome se siromašno naselje nalazi. Postoje tri osnovna tipa zemljišta: gradsko građevinsko zemljište, građevinsko zemljište i, najzad, zemljište van gradskog građevinskog i građevinskog - po pravilu zemljište seoskih atara. U tabeli 5d dati su podaci o tome koje vrste zemljišta zauzimaju siromašna područja.

Tabela 5d. Tipovi zemljišta na kojima se nalaze siromašna područja

Tip zemljišta	Broj područ.	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Gradsko građevinsko zemljište	122	62,2	75.540	62,7
Građevinsko zemljište	49	25,0	29.530	24,5
Ravnomerno na više zemljišta	2	1,0	6.650	5,5
Seosko zemljište	23	11,8	8.730	7,3
Ukupno	196	100,0	120.450	100,0

Iz prethodne tabele se vidi da je najveći procenat siromašnih područja lociran na gradskom građevinskom zemljištu, što znači na zemljištu koje je nacionalizovano, nad kojim žitelji nemaju vlasništvo, već samo pravo korišćenja. Drugu po veličini kategoriju čine lokacije koje se nalaze na građevinskom zemljištu, znači onom koje je u sastavu gradskog tkiva, ali koje je u vlasništvu ljudi koji žive u tim siromašnim područjima. Dva lokaliteta, ali sa dosta stanovnika, locirana su ravnomerno na obe vrste ovog zemljišta. Kada se ima u vidu da su za obe kategorije zemljišta, po pravilu, rađeni detaljni planovi kao instrumenti preko kojih se vrši

eksproprijacija, kao i da su ti planovi, po pravilu, najčešće predviđali građevinske strukture koje nisu imale nikakve veze sa postojećim stanjem, iz čega je na kraju rezultirala zabrana građenja, onda je jasno u kojoj su meri građani siromašnih područja bili pritisnuti jednom represivnom politikom. Iz prethodne tabele se takođe uočava da svega oko 7% stanovnika živi na terenima na kojima je zemljište u posedu žitelja i za koje nije uvek bilo obavezno donošenje detaljnih urbanističkih planova. Drugim rečima, svega oko 7% žitelja nije bilo pod pritiskom opisane gradske politike. Ovi podaci govore da je u budućnosti potrebno izmeniti restriktivnu politiku, donekle već umekšanu izdavanjem privremenih dozvola, kao i stvoriti takve uslove da ljudi mogu da unapređuju svoj stambeni prostor.

3.10. Bonitet terena na kojima su locirana siromašna područja

Na ovakav zaključak takođe upućuje i činjenica da se veliki broj siromašnih područja nalazi na terenima koji su pogodni za gradnju. Podaci o bonitetu zemljišta su dati u tabeli 5e, a detaljni podaci za sva područja u tabeli 14 u Prilogu.

Tabela 5e. Bonitet terena sa stanovišta inženjerske mogućnosti građenja

Bonitet terena	Broj područ.	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Teren pogodan za izgradnju i lošiji od pogodnog	138	70,5	84.410	70,4
Teren uslovno pogodan i gori od uslovno pogodnog	45	23,0	32.390	26,9
Nepogodan teren za izgradnju	12	6,1	2.870	2,4
Ukupno	195	100,0	119.670	100,0

Iz prethodne tabele se uočava da vrlo rašireno verovanje da su siromašna naselja građena na nepogodnim terenima jednostavno nije tačno. Svega oko 6% područja sa nešto preko 2% stanovnika je locirano na ovakvim terenima.

3.11. Etnička pripadnost ljudi u siromašnim područjima

Ovaj podatak imamo za 198 lokaliteta. U tabeli 5f prikazana je etnička pripadnost ljudi iz pojedinih siromašnih područja. Najzastupljenije je većinsko stanovništvo, znači ono koje po popisu 1991. nije pripadalo nacionalnim manjinama, sa ukupno 105.030 osoba i 87% ukupne siromašne populacije. Slede Romi sa 11.310 osoba i preko 9% ukupne populacije siromašnih područja. Pripadnika ostalih manjinskih naroda je 4430, odnosno oko 4% ukupne siromašne populacije.

Tabela 5f. Etnička pripadnost žitelja siromašnih područja

Etnička pripadnost	Broj područja	% područja	Broj stanovnika	% stanovnika
Većinsko stanovništvo	156	78,8	105.030	87,0
Manjinsko stanovništvo	11	5,6	4.430	3,7
Romi	31	15,6	11.310	9,3
Ukupno	198	100,0	120.770	100,0

Prva i najvažnija konstatacija iz sprovedenog istraživanja jeste da pojedinačni manjinski narodi, sa izuzetkom Roma, nemaju etnički homogena siromašna naselja na teritoriji Beograda. Nema naselja koja su čisto albanska, mađarska, rumunska... Ipak, na teritoriji Beograda ima 11 naselja u kojima žive manjinski narodi, ali su oni izmešani. Drugi važan zaključak, koji u potpunosti korespondira sa svakodnevnim iskustvom, jeste da su Romi, posmatrano sa stanovišta ukupne veličine ove etničke grupe u Beogradu, u relativnom broju najčešći žitelji siromašnih područja. Tabela 5g najbolje ilustruje ovaj zaključak.

Tabela 5g. Etnička pripadnosti stanovništva siromašnih područja u odnosu na ukupnu populaciju etničke grupe

Etnička pripadnost	Ukupno stanovništvo	Stanovništvo u siromašnim područjima	% stanovništva siromašnih područja u ukupnom stanovništvu
Većinsko stanovništvo	1.532.000	106.090	6,9
Manjinsko stanovništvo	38.100	4.430	11,6
Romi	14.200*	1.1310	79,6
Ukupno	1.584.300**	12.1830	7,7

Napomene: Veličina ukupne romske populacije u Beogradu nije pouzdana iz razloga etničke mimikrije. Ukoliko bi stvarni broj Roma u Beogradu bio veći, na šta upućuju neki autori, onda bi i njihovo učešće u populaciji siromašnih područja bilo niže. Ukoliko bi pretpostavili da u Beogradu živi oko 30.000 Roma, znači duplo više od broja koji registruje statistika, onda bi i dalje vrlo visok procenat - oko 40% - te etničke grupe živeo u lošim uslovima. Druga napomena odnosi se na stavku "ukupno stanovništvo". Tu je prikazano ono stanovništvo Beograda koje se etnički izjasnilo u popisu 1991. god.

Važan zaključak iz prethodne tabele jeste da za siromašna područja sa manjinskim narodima treba razviti posebne programe unapređivanja zasnovane na temeljnom istraživanju tih područja.

3.12. Raspored siromašnih područja na teritoriji grada

U tabeli 6 dat je prikaz položaja pojedinih tipova siromašnih područja u pojedinim zonama, a u kartama 1: 200.000 i 1: 50.000 njihov raspored na teritoriji grada Beograda.

Tabela 6. Položaj pojedinih tipova siromašnih područja na teritoriji Beograda

	Centralna zona br.stan %	Međutkivo br.stan %	Periferija br.stan %	Rubna zona br.stan %	Seoska područja br.stan %	Mali gradovi br.stan %	Ukupno br.stan %
1	8 1363 3,9 39,7	4 1120 2,4 32,6	3 250 1,2 7,3	1 450 2,9 13,1	1 250 5,7 7,3	—	17 3433 2,8 100,0
2	18 7828 22,4 25,5	20 5580 11,9 18,1	18 12980 63,1 42,2	6 2950 19,4 9,6	1 250 5,7 0,8	5 1170 100,0 3,8	68 30758 25,0 100,0
3	54 23617 67,7 44,7	19 28550 60,8 54,0	1 100 0,5 0,2	—	1 600 13,7 1,1	—	75 52867 42,8 100,0
4	—	4 5150 10,9 51,2	1 4900 23,8 48,8	—	—	—	5 10050 8,2 100,0
5	—	—	—	—	3 1120 25,6 100,0	—	3 1120 0,9 100,0
6	—	—	3 1550 7,5 11,2	10 11650 76,6 84,2	4 630 14,4 4,6	—	17 13830 11,2 100
7	6 2080 6,0 18,6	10 6580 14,0 59,0	2 800 3,9 7,2	2 170 1,1 1,5	10 1530 34,9 13,7	—	30 11160 9,1 100,0
8	86 34888 100,0 28,3	57 46980 100,0 38,1	28 20580 100,0 16,7	19 15220 100,0 12,4	20 4380 100,0 3,6	5 1170 100,0 0,9	215 123218 100,0 100,0

Napomene: 1 - slamovi; 2 - nehyijenska naselja; 3 - partaje; 4 - delovi sela; 5 - sela i zaseoci; 6- radničke kolonije; 7 - romske enklave; 8 - ukupno;

Broj u prvom redu kućice označava ukupan broj područja određenog tipa u okviru određene zone grada. Prvi broj u drugom redu označava broj stanovnika, a drugi broj u drugom redu označava procenat kolone. Broj u trećem redu kućice označava procenat reda.

Nekoliko najvažnijih komentara tabele 6 bili bi: U partajama u centralnoj zoni grada živi skoro 70% od ukupnog broja stanovnika u siromašnom području centralne zone, odnosno oko 23.600 žitelja. Postepenim rekonstrukcijama ovog tkiva, koje su po pravilu spore, treba dodati i samorekonstrukciju kao oblik koji bi mogao da ubrza unapređenje ovih područja i da zadrži deo sadašnjeg stanovništva. Partaje su još više

obeležje prostora između centralne zone i periferije. Ovde one obuhvataju oko 60% siromašnih žitelja te zone, odnosno oko 28.550 stanovnika. Otvaranje mogućnosti obnavljanja ovih područja na osnovu inicijative i aktivnosti lokalnog stanovništva, a ne čekanje na neke daleke rekonstrukcije, moglo bi da pomogne njihovom izlečenju. Slično je i sa siromašnim delovima nekadašnjih prigradskih sela koja leže u međutkivu i na periferiji i u kojima živi oko 10.000 stanovnika.

Nehigijenska naselja su osnovni problem beogradske periferije. Oko 13.000 osoba živi u njima, što je preko 60% ukupne populacije koja nastanjuje siromašna područja periferije. Za unapređenje ovih područja potrebno je razviti posebne programe, slično onima koji su potrebni za slamove.

Jedan po našem sudu važan zaključak jeste da na teritoriji Beograda skoro i da ne postoje siromašna sela. Ovo se može objasniti sa nekoliko činjenica. U periodu od skoro pola veka beogradsko selo se razvijalo kao mešovito naselje. Ljudi su dobrim delom bili zaposleni i u sektorima van poljoprivrede, kao i u samoj poljoprivredi, sa mogućnošću plasiranja poljoprivrednih proizvoda na tržištu velikog grada. Rad u inostranstvu i prodaja zemlje za vikendice dodatno su uticali na povećanje imetka ovih ljudi. Najzad, selo nije poznavalo rigorozne zabrane gradnje, tako da se investiranje u kuće, poljoprivredne zgrade ili za zajedničke potrebe - vodovod, put, ulice i sl., odvijalo u vreme kada su domaćinstva i društvo u celini imali više sredstava. Pored toga, u selu je bila primenjivana institucija samodoprinosu koja je u gradu bila marginalizovana.

Najzad, tabela pokazuje da je u malim gradovima oko Beograda, koji su centri prigradskih opština, namanji broj siromašnih područja. Postoji svega pet lokaliteta tipa nezdravih naselja sa oko 1170 osoba. Njih bi imalo smisla što pre pomoći, kako bi se sadašnje stanje popravilo. Time bi praktično iz čitavog oboda Beograda bila uklonjena siromašnih područja.

3.13. Najvažniji problemi siromašnih područja

Upitnik koji je popunjavan od strane predstavnika nadležnih opštinskih organa, sadržao je i dva pitanja otvorenog tipa koja su se ticala glavnih problema sa kojima se danas susreću žitelji siromašnih područja

Beograda. Odgovori su dobijeni za 126 lokaliteta. Obradom ovih odgovora dobijen je pregled najvažnijih problema. Oni su sledeći:

Infrastruktura:

- nepostojanje kanalizacije
- nepostojanje vodovoda
- nepostojanje elektroenergetske mreže
- opšta dotrajalost infrastrukture

Problemi sa saobraćajnicama i saobraćajem:

- neuređene unutrašnje saobraćajnice
- neogovarajući prilazi naselju
- neodgovarajuća organizacija javnog gradskog prevoza

Loši uslovi životne sredine:

- u celini loši higijenski uslovi
- loš položaj zbog okolnih prometnih saobraćajnica
- podzemna voda i teren podložan plavljenju
- prostor pod uticajem industrijskih zona
- prostori duž pruga i železničkih objekata
- prostori u neposrednoj blizini autoputa
- prostori ugroženi blizinom deponija smeća i prostori zagađeni otpadnim materijama
- lokaliteti u priobalnom području sa opasnošću od odrona
- prostori u nižim područjima grada, usecima i slično
- područja neposredno ugrožena od buke
- prostor u blizini kamenoloma

Slab građevinski fond:

- u celini loš građevinski fond
- dotrajavao, zapušten, neodržavan i zastareo građevinski fond

Otežano uređivanje prostora:

- nepostojanje objekata društvenog standarda i trgovine
- nemogućnost izgradnje, odnosno dogradnje postojećih objekata
- proces bespravne nadgradnje i dogradnje objekata
- neregulisani uslovi gradnje
- neurbanizovano zemljište
- neoformljene parcele
- ugrožavanje spomenika kulture

Socijalni problemi:

nezaposlenost

- mali prihod od poljoprivrede i od plata
- sukob seoskog i gradskog načina življenja
- nizak nivo obrazovanja i materijalnih mogućnosti
- nizak socijalni status stanovništva
- smanjivanje broja dece pretškolskog uzrasta

Imovinsko pravni problemi:

- Neraščišćeni imovinsko pravni odnosi
- Na jednoj parceli, u jednom objektu postoji više vlasnika
- Ekspropisani ali neraseljeni objekti

3.14. Najvažniji zaključci istraživanja

Neki od važnih zaključaka istraživanja su sledeći (u zagradama su dati procenti od ukupnog broja siromašnih područja):

- Najveći broj siromašnih područja je nastao pre II svetskog rata (ukupno oko 54%) i u prvim decenijama posle II svetskog rata (43%), kao posledica nagle urbanizacije, industrijalizacije zemlje, ali i socijalne diferencijacije i socijalne segregacije u prostoru.
- Većina siromašnih područja nije nastala ilegalnom izgradnjom, već spontanom (43%) i planskom (39%). Siromašna područja retko ulaze u kategoriju bespravno podignutih (svega 18%).
- U poslednjoj deceniji je zabeležen nastanak samo jednog novog siromašnog područja.
- Izgradnja u siromašnim područjima do pre neku godinu bila je najčešće zabranjivana (53%). Danas se ona rešava tako što se građanima izdaju privremene građevinske dozvole (22% područja).
- Najveći broj siromašnih područja je koncentrisan u gradskom prostoru Beograda i njegovoj rubnoj zoni (preko 95%). U okolnim malim gradovima i seoskim područjima ovaj problem je znatno blaži (manje od 5%).
- Nehigijenska naselja (25%) i područja partaja (43%) su najčešći problem Beograda.

- Nehigijenska naselja (25%) i područja partaja (43%) su najčešći tip siromašnih područja u Beogradu.
- Slamovi (3%) i nehigijenska naselja (25%) imaju slične ekonomske, socijalne i envajronmentalne probleme;
- Područja partaja i siromašni delovi starih prigradskih sela (51%) su mahom bili nastanjeni prosečno imućnim i nešto siromašnijim svetom. Zbog restiktivne politike koja je računala na njihovo rušenje radi nove izgradnje u društvenom sektoru, ovi krajevi su zapušteni. Dominantan, ali ne i jedini problem ovih područja je u envajronmentalnoj sferi;
- Ne postoje područja koja su u celini nastanjena pojedinačnim manjinskim narodima, izuzev onih nastanjenih Romima. Međutim, problem je što većina ukupne beogradske romske populacije (oko 80%) živi u siromašnim područjima.

3.15. Opis partaja kao specifičnog tipa siromašnog područja u Beogradu⁷

Predmet ovog dela teksta su beogradska područja pod partajama, njihove odlike i mogućnosti njihovog unapređivanja. Ova tema je do sada izmicala i svakodnevnom urbanističkom radu i urbanološkim istraživanjima. Razlog je bio jednostavan: u prethodnim decenijama, kada je dominirao zvaničan stav da se svi stambeni problemi mogu rešiti kroz društvenu stambenu izgradnju, u Beogradu nije bilo spremnosti da se uoči problem tkiva pod partajama. Na drugoj, istraživačkoj strani postoji svega nekoliko pisanih radova koji su ovu problematiku samo uzgredno dotakli (Stojadinović, 1927; Budisavljević, 1989, 1989; Milanović, 1990.). Poslednjih godina, nakon privatizacije društvenog stambenog fonda, i u uslovima ekonomske recesije, postalo je jasno da se izlaz u različitim stambenim sektorima mora potražiti i kroz drugačije pristupe. Problematici partaja mora se pokloniti odgovarajuća istraživačka i planerska pažnja koja će ovim područjima pomoći da izađu iz teškog položaja u kome se danas nalaze. U ovom delu studije prikazani su mogući putevi za rešavanje problema partaja.

⁷ Ovaj deo teksta je objavljen u: Vladimir Macura, Beogradske partaje i mogućnost njihove obnove, Izgradnja, br. 7/1996 (str. 434-442)

Prema rezultatima sprovedenog istraživanja, stanovništvo partaja obuhvata oko 54.350 osoba - što je oko 48% ukupne populacije siromašnih područja Beograda - na 72 lokaliteta. Ukupna površina ovih područja iznosi 423 ha i u njima se nalazi ukupno 14.600 stanova. Prosečan broj stanovnika jednog područja je 750, a njegova prosečna površina je 5,88 ha. Prosečna gustina je 128 st/ha, a prosečna nastanjenost je 3,72.

Partaje formiraju relativno mala područja sa relativno malo stanovnika. U tabeli 7 prikazana je distribucija područja pod partajama prema broju stanovnika. Uočava se da preko dve trećine područja (69%) pripadaju onima koja nisu veća od 500 stanovnika. Naredna petina (19%) je u klasi od 500 do 1500 stanovnika.

Tabela 7. Distribucija partaja prema broju stanovnika

Klasa prema broju stanovnika	Broj područja određene klase	% područja
manje od 100	13	19
101 do 200	19	27
201 do 500	16	23
501 do 1500	13	19
1501 - 3000	6	8
preko 3000	3	4
Ukupno	70	100

Prosečna gustina područja pod partajama iznosi 128 st/ha. U tabeli 8 data je distribucija područja prema klasama gustina. Uočava se da 83% područja spada u klase do 150st/ha, 10% u klasu 151 do 250 st/ha, a 7% u klase preko 250 st/ha. Na osnovu ovih podataka može se reći da partaje pripadaju tkivu koje je po ovom obeležju blisko individualnom stanovanju, ali se od njega bitno razlikuje po stepenu zauzetosti zemljišta parcele.

Tabela 8. Distribucija područja partaja prema klasama gustina (st/ha)

Klasa gustine (st/ha)	Broj područja određene klase	% područja
manje od 50	6	9
51 do 100	14	20
101 do 150	38	54
151 do 250	7	10
251 - 350	3	4
preko 350	2	3
Ukupno	70	100

Područja pod partajama su nastala uglavnom u istom periodu (Tabela 9). Najveći udeo - 82% - formiran je između 1901. i 1944. god. Ostali periodi nastanka su praktično zanemarljivi. Iako ovaj podatak imamo za svega 47 lokaliteta, verujemo da su i druga područja partaja nastala u istom vremenu. Prethodni podaci govore da su partaje oblik gradskog stanovanja koji se mahom vezuje za period između dva svetska rata. U proseku, starost jednog ovakvog područja je 72,5 godina.

Tabela 9. Periodi nastanka područja pod partajama

Period nastanka	Broj područja koja su nastala u periodu	% područja
do 1850	0	0
1851 - 1900	4	8
1901 - 1944	38	82
1945 - 1950	4	8
1951 - 1972	1	2
1973 - 1985	0	0
1986 - 1995	0	0
Ukupno	47	100

Za razliku od ostalih siromašnih područja, zone pod partajama su tipična pojava Beograda. U tabeli 10 dat je prikaz rasporeda partaja i ostalih siromašnih područja na teritoriji 16 opština.

Tabela 10. Položaj područja pod partajama i ostalih siromašnih područja na teritoriji 16 beogradskih opština

	Područja partaja			Ostala siromašna područja			Ukupno		
	br.	stan.	%	br.	stan.	%	br.	stan.	%
Centralna zona	44	17300	32 67%	34	8200	14 33%	78	25500	23 100%
Međutkivo	26	36190	67 78%	24	10200	17 22%	50	46390	41 100%
Periferija Beograda	2	260	1 1%	26	20320	34 99%	28	20580	18 100%
Rubna zona	-	-	-	19	15220	26 100%	19	15220	13 100%
Seoska područja	-	-	-	20	4380	7 100%	20	4380	4 100%
Mali gradovi	-	-	-	5	1170	2 100%	5	1170	1 100%
Ukupno	72	53750	100 47%	128	59490	100 100%	200	113240	100 100%

Napomena: istraživanjem su obuhvaćena 202 lokaliteta, a prikazano je 200. U kolonama je dat broj područja određenog tipa (br.), broj stanovnika koji u njima živi (stan.) i procenat kolone (%). U podredovima je dat procenat reda. Pod malim gradovima se podrazumevaju centri prigradskih opština - Barajevo, Grocka, Lazarevac, Mladenovac, Obrenovac, Sopot.

Prethodna tabela pokazuje da se partaje najvećim delom - sa 67% od ukupnog broja njihovih žitelja - nalaze u gradskom međutkivu. Ono se mahom pruža po područjima nekadašnje beogradske periferije. Iako ih ima i u širem centru Beograda, one su prvenstveno bile forma života na ivici grada (Tomić-Milosavljević, 1927). Ovakva lokacija partaja bila je prirodna tržišna posledica ekonomskih mogućnosti nižih slojeva, koji nisu mogli da kupe prostrane parcele u prestižnim delovima grada, već su bili prinuđeni da žive u skućenim stanovima i na zajedničkoj parceli.

Čitav obod predratnog Beograda bio je zahvaćen izgradnjom u partajama. O tome svedoči plan Beograda iz 1921. godine. Na njemu se jasno uočavaju delovi blokova koji su bili parcelisani u partaje. Međutim, u ovom

vremenu je veliki deo područja pod partajama, koji je bio van gradskog rejona, nicao spontano (Tomić-Milosavljević, 1977). Kasnije, u tridesetim godinama formiranje partajskog tkiva unutar gradskog rejona bilo je regulisano posebnim odredbama Građevinskog pravilnika za grad Beograd, preciznije, članovima o najmanjim površinama i najmanjim dužinama lica - fronta gradilišta (čl. 5) i o građenju malih stanova (čl.43) (Obradović, 1935). Ovaj pravilnik je bio zamena za stariji pravilnik iz 1896. godine, iz koga su preuzeta neka rešenja. Suština je bila u tome što je građenje malih stanova u partajama moglo da se vrši uz izvesne olakšice u pogledu dimenzija, materijala, konstrukcija, ukupnog broja stanova u zgradi, spratnosti i sl. u odnosu na ostalu stambenu izgradnju. Stoga su partaje, kao skromniji oblik stanovanja, nastajale unutar grada uz pomoć građevinske regulative, a na terenima van grada bez nje. Prema samom načinu parcelacije i gradnje, koji se danas vidi na terenu, teško je u potpunosti razlikovati šta je u predratnom vremenu bilo unutar grada a šta izvan. Ne postoji, naime, bitna razlika u izgradnji partaja unutar gradskog rejona i onih zidanih van njega. U tabeli 11 prikazani su osnovni podaci o načinu nastanka područja pod partajama do kojih smo došli istraživanjem. Ovaj podatak imamo za 47 lokaliteta.

Tabela 11. Način nastanka područja pod partajama

Način nastanka	Broj područja	% područja
Spontano	24	51
Planski	20	43
Suprotno GUP-ovima	3	6
Suprotno DUP-ovima	0	0
Ukupno	47	100

U drugoj polovini ovog veka partaje su, najvećim delom, bile zapostavljene i kao socijalni i kao urbanističko-građevinski problem. Naime, Beograd je u decenijama posle II svetskog rata bio orijentisan prvenstveno na izgradnju Novog Beograda i novih naselja na nekadašnjem poljoprivrednom rubu. Unutar starog gradskog tkiva obim izgradnje je bio znatno manji (Stojanović i Martinović, 1978). U to se vreme verovalo da se pitanje unutrašnjih gradskih transformacija u celini može rešiti obimnim rekonstrukcijama (Pjanić, 1988). Neke od tih zona bile su i rekonstruisane,

kao na primer potez od Lipovog lada do Cvetkove pijace u Bulevaru Revolucije, ili manji zahvat između ulica 14. decembra i Save Kovačevića, ili u zoni ulica Grčića Milenka, Vojislava Ilića i Žičke. Međutim, najveći broj blokova sa partajama je bio osuđen na čekanje od po nekoliko decenija na dan kada će rekonstrukcija otpočeti.

Formalno posmatrajući, od 1963. godine nisu postojale zakonske smetnje da se partaje unapređuju. Odluka o izgradnji objekata građana i građansko-pravnih lica (Sl.novine 14/63) davala je mogućnost da žitelji partaja na bazi privremenih građevinskih dozvola poboljšavaju svoje stambene uslove - da dograđuju, da rade potkrovlja, opremaju kuće savremenim sanitarnim prostorijama i sl.. Reč je o dozvolama na osnovu kojih je kuća mogla da bude renovirana ili proširena legalnim putem, ali koje su imale važnost samo do vremena dok se ne pristupi realizaciji plana - odnosno rekonstrukciji. U postupku te realizacije, za one radove koji su izvedeni po privremenoj građevinskoj dozvoli, žitelji partaja nisu mogli da računaju na nadoknadu pri rušenju kuća. Tako je stvar stajala sa samom Odlukom. Međutim, opštine, u čijoj je nadležnosti bilo izdavanje dozvola, to jednostavno nisu činile. Rukovođene verom da problem partaja treba i može da bude rešen kroz rušenje i rekonstrukcije, one privremene dozvole praktično nisu ni izdavale.

Ovakav odnos prema partajama bio je direktan uzročnik više procesa. Prvi je dalje propadanje ionako lošeg fonda, a u vezi sa ovim i pojačani pritisak na društveni stambeni fond. Kuće, za koje njihovi stanari nisu dobijali dozvole da ih uređuju i dorađuju, povećavaju i unapređuju, postepeno su propadale usled neodržavanja. Stanovnici, kojima nisu izdavane dozvole, po prirodi stvari su bili upućeni na društveni stambeni fond kao jedini izlaz. To što mnogi od njih nisu uspjeli da dođu do stana preko svojih preduzeća, posledica je činjenice da stambena izgradnja, iako vrlo obimna, ipak nije bila dovoljna. Na drugoj strani, jedan broj žitelja partaja, umesto da čeka rekonstrukciju ili društveni stan, radije se odlučivao na nedozvoljene adaptacije, proširenja, dogradnje. Kako su ove gradnje uglavnom bile sprovedene bez neke jasnije vizije i celovitog plana parcele ili bloka, to je stambena situacija u mnogim slučajevima zapravo postajala još teža. Tako je proces neizdavanja građevinskih dozvola praktično doveo do veštački izazvane prebrze amortizacije objekata na

jednoj strani, kao i do pojave nelegalne gradnje, na drugoj strani, što je sve zajedno kao posledicu imalo pogoršanje uslova stanovanja.

Od 1985. godine, kada se u skladu sa Izmenama i dopunama GUP-a, Beograd ozbiljnije orijentisao na rešavanje problema već izgrađenog tkiva (Kostić, 1985), područja pod partajama su prvenstveno viđena kao zemljišta za novu izgradnju. Postupak rušenja kuća u partajama, raseljavanja njihovog stanovništva i izgradnje višespratnih blokova oslanjao se na "utvrđenu politiku Skupštine grada da se stambena izgradnja pretežno odvija na prostoru gde su postojeći objekti - stambeni i poslovni amortizovani, u kojima žive i rade građani pod teškim uslovima ..." (SGB, 1989). Nekoliko obimnijih zahvata - onaj duž ulice Vojislava Ilića je jedan od poznatijih - kao i manjih intervencija u centralnoj zoni grada nisu, međutim, bili dovoljni za značajno smanjenje broj područja pod partajama. Krajem osamdesetih godina, javlja se snažan otpor njihovih žitelja prema obimnim rekonstrukcijama. Ovaj otpor se postepeno artikuliše kroz više udruženja građana za zaštitu zona u kojima žive. Njihov pritisak, kao i jačanje saznanja da se pitanje amortizovanog stambenog i poslovnog fonda ne može rešiti jedino obimnim rekonstrukcijama/raseljavanjem, doveli su do liberalizacije u građenju i uređivanju partaja. Naime, počev od kraja osamdesetih godina, sve više počinju da se koriste mogućnosti iz Odluke o izgradnji objekata građana (SLGB, 1986.). Tako su žitelji partaja bili u mogućnosti da ubrzano popravljaju svoje stambene i radne uslove na osnovu privremenih građevinskih dozvola. Ovakav razvoj u poslednjoj deceniji ipak nije mogao da reši sve probleme područja pod partajama.

Istraživanje je dalo pregled druge vrste problema sa kojima se suočavaju partaje. Dobijeno je ukupno 72 odgovora za 41 lokalitet (Tabela 12).

Najčešće pominjani problem, oko 46% odgovora, se vezuje za infrastrukturu samog područja. Reč je o različitim formulacijama koje se uglavnom svode na isto: o nedostatku kanalizacije, nedostatku uopšte infrastrukture, o dotrajalosti pojedinih infrastruktura, o zastareloj infrastrukturi u celosti i sl. Drugi problem, koji se javlja u 22% odgovora, vezan je za loš i dotrajaao građevinski materijal, za objekte sklone padu, neodržavan građevinski fond, loš kvalitet gradnje itd.

Tabela 12. Glavni problemi za 41 područje partaja

Problem	Broj odgovora	% odgovora
Nedostatak, dotrajalost, zastarelost i sl. infrastrukture	33	46
Loši građevinski materijali, objekti dotrajali i skloni padu, loše građeni objekti	16	22
Problemi izazvani jakim okolnim saobraćajem, buka, položaj uz autoput i sl.	12	16
Ostali problemi, od loših uslova stanovanja do nerešenih vlasničkih odnosa	11	15
Ukupno	72	100

4. POBOLJŠANJE USLOVA ŽIVLJENJA U SIROMAŠNIM PODRUČJIMA

U ovom poglavlju prikazane su mogućnosti za poboljšanje uslova života u pojedinim tipovima siromašnih područja. Prethodno su potrebne dve napomene. Prva je da smo ideje za unapređivanje slamova i nehiigijenskih naselja prikazali kroz jedinstven tekst, s obzirom da su njihovi problemi veoma slični. Druga napomena se odnosi na romske enklave. One su u mnogom pogledu slične ostalim tipovima siromašnih područja. Istovremeno, postoje i određene specifičnosti ovih područja, posebno u socio-ekonomskim obeležjima, koje zahtevaju prilagođen pristup i programe usklađene sa osobenostima, mogućnostima i potrebama žitelja ovih enklava. Deo teksta koji se odnosi na unapređivanje romskih naselja, polazeći od prethodnog, prikazuje samo ove specifične mere, dok se one zajedničke mogu naći u opisima mera za druge tipove siromašnih područja. Prema tome, materija koja obrađuje osnovne programe i mere u narednom tekstu je podeljena na sledeći način:

- Slamovi i nehiigijenska naselja (koja zajedno obuhvataju 85 lokaliteta sa oko 34.200 stanovnika);
- Područja partaja (koja obuhvataju 75 lokaliteta sa oko 52.900 stanovnika);
- Siromašni delovi starih prigradskih sela (koji obuhvataju 5 lokaliteta sa oko 10.000 stanovnika);
- Siromašna sela i zaseoci (koji obuhvataju 3 lokaliteta sa oko 1.100 stanovnika);
- Radničke kolonije (koje obuhvataju 17 lokaliteta sa oko 13.800 stanovnika), najzad;
- Romske enklave (koje pripadaju svim tipovima siromašnih područja i kojih ima na 30 lokaliteta sa oko 11.200 stanovnika).

No, pre nego što izložimo ovu materiju prikazaćemo osnovne principe kojima smo se rukovali u razvijanju programa i mera za pojedine tipove siromašnih područja.

4.1. Principi unapređivanja siromašnih područja

Dosadašnja praksa u rešavanju problema siromaštva i siromašnih područja pokazala je neefikasnost i neplodotvornost jednokratnih mera i akcija, koje su bile usmerene samo na neke aspekte siromaštva. Projekti rušenja siromašnih zona i preseljenja njihovih žitelja na nove lokacije "oslobađali" su vredne gradske prostore za druge namene i/ili za efikasnije korišćenje, ali su siromašni i dalje ostajali siromašni, sa uslovima življenja koji nisu bili bolji u odnosu na prethodne. Programi socijalne pomoći, koji nisu bili orijentisani na osposobljavanje siromašnih da sami obezbede dostojnu egzistenciju, takođe nisu uspeali da prekinu začarani krug bede i da ostvare socijalnu, ekonomsku i kulturnu integraciju siromašnih u globalno društvo.

Osnovni principi na kojima treba da se zasniva ukupno unapređenje svih siromašnih područja Beograda navedeni su u nastavku. Oni su usklađeni sa principima koje nudi The Global Strategy for Shelter to the Year 2000 (UNCHS 1994.: UNCHS, 1987.). Postavke Strategije prilagođene su lokalnoj beogradskoj situaciji i iskustvima koja su do sada u ovoj sredini dala dobre rezultate. Principi za koje smatramo da bi bili delotvorni u rešavanju beogradskih siromašnih područja su sledeći:

- Uporedo i koordinirano delovanje ekonomskim, socijalnim i environmentalnim programima u rešavanju problema siromašnih područja Beograda.
- Različite kombinacije ovih programa, i mere unutar njih, treba da odgovaraju različitim tipovima siromašnih područja, zbog činjenice da težina i vrsta problema u svakom od tipova nisu identični.
- Programi treba da se zasnivaju na kombinaciji samofinansiranja (sredstva domaćinstava, samodoprinosi, krediti) i razumne finansijske pomoći sa strane (sredstva države, grada, javni fondovi, sredstva fondacija i sl.).
- Kooperacijom različitih aktera potrebno je da se pronađu rešenja za svaki konkretan slučaj. Dosadašnje samostalno delovanje bilo grada, bilo lokalne zajednice, nije dalo dobre rezultate.

- Pобољшanje ekonomske osnove siromašnih područja kroz programe prekvalifikacije i dokvalifikacije, legalizacije aktivnosti u sivoj ekonomiji, podsticanje zadrugarstva i drugih oblika preduzetništva i privređivanja.
- Aktivno uključivanje građana u obnovu područja i podizanje njihove motivacije za učešće u ostvarivanju utvrđenih programa. Neophodno je izbegavati sve one pristupe i mere u obnovi koje pasiviziraju građane i navode ih da očekuju da neko sa strane obavi potrebne poslove.
- S obzirom da su siromašna područja Beograda relativno mala, moguće je i potrebno da se svako od njih unapređuje na individualizovanim osnovama shodno konkretnim potrebama i prilikama stanovništva, njegove socijalne i ekonomske situacije i njegovog envajronmenta. Individualizirani pristup je nužan s obzirom da je akcioni kapacitet u različitim područjima različit.
- Uspeh ovih projekata unapređivanja u mnogome zavisi od odgovarajuće legislative. Postojeća, koja je nastala u drugačijim društvenim okolnostima treba u mnogim delovima da se menja: kreditna politika, prava u odnosu na građevinsko zemljište koje je u državnom vlasništvu, jasno definisanje javnog dobra, urbanistička i građevinska regulativa itd.
- Institucionalna podrška programima obnove siromašnih područja i usaglašavanje i koordiniranje aktivnosti lokalne zajednice i građana, na jednoj strani i različitih aktera "sa strane", na drugoj. U ovome je posebno važno obezbediti zaštitu (zakonsku, pravnu, savetodavnu ...) lokalnog stanovništva u odnosu na interese i aktivnosti privatnih i državnih "developer", koji su zainteresovani za zauzimanje lokacija na kojima se nalaze objekti u vlasništvu siromašnih građana.
- Celovit program unapređenja siromašnih područja zahteva odgovarajuću organizaciju za upravljanje koja će ovaj proces voditi. To podrazumeva i razradu odgovarajućih formi udruživanja građana, kao i uključivanja postojećih i novih nevladinih i neprofitnih organizacija;
- Unapređenje siromašnih područja nije jednostavan posao, niti se može rešiti u kratkom roku. On je još teži u uslovima kada je ukupno stanovništvo realno osiromašilo, kada proces tranzicije nije okončan, kada je geopolitičko prestrukturiranje regiona u toku. Posmatrano u

ovom svetlu, unapređenje siromašnih područja treba prihvatiti kao dugoročan zadatak.

4.2. Predlozi opština za unapređivanje siromašnih područja

U ovom poglavlju koristili smo i predloge koje su dale kolege zaposlene u pojedinim opštinama. Zamolili smo ih da navedu mere koje bi oni lično sproveli za unapređivanje uslova življenja u pojedinim područjima. Neke od standardnih mera koje su oni predložili bile su sledeće:

Planske mere

- raseljavanje i uklanjanje objekata
- donošenje potrebne planske dokumentacije
- legalizacija bespravne gradnje
- realizacija postojećih planskih dokumenata
- poboljšanje stanja davanjem odobrenja za adaptacije i dogradnje
- omogućavanje stalne gradnje na planskoj osnovi
- poboljšanje uslova stanovanja do dislokacije
- izgradnja novih centralnih sadržaja

Izgradnja infrastrukture

- potreba za celokupnom infrastrukturnom mrežom
- izgradnja kanalizacije
- izgradnja vodovoda
- izgradnja elektroenergetske mreže
- izgradnja saobraćajnica i bolje povezivanje sa javnim gradskim prevozom

Ostali predlozi

- rešenje suvlasničkih odnosa
- deeksproprijacija ili realizacija DUP-a do kraja
- organizacija proizvodnje i otkup poljoprivrednih proizvoda
- motivacija za ulaganje na evidentiranom prostoru
- krediti za malu privredu
- zapošljavanje ljudi

- finansijska pomoć od strane grada
- kreditiranje za poboljšavanje uslova stanovanja
- materijalna pomoć najugroženijim pojedincima i porodicama
- obezbeđenje sezonskih poslova za najugroženije
- motivisanje mladih da ostaju u ovim zajednicama
- poboljšanje socijalne strukture
- kontrola migracija donošenjem planskih dokumenata
- obezbeđivanje kredita ili građevinskog materijala za adaptaciju postojećih zgrada

4.3. Poboljšanje uslova življenja u pojedinim tipovima siromašnih područja

U ovom delu teksta prikazuje se nekoliko programa za poboljšanje uslova življenja u pojedinim tipovima siromašnih područja Beograda. Svaki od programa sastoji se od više mera koje se međusobno povezuju u jedinstven sklop koji treba da pomogne ostvarenju istog cilja: smanjenju podstandardnosti pojedinih delova Beograda, a time i broja siromašnih područja.

4.3.1. Slamovi i nehidijenska naselja

Istraživanje je pokazalo da su slamovi i siromašna nehidijenska naselja unutargradske pojave. Okolni mali gradovi praktično ih ne poznaju. Slamovi su najvećim delom, skoro sa polovinom svoje populacije, locirani u centralnoj zoni Beograda. Nehidijenska naselja, za razliku od ovih, sa skoro polovinom populacije su locirana na periferiji Beograda. I jedan i drugi tip naselja predstavlja ne samo envajronmentalni već i težak ekonomski i socijalni problem. U rešavanju problema ovih područja mora se poći od te činjenice. Pritom se mora imati u vidu i razlika koja postoji između ova dva tipa područja. Ona je u akcionom kapacitetu njihovih žitelja. Za razliku od slamova, za koje verujemo da praktično ne poseduju sposobnosti samoinicijativnog poboljšanja sopstvenog življenja, u nehidijenskim naseljima, prema dosadašnjim iskustvima, postoje određene mogućnosti da obnova ovih područja potekne i iz same lokalne zajednice.

Zajednicu slama, tokom čitavog procesa obnove, praktično treba "voditi za ruku". Za razliku od ovog, nehigijenskom naselju treba pružiti inicijalnu a zatim periodičnu, ali trajniju stručnu i tehničku pomoć.

Ciljevi unapređenja slamova i siromašnih nehigijenskih naselja su:

- Smanjenje broja siromašnih pojedinaca i porodica.
- Ekonomsko osamostaljivanje i osposobljavanje siromašnih žitelja, što bi poboljšalo njihovu ekonomsku situaciju i omogućilo bolju integraciju u okruženje.
- Poboljšanje uslova socijalizacije i obrazovanja dece.
- Opšte podizanje socijalnog i kulturnog standarda življenja.

Mere koje predlažemo za unapređenje slamova i siromašnih nehigijenskih naselja su sledeće:

Integralna obnova umesto dosadašnje parcijalne, kao osnova za sveobuhvatno rešavanje problema ovakvih područja.

Primeri pokušaja obnove nekoliko lokaliteta u Beogradu, kao i primeri iz drugih sredina, govore da je oslanjanje na samo jedan vid obnavljanja - prvenstveno na obnovu fizičko-prostornih elemenata - u stvarnosti nedelotvorno. Ukoliko obnova jednog slama ili nehigijenskog naselja nije praćena i uporednom socijalnom i ekonomskom obnovom, rezultat će kroz svega nekoliko godina biti ponovno uspostavljanje prethodnog stanja - slam će ostati slam.

Za razliku od ovakvog pristupa, integralna obnova je proces unapređivanja jedne lokalne zajednice kroz ekonomske, socijalne i envajronmentalne programe. Pritom, ova tri oblika obnove treba da se odvijaju uporedo i koordinirano. Ovo se podjednako odnosi na zajednice koje se zadržavaju na lokalitetima na kojima su danas, kao i na one koje će iz raznih razloga morati da budu preseljene na drugo mesto. Kooperacija između lokalne zajednice i Grada i Republike treba da se odvija u svim domenima i u svim fazama unapređenja uslova življenja. Strpljenje i izdržljivost su bez sumnje nužni prilikom ovakvih dugotrajnih programa.

Ekonomski i socijalni programi obnove su paralelne aktivnosti u ukupnoj obnovi ovih područja.

Ovi programi su skup aktivnosti kojima je cilj da se poboljša socijalna, ekonomska i kulturna situacija siromašnih i nehiigijenskih naselja. Oni podrazumevaju, sa jedne strane, intenzivan rad nadležnih državnih službi, promene u organizaciji rada ovih službi i njihovo prilagođavanje posebnostima lokalnih zajednica, a sa druge, aktiviranje lokalne inicijative, kao i formiranje različitih neprofitnih asocijacija. U okviru ovoga kao najvažnije programe vidimo sledeće:

- Usled opšteg osećanja marginalizovanosti i odbačenosti koje postoji među najsiriromašnijim slojevima, konvencionalni princip "pacijent ka doktoru" treba okrenuti u "doktor ka pacijentu". U tom kontekstu je mobilna zdravstvena služba ono što je primarno. Programi zdravstvenog prosvetavanja sa mobilnim zdravstvenim službama i terenskim radom obuhvataju preventivne preglede, preglede i rad sa mladima i posebno mladim ženama, širenje zdravstvene kulture itd.
- Prethodni princip koji se odnosi na zdravstvo treba primeniti i u organizaciji drugih aktivnosti u oblasti javnih službi, kao što je specifična predškolska zaštita dece, programi socijalne pomoći i sl.
- Programi ekonomskog osposobljavanja i osamostaljivanja siromašnih građana podrazumevaju dva uslova. Prvo, da različiti poslovi, kojima se ovi ljudi bave, a koji se danas nalaze u zoni sive ekonomije, vremenom dobiju odgovarajući status i institucionalni okvir. Drugo, da se razviju programi organizovanog i kvalifikovanog rada za obavljanje tih poslova.
- U neposrednoj vezi sa ekonomijom ovih naselja jesu obrazovni programi, odnosno programi dokvalifikacije i prekvalifikacije odraslih. Moguća su dva rešenja. Jedno, da grad sponzorise takve programe, a drugo da podstiče formiranje neprofitnih asocijacija za sprovođenje ovih programa.
- Programi socijalnog rada sa ženama radi podsticanja i razvijanja oblika samopomoći i međusobne pomoći u okviru lokalne zajednice su programi sa dvostrukom funkcijom. Prva se odnosi na podizanje kvaliteta življenja i jačanje interpersonalnih odnosa u lokalnoj zajednici, a druga se tiče osećanja korisnosti za druge, što je bitno i sa stanovišta odnosa prema široj zajednici.
- Programi socijalizacije i pripreme dece za školu, kao i organizovanje dopunske nastave radi povećanja izgleda za veću prohodnost dece ka

višim stupnjevima obrazovanja - srednje i više - se čine kao minimum koji treba uvesti u područja tipa slamova i nehiigijenskih naselja.

- Programi uređivanja i održavanja stana, kuće, parcele i javnih prostora u naselju, treba da se razviju u cilju podizanja opšte kulture stanovanja.

Preseljenje ili zadržavanje siromašne zajednice na nekom mestu jeste problem koji za svaki poseban slučaj mora da bude posebno rešavan.

Istraživanje je pokazalo da su slamovi sa oko 80% svoje ukupne populacije formirani u centralnoj zoni grada i prelaznoj zoni. Oni traže pažljiv pristup i detaljnu analizu pre donošenja odluke o preseljenju ili obnovi na mestu na kome su sada. Slična opreznost je potrebna i prilikom razmatranja mogućnosti unapređenja ili preseljenja nehiigijenskih naselja koja se nalaze u centralnoj zoni grada i njegovom međutkivu (38, od ukupno 68). S druge strane, teško je poverovati da će ova naselja imati dovoljno ekonomske moći da opstanu i da se unapređuju na najskupljim gradskim lokacijama. Procena koristi i šteta i za grad i za siromašnu zajednicu treba da bude osnov odluke o njihovom zadržavanju ili preseljavanju. Najzad, jedan broj ovih najsiromašnijih naselja će morati da bude preseljen zbog toga što se nalaze na krajnje nezdravim mestima. Bilo bi licemerno smatrati da se njihovim zadržavanjem na takvim lokacijama poboljšava života ljudi.

U slučaju potpunog ili delimičnog preseljavanja siromašne zajednice, nova izgradnja mora da bude organizovana u okviru različitih tipova gustog individualnog stanovanja. Ovim se obezbeđuje okućnica za domaćinstvo, individualnost stanovanja, omogućava bavljenje malom proizvodnjom, poljoprivredom na okućnici i sl. Izgradnju kolektivnih stambenih zgrada treba apsolutno izbegavati kao formu rešenja problema, jer ona vodi grupisanju siromašnih u ambijentu koji ne odgovara njihovom načinu življenja, niti mogućnostima da obezbede sredstva za troškove koje podrazumeva ovakav vid stanovanja.

Zemljište za rešavanje pitanja najsiromašnijih zajednica mora da bude obezbeđeno od strane grada.

Nacrt novog zakona o eksproprijaciji otvara mogućnost da se zemljište potrebno za rešavanje problema stanovanja najugroženijih obezbeđuje putem eksproprijacije. Međutim, ne treba izgubiti iz vida da je

ekspropriacija nepopularna mera u kojoj se bivši vlasnici uvek osećaju oštećenim. Pri naseljavanju jedne lokalne zajednice na ovako pribavljenom zemljištu treba računati na odbojan odnos sredine prema siromašnima. Pritom, treba imati u vidu da su siromašni slaba socijalna grupa, neotporna na moguća maltretiranja. Sve ovo je u direktnoj suprotnosti sa postavljenim ciljem bolje integrisanosti siromašne zajednice u ostali deo društva. Stoga, bar u prvim godinama rešavanja problema ovakvih naselja treba pomišljati na sledeće:

Prvo, da se njihova obnova vrši na mestu gde oni danas žive sve do vremena dok ne budu morali iz nekog prečeg razloga da se sele. Ovo jeste iznuđena mera jer - slično kao i kod privremene građevinske dozvole - nosi rizik ulaganja u nešto što nije izvesno u budućnosti. Ovaj rizik svakako ima i svoju socijalnu i psihološku dimenziju.

Drugo, da im se ustupa ono zemljište koje danas jeste u posedu grada, a ne ono koje se putem ekspropriacije namenski za njih pribavlja. Bolje rešenje bi bilo formiranje fonda gradskog zemljišta koje bi grad mogao da pribavlja putem direktne pogodbe sa vlasnikom. To zemljište bi grad trebalo da opremi i pripremi kao lokaciju koju bi ustupio siromašnom domaćinstvu ili zajednici, a za uzvrat bi grad dobio lokaciju koja se raseljava, koja je, po pravilu, povoljnijeg položaja i samim tim profitabilnija. Ovakav princip kompenzacije zasnovan na tržišnim idejama, kao i druge slične mere, mogle bi da smanje eventualnu tenziju između siromašne zajednice i njene okoline.

4.3.2. Područja partaja

Partaje zauzimaju uglavnom dve pozicije u gradu: delove centralne zone i međutkivo između centralne zone i periferije. U dosadašnjoj praksi, blokovi partaja koji su se nalazili u centralnoj zoni bili su tretirani kao prazna zemljišta na kojima su, nezavisno od postojećih socijalnih i fizičkih struktura, građene nove višespratne zgrade. Konvencionalna rekonstrukcija blokova partaja u mnogim delovima centralne zone danas je u toku. Povećanje gustina, obimni infrastrukturni radovi, velika građevinska preduzeća, investitori sa strane, novac koji ne potiče iz samog područja, samo su neke od odlika ovog postupka. Takav postupak je u isto vreme drastično menjao i socijalnu strukturu partaja - postojeće stanovništvo je

reseljavano u druge krajeve Beograda i zamenjivano novim. Otpori starosjedelaca, koji se u organizovanoj formi javljaju od pre desetak godina, njihovo odbijanje da u procesu rekonstrukcije sarađuju, težnja da sudskim sporovima zaustave realizaciju pojedinih planova itd., razumljiva su reakcija na autoritarnost postupka rekonstrukcije. Svakako, to je reakcija i na pristup koji, umesto kooperacije, nameće rešenja koja su, po pravilu, na štetu građana i lokalne zajednice.

Dok su područja partaja u centru bivala rekonstruisana, dotle su ta područja u međutkvu decenijama bila osuđena na čekanje dana kada će biti porušena. U tom iščekivanju ljudi su ipak bili primorani da donekle unapređuju svoje stambene uslove. S obzirom da je gradnja bila zabranjena, oni su bili primorani na male, ilegalane adaptacije i dogradnje. Taj proces postepenog samo-transformisanja partaja, bio je sproveden bez vizija, bez planova, bez standarda. Kako se u poslednjim godinama pokazalo da država neće biti u mogućnosti da rekonstruiše sva ova područja, a pritisci žitelja su bili sve jači, uveden je institut privremene građevinske dozvole. Bila je to polovična mera. Iako je delimično izlazila u susret građanima, ona je ipak zadržavala mogućnost da se čitavo područje poruši i ustupi nekom od potencijalnih investitora. Ta mera je zapravo i dalje držala ljude u neizvesnosti da li će njihov kraj biti rekonstruisan. Očigledno je da se za ovakav odnos može koristiti i izraz eksploatisanje, budući da su interesi ostalih imali prioritet prilikom rekonstrukcije, u odnosu na legalne i legitimne interese vlasnika i njihovo ljudsko i građansko pravo da poboljšaju uslove življenja.

Danas se čini da bi umereniji pristup više odgovarao ne samo vremenu u kome živimo, već i doglednoj budućnosti. Ovde ćemo izneti nekoliko bitnih okolnosti koje mogu da utiču na drugačiji tretman tkiva partaja od onoga koji je do pre neku godinu bio dominantan:

Prvo, vrlo je teško pretpostaviti da će i u budućnosti partaje biti posmatrane samo kao teren za novu izgradnju kao što je to bilo do sada. Razlozi su brojni - promenjena svest, nova zakonodavna podloga, status privatne svojine, osiromašenje ukupnog društva, otvoren proces liberalizacije građenja i sl. U središtu svega ipak se nalazi gradska ekonomija koja najverovatnije neće biti sposobna da sva područja pod partajama u relativno kratkom roku rekonstruiše na konvencionalan način. Naime, potencijalni kapacitet zemljišta koje sada zauzimaju partaje u

Beogradu iznosi oko 35.000 do 40.000 novih stanova. Pod pretpostavkom da se čitava stambena izgradnja Beograda - koja je u proteklim godinama iznosila oko 2- 3.000 stanova godišnje, a koja se može u doglednoj budućnosti proceniti na oko 3 - 5.000 stanova - usmeri jedino ka područjima partaja, za rekonstrukciju bi bila potrebna jedna decenija. Vrlo je teško verovati da će i građani i gradska uprava biti spremni da čekaju ovoliko dug rok. Rešenja će morati da se potraže i kroz drugačije pristupe.

Drugo, novi legislativni okvir razvoja Grada - zasnovan na novim zakonima o planiranju i uređenju prostora, o građenju, građevinskom zemljištu (SGRS, 1995), kao i o eksproprijaciji - otvara mogućnosti za pronalaženje tih novih pristupa. Novi zakoni bitno menjaju uloge i prava pojedinih aktera u procesu unutrašnjih transformacija grada. To se pre svega odnosi na zaštitu imovine građana kroz ukidanje nekadašnje prakse olakog eksproprijisanja na osnovu DUP-ova. Da bi graditelji došli do pojedinih lokacija koje danas zauzimaju partaje, ili drugo srodno tkivo, oni će morati da ih kupe od sadašnjih vlasnika. Otvaranje tržišta ovih nekretnina, što je logična posledica privatizacije stambenog fonda, stavlja u sasvim drugačiji položaj i graditelje i građane.

Treće, kao posledica ovoga, postojeći načini rekonstrukcije partaja biće najverovatnije dopunjeni novim modelima transformacije tkiva. Mogućnosti koje pruža nova legislativa - suvereno vlasništvo stanova ili poslovnog prostora i mogućnosti da se žitelji partaja jave i u ulozi graditelja - biće iskorišćene za pronalaženje tih novih modela. Sa jedne strane, mislimo na različite oblike samoobnove koja je već započeta kroz privremene građevinske dozvole. Ona će novim propisima verovatno biti dodatno podstaknuta, s obzirom da ovi obezbeđuju veću sigurnost građana i kao investitora i kao korisnika. Sa druge strane, treba očekivati da se konvencionalni modeli rekonstrukcije unaprede, kao i da se uvede jedan novi oblik - samorekonstrukcije. Drugim rečima, u napore da se tkivo partaja transformiše biće, pored sadašnjih graditelja, uključeni i drugi akteri. Radovi koje su sami žitelji preduzimali u proteklih pet - šest godina na osnovu privremenih građevinskih dozvola - ma koliko su one bile nepravične - ipak su pokazali da je moguće da pojedine parcele, čak i ulice, budu obnovljene na humaniji način nego što je to uspevala da učini konvencionalna rekonstrukcija. Danas, krajem 1996. godine, mnoga područja partaja su zahvaćena nizom malih, ali brojčano značajnih obnova koje obećavaju bolji izgled i ovih zona i grada u celini.

Najzad, četvrto, značajnu ulogu u budućem procesu transformacije tkiva partaja igraće njihov položaj u gradu. Postojeća težnja izgradnje na prestižnim lokacijama će ojačati. I graditelji, i uprava grada, i sami građani će težiti da se tkiva partaja koja su na atraktivnim lokacijama, pre svega u centralnoj zoni, transformišu ka većim gustinama, u objekte više spratnosti. Za investiranje u transformaciju partaja na ovakvim lokacijama biće zainteresovani svi. Na drugoj strani, partaje koje se nalaze u međutkivu, mimo značajnih saobraćajnih tokova, van osnovnih žiža atrakcije, ne mogu da računaju na postojanje ozbiljne zainteresovanosti da se novac sa strane plasira u njihovu transformaciju. Ovakva partajska područja će najverovatnije morati da se orijentišu pretežno na različite oblike samoobnove.

Ciljevi unapređenja područja partaja su:

- Zadržavanje stanovništva na mestu gde su i do sada živeli uz poboljšanje uslova života.
- Smanjenje broja stanova, kuća i blokova koji su podstandardni.
- Poboljšanje ili uvođenje infrastrukture.
- Intenzivnije korišćenje gradskog građevinskog zemljišta.
- Stvaranje jedne lepše slike grada.
- Brža obnova i rekonstrukcija ovih područja, oslobođena dosadašnjih trzavica i pravnih sporova.

Položaj područja partaja u gradu jeste jedan od presudnih momenata prilikom izbora mera za njegov dalji tretman. Jasno je da nije isto da li se neki blok partaja nalazi u centru ili na periferiji, iz prostog razloga što su pritisci na centralne lokacije mnogo značajniji od onih na periferiji. U ovom konfliktu između moćnih "developer" i siromašnog stanovništva partaja šanse ovih drugih treba ojačati. Mere koje predlažemo su sledeće:

Korekcija i unapređenje procesa konvencionalne rekonstrukcije partaja

Nerealno je misliti da se centralna zona Beograda neće pugušćavati i da će proces konvencionalne rekonstrukcije moći da bude ukinut. Njega, međutim, treba unaprediti tako da se povećavaju šanse stanovnika iz partaja. Novi zakon o eksproprijaciji sam će izvršiti najvažnije korekcije procesa konvencionalne rekonstrukcije. Naime, više nije moguće da se eksproprijacija nepokretnosti vrši za potrebe stambene, poslovne i druge

izgradnje koja nije iz sektora javnih potreba. Time će vlasnici imovine u partajama biti zaštićeni. Oni će te nepokretnosti moći pod povoljnijim uslovima da prodaju na tržištu. Njihovi izgledi da ostanu na mestu gde su do tada živeli, da kroz prodaju svojih nepokretnosti velikim "developerima" dođu do povoljnijeg stana i/ili lokala za posao itd., biće povećani. Sve ovo bi trebalo materijalno da ih osposobi da izdrže ekonomski pritisak koji nameće život u centralnim područjima. To su, pre svega, finansijsko učešće u izgradnji infrastruktura, obaveze da se pri izgradnji zgrada obezbede i potrebni parkinzi, zelenilo i sl., kao i godišnje plaćanje realnih nadoknada za korišćenje gradskog građevinskog zemljišta, za koje se pretpostavlja da će više odražavati ekonomske i druge povoljnosti položaja zgrade u gradu.

Uvođenje samorekonstrukcije kao ravnopravnog procesa konvencionalnoj rekonstrukciji partaja

Realno je očekivati da u novim ekspropriacionim odnosima jedan broj domaćinstava iz partaja neće biti zainteresovan za saradnju sa velikim "developerima". Njima treba dati mogućnost da izvrše rekonstrukciju u sopstvenoj organizaciji, oslanjajući se na sopstvenu preduzetničku veštinu, svoje potrebe i novac, kao i na tržište prečeg prava gradnje, renoviran sistem zadrugarstva itd. Udruživanje sa drugima, prodaja dela prava preče gradnje, smanjenje troškova domaćinskim poslovanjem u toku gradnje i sl., mogu da budu osnova za podizanje materijalnog stanja ovih ljudi i njihovih uslova života. Samorekonstrukcija ne samo da daje mogućnost ostajanja stanovnika na mestima na kojima danas žive, ne samo da popravlja njihov materijalni položaj, već ih osposobljava i za plaćanje svih onih obaveza koje središnje gradske lokacije traže.

Otvaranje procesa samoobnove partaja u međutkuvu grada umesto čekanja na rekonstrukciju

Samoobnova je proces obnavljanja gradskog tkiva u kome su prvenstveno angažovani ljudi koji tu žive. To je obnova koja računa na postupnost, kuća-po-kuća, na mali novac, na skromne materijale, na malu mehanizaciju i domaću organizaciju građenja. Finalne gustine i stepen izgrađenosti mogu da budu i utrostručeni u odnosu na današnje stanje. Ovakva samoobnova ne samo da je moguća, već je danas u toku. Nažalost, ona se odvija na osnovu privremenih građevinskih dozvola.

Ovaj proces, koji je započet, treba podržati i unaprediti, bolje ga urbanistički usmeriti, tehnički kontrolisati i ekonomski valorizovati. Gradska briga u ovom procesu trebalo bi da bude prvenstveno usmerena na modernizaciju i uvođenje infrastruktura. Briga stanovnika treba da bude sve ono što je unutar njihovih dvorišta. Ovakav postupak će sigurno povećati cene nekretnina u krajevima obnovljenih partaja. To može da predstavlja stimulans za iseljavanje najsiromašnijeg dela njegovih žitelja. Uporedno razvijanje ekonomskih programa u oviru takozvane male privrede i stimulisanje stanovnika da se njome intenzivnije bave, može da predstavlja značajan elemenat poboljšanja njihovog današnjeg stanja. Podsticanje namenske izgradnje stanova za izdavanje sa nižim zakupninama radi rešavanja problema podstanarskog stanovanja

Unapređenje konvencionalne rekonstrukcije, uvođenje samorekonstrukcije i samoobnove imaće, najverovatnije, za posledicu da će izvestan broj žitelja siromašnih područja, koji su danas u statusu podstanara - zakupaca, biti doveden u situaciju da ne može da obezbedi krov nad glavom. Ovakva situacija upućuje na neophodnost traženja rešenja za saniranje stambene situacije građana Beograda koji su upućeni na zakup jeftinijih kategorija stanova. Možda bi bilo dobro razmisliti o podsticanju namenske izgradnje stanova za izdavanje, uz kontrolu visine zakupa, režima zakupa i sl., o čemu postoje pozitivna iskustva u nekim evropskim zemljama. Ova namenska izgradnja, koja bi uživala posebne pogodnosti - subvencije, poreska politika i sl. - može da bude kako u državnom, odnosno gradskom ili opštinskom, tako i u privatnom sektoru svojine.

Pružanje stručne i tehničke pomoći žiteljima partaja umesto njihovog prepuštanja samosnalaženju

Ukoliko se želi da proces rekonstrukcije uspe, građanima partaja treba pružiti određenu stručnu i tehničku pomoć. Ona se sastoji u sledećem:

- Pružanje pomoći u rešavanju pravnih, organizacionih i finansijskih pitanja, što obuhvata i obaveštavanje građana u odnosu na zakonsku regulativu - pravo nadgradnje, dogradnje, zajednička ulaganja i sl.
- Pružanje pomoći u projektovanju, nadzoru i građenju, kroz osnivanje manjih arhitektonskih biroa neprofitnog tipa, stimulisanje formiranja manjih preduzetničkih građevinskih preduzeća koja bi se specijalizovala za adaptacije, proširenja i srodne radove u tkivu partaja.

Pored ovoga, treba pomišljati i na različite oblike stimulacije vlasnika radi poboljšanja uslova stanovanja i ukupnog ambijenta. Smanjenje poreza pri nabavci materijala, diferencirano oporezivanje pri izgradnji za tržište, odnosno za sopstvene potrebe i sl.

4.3.3. Delovi starih prigradskih sela

Nekadašnja prigradska beogradska sela su postepeno, sa širenjem grada, ili srušena ili do te mere korenito transformisana da u gradskom tkivu skoro i da ne pronalazimo njihove ostatke. Vrlo mali broj sela je preživeo ovaj proces i vremenom se pretvorio u deo gradske periferije. Pod dejstvom dvojnih zaposlenja - na poljoprivrednom imanju i u gradu, deo ovih područja danas ima strukturu i izgled koja nije ni grad ni selo. No, deo ovih starih prigradskih sela ostao je iz različitih razloga nerazvijen tako da ulazi u klasu siromašnih područja. Ova područja su vrlo slična partajama koje leže u prelaznoj zoni grada. Od njih se razlikuju povećanim parcelama. Za ova područja moguće je, takođe, primeniti model samoobnove, ali uz otvaranje mogućnosti za bavljenje unapređenom gradskom poljoprivredom.

4.3.4. Siromašna sela i zaseoci

Siromašna sela i zaseoci obuhvataju ukupno 3 lokaliteta nastanjena sa oko 1100 stanovnika. Najveći broj ovih područja nalazi se u krajevima koji nisu bili na pravcima glavnih tokova života i razvoja beogradske teritorije. Najčešće je reč o područjima mimo osnovnih putnih pravaca, van intenzivnih poljoprivrednih područja, ili o područjima koja nisu bila u značajnijem kontaktu sa glavnim beogradskim industrijskim i privrednim zonama.

Razvoj sela i seoskih područja u okolini Beograda odvijao se pretežno spontano i bez planskog upravljanja kompleksnim razvojnim faktorima. Vremenom se broj sela smanjivao zbog stapanja sa susjednim naseljima, ili utapanja u gradsko tkivo. S obzirom na izvor prihoda, stanovništvo ovih naselja je uglavnom mešovito. Zbog relativno spontanog razvoja, u jednom broju slučajeva, procesi i promene kod stanovništva, aktivnosti i prostora seoskih područja išle su više u regresivnom nego progresivnom

pravcu. Ti procesi su doveli do stvaranja današnjeg izgleda siromašnih sela ili zaselaka.

Ciljevi unapređenja siromašnih sela i zaselaka su:

- Prevazilaženje siromaštva koje postoji u ovim područjima.
- Revitalizacija poljoprivrede.
- Demografska obnova i poboljšanje obrazovne i kvalifikacione strukture stanovništva.
- Uvođenje takvih sadržaja i infrastrukture koji od tradicionalnog sela stvaraju mešovito naselje.

Za postizanje ovih ciljeva postoji standardni skup mera koji je na mestima gde je korišćen po pravilu dao dobre rezultate. To su: stimulisanje naseljavanja mlađe populacije, otvaranje radnih mesta u sektoru van poljoprivrede, naročito za žene, obezbeđenje povoljnih kredita za poljoprivredu, pomoć u izgradnji seoske infrastrukture, uređenju naselja i sl. Ovi poduhvati u nekim slučajevima su praćeni i komasacijom.

Pristup razvoju siromašnih seoskih naselja i zaselaka u prvi plan stavlja izbor mogućnosti za njihovo oživljavanje i kvalitativne promene. Prva pretpostavka za ovo je sprovođenje koordiniranih aktivnosti koje obuhvataju:

- Institucionalnu i organizacionu podršku opštine i grada Beograda.
- Efikasno fizičko i komunikaciono povezivanje siromašnih seoskih naselja sa drugim selima, opštinskim centrom i Beogradom.
- Uspostavljanje intenzivnih interakcija stanovništva ovih sela sa opštinom i gradom, sa tržišnim subjektima grada, posebno u pogledu uslova privređivanja, razmene, zadovoljavanja potreba i podizanja nivoa kvaliteta življenja.

Koncepcija razvoja siromašnih sela i zaselaka i unapređenja kvaliteta življenja u njima polazi od načela višefunkcionalnog razvoja seoskog područja. Ostvarivanje koncepcije razvoja siromašnih sela treba da se odvija u više nivoa.

Prvo, integrisanje siromašnih sela u razvoj opštine, a na taj način i u razvoj samog grada, jer se razvoj sela u okolini Beograda može zasnivati samo na kombinaciji opštinskih i gradskih stimulacija i lokalne inicijative.

Drugo, diferenciranost socioekonomske i prostorne strukture područja odražava se na efikasnost privređivanja i kvalitet življenja. Pojedina područja imaju donekle specifične probleme i njih treba rešavati u okviru specifičnih razvojnih programa, planova i projekata određene opštine.

Treće, siromašna sela treba da se povežu u sistem naselja i komunikacija i na taj način ostvare spoj sa opštinom, a dalje i sa gradom. Osnovni pravci razvoja u ovom smislu treba da budu:

- Razvoj opštinskih/gradskih javnih službi u nerazvijenim i siromašnim seoskim područjima.
- Razvoj putne mreže i saobraćajno povezivanje sa sekundarnim centarima i centarima zajednice sela i sa opštinskim centrom i gradom.
- Stvaranje povoljnih uslova za izgradnju novih kapaciteta, saglasnih prirodnim odlikama u nerazvijenim i siromašnim selima i otvaranje radnih mesta za zapošljavanje radne snage, posebno mladih i žena.
- Pored ovoga, potrebno je podsticati orgnizovanje različitih aktivnosti u cilju podizanja kvaliteta življenja kao što su usluge, seoske zadruge i mesne zajednice, zdravstvo i socijalna zaštita, obrzovanje, kultura, sport i rekreacija. U siromašnim selima i zaseocima potrebno je jačati socijalnu politiku, pri čemu isti tretman treba da imaju siromašne društvene grupe i u selu i u gradu, kako bi se neutralisao ovaj razlog migracije iz sela u grad.

Četvrto, potrebno je ostvariti integrisani razvoj i uređenje sela i atara kao jedinstvene celine. Pri tome je neophodno uskladiti strukturu proizvodnje sa zahtevima tržišta grada, prirodnim uslovima, radnim potencijalom siromašnog sela, raspoloživom mehanizacijom itd., kao i uticaj drugih privrednih i neprivrednih aktivnosti sa poljoprivrednom proizvodnjom. Potrebno je podizati naseljski standard (kulturni, komunalni, socijalni itd.). Posebno treba sprovoditi različite programe socijalne i zdravstvene zaštite starih lica, kao i programe usmerene ka poboljšanju školovanja dece i mladih u tim područjima.

Peto, neohodno je aktivirati lokalne razvojne potencijale siromašnih seoskih područja, zasnovane na domaćinstvu kao osnovnoj proizvodnoj i socio kulturnoj kategoriji na selu. Unapređenje i podizanje kvaliteta življenja u siromašnim seoskim područjima može imati povoljne efekte ako se odvija preko ustanova koje imaju duboke korene u tim područjima i/ili onih aktivnosti kojima će se podsticati lokalni potencijali.

4.3.5. Radničke kolonije

Radničke kolonije, za razliku od nekih zemalja Evrope, do sada nisu bile predmet istraživanja u našoj sredini. Istraživanje koje smo sprovedi, uspelo je jedino da da pouzdan odgovor na pitanje broja ovih lokaliteta, ali ne više od toga. Ideje o mogućim pravcima obnove, koje se nalaze u odgovorima kolega iz opština na kojima su ove kolonije smeštene, mogu se uzeti u obzir jedino u nekim daljim istraživanjima koja će ovu materiju detaljnije obraditi.

4.3.6. Romske enklave

Romske enklave pripadaju svim kategorijama siromašnih područja. Romi žive i u slamovima, i u nehičijenskim naseljima, i u partajama, i u siromašnim selima i zaseocima. Otuda prethodno navedeni principi, programi, aktivnosti i mere važe i za ovaj tip naselja. Budući da romske enklave imaju i određene specifičnosti, predloženi programi i mere moraju biti prilagođeni tim specifičnostima. Prilagođavanja podrazumevaju, sa jedne strane, usklađivanje svakog pojedinačnog programa prema situacijama romskih enklava, a sa druge, i dopunu nekim sasvim posebnim programima.

Ciljevi unapređenja romskih enklava su:

- Integracija romske populacije u većinski deo društva uz zadržavanje etno-kulturnih osobenosti, znači bez asimilacije.
- Smanjenje broja siromašnih pojedinaca i porodica.
- Ekonomsko osamostaljivanje i osposobljavanje siromašnih žitelja.
- Pобољшanje uslova socijalizacije i obrazovanja dece.
- Opšte podizanje socijalnog i kulturnog standarda življenja.

Mere koje predlažemo za obnovu i unapređenje romskih enklava su sledeće:

Integralna obnova, umesto dosadašnje parcijalne, treba da bude osnova za sveobuhvatno rešavanje problema ovih područja. Ovakav tip obnove je već pomenut u delu o rehabilitaciji slamova i nehigijenskih naselja. Njena primena u slučaju romskih enklava ne iziskuje posebna prilagođavanja.

Ekonomski i socijalni programi obnove su paralelne aktivnosti u ukupnoj obnovi ovih područja. Ovi programi su isti kao i u slučaju slamova i nehigijenskih naselja, a podrazumevaju konkretna prilagođavanja posebnostima romske kulture i traže određene dopune. Te dopune su sledeće:

- S obzirom da su romske enklave u ekonomskom i socijalnom pogledu heterogenije od drugih tipova siromašnih naselja, te da poseduju specifičnu internu socijalnu organizaciju, pristup njihovoj obnovi polazi od potrebe formiranja inicijalnog jezgra emancipovanih domaćinstava u lokalnoj zajednici. Ova domaćinstva, po pravilu, pokazuju visoku motivisanost da se okruženje njihovog svakodnevnog života bitno poboljša i to ne samo u ekonomskom i envajronmentalnom, nego i u socijalnom i kulturnom pogledu.
- Poreba za očuvanjem etničkog identiteta, a istovremeno i potreba za integracijom dece u školski sistem, kao i smanjenje broja romske dece koja se upućuju u specijalne škole, nalaže formiranje posebnih dečijih programa. To su programi u oblasti pretškolske zaštite dece, programi pripreme za pohađanje osnovne škole i programi dopunskog rada tokom samog školovanja.

Preseljenje ili zadržavanje romskih enklava na nekom mestu jeste pitanje koje za svaki pojedinačan slučaj mora da bude posebno rešeno. Isti principi i načini preseljenja, ili zadržavanja, koji su pomenuti kod nehigijenskih naselja i slamova, važe i za romske enklave.

Zemljište za rešavanje problema najsiromašnijih zajednica mora da bude obezbeđeno od strane grada. Način pribavljanja zemljišta koji je pomenut kod slamova i nehigijenskih naselja, važi i za romske enklave. Ovde treba imati u vidu da su neke od njih u takvom stanju da je za njihovo ozdravljenje, ukoliko se zadržavaju na mestu na kome su danas,

potrebno obezbediti dodatno zemljište u kontaktnoj zoni naselja. To zemljište bi prvenstveno trebalo da bude namenjeno rešavanju problema postojećih visokih stambenih gustina, zatim za privredne i najzad za kulturne potrebe lokalne zajednice.

4.4. Pregled ključnih mera za unapređenje siromašnih područja

U narednoj tabeli prikazani su osnovni programi unapređenja u zavisnosti od tipa područja i njegovog položaja u Beogradu.

Tabela 13. Ključne mere za unapređenje siromašnih područja

	Slam	Siromašno nehigijensko područje	Partaje i staro gradsko tkivo	Siromašni delovi starih prigradskih sela	Siromašna sela i zaseoci
Centralna zona	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Rekonstrukcija i samo-rekonstrukcija uz znatno pogušćavanje	Sanirano u prethodnom periodu	Teorijski nemoguće
Međutkivo prelazna zona	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Obnova uz umereno pogušćavanje	Sanirano u prethodnom periodu	Teorijski nemoguće
Periferija	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Integralno unapređenje	Obnova uz umereno pogušćavanje	Obnova uz umereno pogušćavanje; uvođenje gradske poljop.	Teorijski nemoguće
Rubni predeo	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Integralno unapređenje	Teorijski nemoguće	Sanirano u prethodnom periodu	Sanirano u prethodnom periodu
Sela	Teorijski nemoguće	Teorijski nemoguće	Teorijski nemoguće	Teorijski nemoguće	Doseljavanje mladog stanovništva i nova radna mesta
Mali gradovi	Pojava nije registrovana	Integralno unapređenje sa ili bez preseljenja	Sanirano u prethodnom periodu	Sanirano u prethodnom periodu	Teorijski nemoguće

Objašnjenje nekoliko izraza iz prethodne tabele:

Integralno unapređenje je proces u kome se kombinovanim sredstvima podiže blagostanje ljudi, njihova socijalna sredina i njihov environment. Ova vrsta unapređenja je odgovor na stanje svih slamova i velikog broja nehiigijenskih naselja.

Preseljenje slamova i nehiigijenskih naselja je mera koja treba da bude primenjena u slučajevima kada se ona nalaze na izrazito nezdravim mestima, ili, sa druge strane, na gradskim lokacijama centralne zone i prelazne zone koje su od vitalnog značaja za grad.

Rekonstrukcija je postupak ponovne gradnje na mestu na kome se nekada nalazilo siromašno područje. Proces se ne odvija na osnovu eksproprijacije imovine ljudi iz ovakvih područja, što je bila prethodna praksa, već na osnovu otkupa tih nepokretnosti prema tržišnim uslovima. Rekonstrukciju izvode investitori sa strane.

Samorekonstrukcija je proces ponovne gradnje na parceli na kojoj se nekada nalazila siromašna gradnja. Nju izvode ili sami stanovnici u okviru parcela na kojima su njihove nepokretnosti, ili investitori sa kojima oni sklapaju posebne ugovore. U prethodnoj praksi ovaj postupak nije bio dozvoljen.

Uvođenje infrastrukture je parcijalna, ali izuzetno bitna mera, o čemu svedoče podaci o problemima siromašnih područja. Ona treba da bude primenjena odmah na onim lokalitetima čije strukture se neće bitnije menjati.

Znatno pugušćavanje se javlja onda kada se umesto jednog izgrađenog kvadratnog metra postiže više od tri kvadratna metra u novoj gradnji izvršenoj kroz proces rekonstrukcije ili samorekonstrukcije.

Umereno pugušćavanje se javlja onda kada se umesto jednog izgrađenog kvadratnog metra postiže manje od tri kvadratna metra u novoj gradnji izvršenoj kroz proces rekonstrukcije ili samorekonstrukcije.

Obnova je proces u kome se postojeće strukture kuće, dvorišta, radnje i sl., umerenim i skromnim sredstvima dovode ili u prethodno stanje, ili poboljšavaju, delimično proširuju i sl. Ova mera se prvenstveno odnosi na partaje. U prethodnoj praksi ona je bila zabranjena, a danas se izvodi na osnovu privremenih građevinskih dozvola.

Uvođenje gradske poljoprivrede je mera koja treba da omogući jednom delu gradskih stanovnika dodatne izvore prihoda. Odnosi se na područja nekadašnjih sela danas spojenih sa gradom. Obuhvata i gradsko farmerstvo, što prema sadašnjim propisima nije dozvoljeno.

4.5. Socijalna dimenzija unapređenja siromašnih područja

(1) Neophodne su promene u organizaciji i radu javnih (socijalnih) službi. Po načinu nastanka, izvorima finansiranja, programima i metodologiji rada, socijalne službe u našem sistemu su deo državnih/paradržavnih ustanova. One su definisane kao davaoci usluga. Takav status bitno određuje način njihovog rada i odnos prema lokalnim zajednicama i grupama stanovništva koji se pojavljuju kao primaoci usluga. U ovako postavljenom sistemu odnosa, nužno su dominirale jednoobrazne forme, kako u oblikovanju programa socijalnih službi, tako i u metodama njihovog sprovođenja. Ovako uspostavljen sistem socijalne zaštite nije mogao da ostvari potrebnu efikasnost, ni u pogledu modaliteta niti u pogledu kvaliteta pruženih usluga. Pored visokog stepena birokratizacije i širenja administrativnog aparata, koji je vremenom postajao sve tromiji, ali i sve skuplji, primenjivani programi nisu bili usklađivani sa interesima, potrebama i osobenostima lokalnih zajednica i posebnih grupa kojima su bili namenjeni. To se posebno odnosi na programe koji se tiču svakodnevnih potreba građana, koje građani sami, bez odgovarajuće institucionalne potpore, ne mogu da organizuju niti sprovode. Kao primer ove grupe potreba navešćemo: zaštita, stambeno obezbeđivanje i briga o starim ljudima; različiti oblici zaštite dece (vredškolske ustanove, staranje o deci, saradnja sa školama i dopunsko obrazovanje, kulturne aktivnosti i usmeravanje razvoja i socijalizacije dece itd.); obnova siromašnih područja; programi sticanja obuke za razna zanimanja; zaštita samohranih majki; pomoć i saradnja sa nepotpunim porodicama i dr.

Potpuna institucionalizacija socijalnih službi u okrilju državnih i/ili paradržavnih ustanova (što je bila prirodna posledica institucionalnih i svojinskih rešenja na nivou globalnog društva), onemogućila je formiranje drukčijih formi i alternativnih organizacija u ovoj oblasti: asocijacija

građana neposredno zainteresovanih za pojedine aktivnosti, dobrotvornih, dobrovoljnih i drugih asocijacija i agencija koje se organizuju na neprofitnim osnovama, i u skladu s tim imaju odgovarajuću podršku države (preko odgovarajuće zakonodavne i druge regulative). Iskustva u drugim zemljama pokazuju izuzetan značaj i doprinos ovakvih organizacija u unapređivanju sistema socijalne zaštite i podizanju kvaliteta življenja u lokalnim zajednicama. Pri tome, od posebnog je značaja da ove asocijacije mogu, u skladu sa utvrđenim kriterijumima, da koriste sredstva iz javnih fondova, budući da se bave onim što se smatra javnom delatnošću. Značaj sistema privatnih agencija koje rade bez dobiti, a delimično ih finansira država (preko javnih fondova) je višestruk. On sprečava jednoobraznost programa socijalnih službi, budući da svoje programe prilagođava posebnostima lokalnih zajednica i teritorijalnih grupa. Dalje, takav sistem deluje konkurentski prema državnim službama u ovoj oblasti i na taj način ih održava u znatno aktivnijem stanju i podstiče na saradnju i oblikovanje programa u zajedništvu sa tzv. primaocima usluga. Najzad, sistem socijalne zaštite koji je otvoren za različite aktore je prijemčiviji za donacije različitih zadužbina i fondacija, o čemu postoje pozitivna iskustva i u našoj zemlji između Prvog i Drugog svetskog rata. Mnoge tada stvorene zadužbine od strane bogatih građana imale su i izraženu socijalnu funkciju (sirotišta za decu bez roditelja, bolnice, internati, stambene zgrade, učeničke i studentske stipendije i dr.).

(2) Podsticanje individualne inicijative u obnovi siromašnih područja. Jedna od najčešćih i u mnogo čemu opravdanih kritika socijalne politike koja polazi od koncepta "davalac - primalac" usluga, jeste da ona vodi pasivizaciji socijalnih grupa i individua, i u krajnjoj liniji, da podstiče oblike socijalnog parazitizma. Na globalnom nivou, to stvara jaz između socijalnih grupa (većinskog stanovništva) koje same izdržavaju svoje porodice i društvenih grupa koje su korisnici socijalne pomoći i javnih fondova za te namene. Kada se u to uključe i neka druga obeležja siromašnih (etnička, regionalna i druga pripadnost), onda se taj jaz i negativna percepcija ove druge grupe višestruko usložnjavaju. S druge strane, pasivizirajući koncept socijalne politike doprinosi zatvaranju kruga siromaštva, budući da svoje programe ne povezuje sa programima koji su usmereni na presecanje karika u krugu siromaštva (obrazovanje, osposobljavanje za rad i privređivanje, unapređenje uslova stanovanja i envajronmenta, i dr.). Stoga bi posebna pažnja u okviru socijalnih programa bila usmerena na

različite oblike rada u okviru lokalne zajednice kojima bi se podsticalo aktivno uključivanje grupa i pojedinaca (domaćinstava) u različite oblike aktivnosti, bilo samostalno ili u okviru grupa sa strane, na poboljšanju kvaliteta življenja, kako domaćinstva/porodice tako i lokalne zajednice.

(3) Ispravljanje grešaka odnosno promene u socijalnoj politici su neophodne da bi se očuvala ideja o neophodnosti socijalne politike. Rđava ili neplodotvorna socijalna politika uvek je davala argumente njenim protivnicima, posebno u delu koji se odnosi na pasiviziranje korisnika socijalne pomoći. Tako, na primer, u jednoj od poznatijih kritika države sa socijalnim staranjem (države blagostanja) Čarls Mari (Charles Murray), u analizi ove prakse u SAD, kaže: "Pokušali smo da učinimo više za siromašne, a umesto toga proizveli smo više siromašnih" (nav. prema: Hirschmann, 1990:52). Nesumnjivo je da rđava socijalna politika proizvodi loše posledice; čak može biti kontraproduktivna ako za posledicu ima pasiviziranje siromašnih. S druge strane, nepromišljen i nedovoljno kritičan pristup pojedinim segmentima socijalne politike, primena spornih kriterijuma i standarda, može u znatnoj meri da pogorša socijalnu situaciju i izgled siromašnih da se izvuku iz kruga bede. Kao primer iz naše sredine, navešćemo upućivanje romske dece u specijalne škole (ustvari u škole za slabije retardiranu decu). Procenat malih Roma u ovim školama u Beogradu je veoma visok, što bi trebalo da bude dovoljan razlog da se preispitaju kriterijumi selekcije dece za te škole. Tim pre, ako se zna da su izgledi za nastavak školovanja u srednjim školama po završetku specijalne škole izrazito skućeni. Upućivanje malih Roma u specijalne škole, ustvari je vid institucionalizacije njihovog marginalnog položaja i formiranje još jedne barijere za njihovo uključivanje u većinsko društvo. Sa stanovišta finansijskih sredstava koja se odvajaju za rad specijalnih škola, znatno bolji efekti bi se postigli kada bi za romsku i drugu siromašnu decu koja se upućuju u ove škole (prvenstveno zbog jezičkih teškoća i nedovoljne pripremljenosti za pohađanje škole), bili organizovani pripremni razredi, kao i razredi sa intenzivnom nastavom u prvim godinama osnovnog obrazovanja. Time bi se većini ove dece pomoglo da premoste teškoće školovanja u standardnim osnovnim školama i da steknu znatno veće izgled za uključivanje u većinsko društvo, nastavljanjem školovanja u srednjim i visokim školama.

(4) Programi u oblasti obrazovanja, radi sticanja potrebne kompetentnosti i uključivanja u različite oblike aktivnosti. Obrazovanje je osnovni kanal socijalne promocije i integracije u socijalni, ekonomski i kulturni sistem, kako pojedinačnog društva, tako i u međunarodnu zajednicu. U sferi socijalne obnove, programi u oblasti obrazovanja posmatraju se kao ključni činilac u ekonomskom osamostaljivanju i osposobljavanju individue za samostalan život, privređivanje i dostizanje odgovarajućeg ekonomskog i kulturnog standarda življenja.

S obzirom na okolnosti u kojima odrastaju deca i omladina u siromašnim porodicama i okruženju, kao i na nivo obrazovanja odraslih u tim sredinama, od posebnog značaja su sledeći programi:

Programi za povećanje radne kompetentnosti:

- programi dokvalifikacije i prekvalifikacije omladine i odraslih.
- koordinirani programi u okviru pojedinih sektora: industrija, preduzetništvo, i sl., sa kombinacijom sticanja teorijskog znanja i praktičnog iskustva.
- posebni programi za žene, radi sticanja kvalifikacija za veći opseg poslova i aktivnosti kojima mogu da se bave.

Programi učenja jezika:

- pripreme za decu predškolskog uzrasta u manjinskim grupama kao i u drugim siromašnim područjima, u kojima uslovi socijalizacije ne obezbeđuju potrebnu sposobnost vladanja jezikom i razumevanja pojmova (kako svoje etničke grupe, tako ni službenim jezikom većinskog društva).
- programi intezivnog učenja (maternjeg i službenog) jezika u osnovnim školama, za decu koja imaju teškoća u razumevanju pojmova, i sl.;
- programi učenja stranih jezika.

Programi zdravstvenog prosvetavanja:

- programi upućivanja u osnovna znanja o zaštiti zdravlja, održavanja higijene u domaćinstvu i stanovima, upotrebe namirnica i dr.

4.6. Preporuke za akcije koje se mogu pokrenuti odmah

U narednom delu teksta su prikazane neke od akcija koje je moguće pokrenuti odmah. Ove akcije ne zahtevaju obimne dodatne istraživačke, planerske, legislativne i slične pripreme. To su one mere koje se praktično oslanjaju na akcije koje su danas već započete, bilo da je reč o nekim trajnim aktivnostima na uređenju gradskog prostora, bilo da se radi o posebnim projektima koji su najavljeni ili su u toku. Ove akcije se oslanjaju na sadašnje propise i dosadašnje poznavanje problematike siromašnih područja.

Cilj ovih akcija jeste da se tamo gde je to moguće poboljša stanje u siromašnim područjima. U nekim slučajevima to može da bude poboljšanje stanja celog područja, a negde poboljšanje u pojedinim njihovim delovima, ili samo unutar pojedinih njihovih parcela, ili u kućama.

Ne treba imati iluzija da se ove akcije mogu dobro sprovesti i okončati ukoliko im ne bi prethodila temeljna priprema. Drugim rečima, to znači da svaka od ovih akcija zahteva kraće vreme za osmišljavanje, organizaciju, nabavljanje sredstava i sl. Akcije za koje verujemo da mogu da budu odmah pokrenute su sledeće:

4.6.1. Dalja istraživanja siromašnih područja Beograda

Dosadašnja istraživanja siromašnih područja Beograda treba nastaviti i to u sledećim osnovnim pravcima:

- Daljom proverom i dopunom podataka do kojih se došlo u prvoj polovini 1995.;
- Prikupljanjem dodatnih podataka o socio-ekonomskim obeležjima siromašnih područja;
- Proširivanjem pojma siromašnih područja na one delove gradskog tkiva koji u ovoj fazi rada nisu obuhvaćeni - unutarjni delovi gradskih blokova, slučajevi većeg broja siromašnih parcela unutar blokova koji su inače prosečni i sl.;

- Analizom različitih primera, beogradskih i drugih, koji su dali dobre rezultate u rešavanju problema siromašnih područja;
- Dopunom dosadašnjih istraživanja ekonomskim parametrima u cilju sagledavanja ekonomskih implikacija čitavog problema.

4.6.2. Pokretanje sličnog projekta u drugim sredinama Republike

Pretpostavimo da program unapređivanja siromašnih područja Beograda uspe, da u nekom relativno kraćem roku od pet ili deset godina počne da daje dobre rezultate, a da se pritom na ovom problemu ne radi i u drugim sredinama Srbije. U tom slučaju, jedan pozitivan poduhvat bi mogao kao negativni bumerang da se vrati Beogradu. Naime, uspeh izlečenja siromašnih područja grada mogao bi da bude motiv doseljavanja novog siromašnog sveta u Beograd. Da bi se to sprečilo neophodno je da Beograd, preko republičke Vlade pokrene pitanje organizovanja ovakvih ili sličnih poduhvata i u drugim krajevima i naseljima Republike/savezne države.

4.6.3. Organizaciona i finansijska podrška

Organizacija i novac su potrebni za rešavanje pitanja siromašnih područja. Današnji problemi u ovoj oblasti su do te mere obimni - veliki broj lokaliteta i veliki broj ljudi koji u njima žive, raznovrsni - od socijalnih preko ekonomskih, do envajronmentalnih, i različiti po svom intenzitetu - od slamova kao najtežih oblika bede do vrlo umerenih sirotinjskih partaja, da je neophodno doneti odgovarajuće odluke koje se tiču i organizacije i finansiranja. Imajući to na umu predlažemo da se osnuju:

- Fond za potpomaganje/poboljšanje uslova življenja u siromašnim područjima. Ovakav fond je u više mahova postojao u Beogradu i trebalo bi ga ponovo uspostaviti. Za razliku od prethodnih, koji su bili manje više usmereni na rešavanje preseljenja, izgradnje novih stanova i sličnih poslova vezanih za realizaciju pojedinih planova i projekata, novi fond bi trebalo da potpomaže oporovak siromašnih područja u svim vitalnim sferama života - ekonomskoj, socijalnoj i envajronmentalnoj. Drugim rečima, preko ovakvog fonda trebalo da se omogući, recimo, i dobijanje povoljnih kredita za pokretanje male

privrede, i novac za sanaciju najtežih stambenih problema, sredstva za dopunsko obrazovanje i sl. Ovaj fond bi trebalo da bude okrenut ka najtežim slučajevima - slamovima, nehigijenskim naseljima, siromašnim selima i zaseocima, romskim enklavama. Fond bi, takođe, trebalo da ima u vidu i najsiromašnije kategorije žitelja iz drugih tipova siromašnih područja - partaja, radničkih kolonija i delova nekadašnjih prigradskih sela.

- Organizacija za upravljanje procesom unapređivanja siromašnih područja, kao i za pružanje tehničke pomoći njihovim žiteljima, trebalo bi da bude osnovana, kako bi se prevazišli današnji problemi koji proizlaze iz razjedinjenosti pojedinih institucija, službi, organa i sl. u realizaciji ovakvih poslova. Visokoj isprepletenosti i povezanosti socijalnih, ekonomskih i envajronmentalnih problema žitelja siromašnih područja, treba da bude suprotstavljena i jedinstvena organizacija. Ona se ne može zameniti ni koordinacionim grupama, komisijama, ni drugim sličnim i samo za jednu priliku formiranim telima. Ovakva organizacija može da bude i tipa direkcije i tipa agencije, u zavisnosti od akcentovanja pojedinih poslova. U svom radu ona može i treba da se oslanja i na druge postojeće institucije, organizacije, institute i sl. U svakom slučaju, njeni zadaci mogu da se kreću od stalnog praćenja pojave siromašnih područja, preko obezbeđivanja rezultata istraživanja, ideja, planova i sl., pa do realizacije pojedinih poduhvata.
- Organizacije građana siromašnih područja, (kvartovski komiteti, komisije za obnovu, posebna udruženja građana i sl.), treba da budu stvorene da bi se povećao nivo efikasnosti unapređenja ovih područja. Te organizacije mogu da budu formirane bilo inicijativom samih građana - neke od njih danas u Beogradu već postoje - bilo inicijativom sa strane. Osnovni smisao stvaranja ovih organizacija jeste artikulacija zajedničkih interesa u pojedinim siromašnim područjima, punije uključivanje svih žitelja u proces programiranja i planiranja unapređenja i, svakako najvažnije, direktno učestvovanje u procesu poboljšanja stanja. (Petovar, 1993; Wates and Kneviit, 1987).
- Zadruge, kao neprofitne asocijacije, su jedan od osnovnih oblika udruživanja građana u obnovi siromašnih područja. Zadruge mogu da se formiraju na teritorijalnom i/ili interesnom principu i mogu biti jedno ili više funkcionalne - stambene, građevinske, za obnovu infrastrukture,

uređivanje delova naselja i sl. Bitno je da se u pravilima njihovog organizovanja predupredi njihovo pretvaranje u različite oblike profitnih, "developerskih" organizacija koje će iskorišćavati pogodnosti koje se daju zadrugama.

4.6.4. Probni projekti za pojedine tipove siromašnih područja

Bilo bi dobro da se pokrenu zasebni projekti, kao što je to učinjeno za Orlovsko naselje, i za druge tipove siromašnih područja. U tom smislu imamo u vidu, pre svega, ona područja koja se nalaze na terenima za koje su donete ili odgovarajuće odluke ili za koje postoje interesenti. Imamo u vidu sledeća područja:

- Staro sajmište, kategorije siromašnog nehidijenskog naselja, koje se nalazi u sklopu teritorije viđene za razvoj "Europolisa", može da bude jedan takav projekat. Staro sajmište će morati da se skloni sa ovog terena kako bi se na njemu ostvarila adekvatna izgradnja. S obzirom da projekat "Europolis" računa na prestižnost u svetskim razmerama, potrebno je da u svim segmentima bude na visokom nivou kvaliteta. To se odnosi i na proces uklanjanja sadašnjih struktura koje na terenu postoje. Kakav će se model primeniti (raseljavanje, preseljenje, zadržavanje dela stanovništva, ili kombinacija tih modela), koliki broj i ko od sadašnjih žitelja i sa kakvim motivima bi se rado preselio iz sadašnjeg Starog sajmišta, kakav će se odgovor dati na socijalne i ekonomske probleme sadašnjih žitelja i sl. - jesu pitanja na koja treba odgovoriti jednim ovakvim projektom. Znači, kao što se traži rešenje za nove strukture "Europolisa", bilo bi dobro da se traži i rešenje za ljude koji danas tu žive.
- Slam u ulici Braće Krsmanovića, na samoj desnoj obali Save, u Savskom amfiteatru, znači, takođe na terenu namenjenom Europolisu, imaće istu sudbinu kao i Staro sajmište. Sa istim motivima kao i za Staro sajmište, trebalo bi pokrenuti i projekat za ovo naselje.
- Nehidijensko naselje *Iza Rekorda* koje se nalaze uz prugu u zoni manastira Rakovica, moglo bi da bude unapređeno s obzirom da su za ovakav poduhvat, prema anketi, zainteresovane fabrike "Rekord", "Jugostroj" i "Frigostroj".

- Jedno od područja partaja bi trebalo da bude odabrano i da kao celina bude obnovljeno. Možda se takvo područje nalazi najpre na teritoriji opštine Voždovac, s obzirom da je ona postigla najviše uspeha u renoviranju ovog tipa siromašnih područja. U sklopu ovog poduhvata, pored nesumnjive koristi za same stanovnike, trebalo bi dobiti odgovore na niz pitanja koja su danas otvorena. To su pitanja želje ljudi da ostanu tu i obnavljaju svoj kraj, pitanja ekonomske moći domaćinstava i kredita, mesta na kojima bi grad obavezno trebalo da se pojavi kao investitor, zatim pitanja vlasničkih i suvlasničkih odnosa, kao i pitanja novih građevinskih pravila za ovakav tip izgradnje, pitanja graničnih nosećih kapaciteta blokova pod partajama, mogućnosti ambijentalnog očuvanja ovog specifičnog oblika stanovanja i sl. Na jednom ovakvom eksperimentalnom projektu trebalo bi pokazati šta se od tradicionalnog beogradskog periferijskog stanovanja može zadržati za budućnost i pod kojim uslovima. Zapravo, mnogi su zainteresovani za nisko stanovanje viših gustina, uzori se traže u literaturi i u tuđim primerima, a tu pred nama nestaje jedan vid stanovanja koji beogradskoj stambenoj kulturi daje poseban pečat.
- Siromašna sela i zaseoci, kojih posmatrano brojčano i populaciono nema mnogo, imalo bi smisla da budu rehabilitovani. Ukoliko bi jedan ovakav projekat uspeo, okolina Beograda i šest malih gradova više ne bi imala siromašna seoska područja.
- Za Orlovsko naselje je potrebno usvojiti jedinstvenu strategiju integralne obnove ove romske enklave. Rad na ovom projektu, koji je započet kao privatna inicijativa grupe entuzijasta, danas se odvija na osnovu zaključaka Skupštine grada od 8.12.1994. Ovi zaključci se odnose na hitne akcije koje je tokom 1995. godine trebalo sprovesti kako bi proces integralne obnove uopšte mogao da se pokrene. Danas, kada je deo ovih aktivnosti završen ili je u toku, potrebno je usvojiti i ostale ideje za obnovu koje su izložene u "Strategiji održive obnove romske enklave Orlovsko naselje", predloženoj Skupštini grada 8.12.1994. Usvajanjem celokupne zamisli obnove otvara se mogućnost za niz drugih programa i akcija - socijalnih i ekonomskih - koji treba da omoguće brži oporavak Orlovskog naselja.

4.6.5. Tretman siromašnih područja u urbanističkim planovima

U okviru izrade urbanističkih planova koji su namenjeni realizaciji, a koji pokrivaju terene sa siromašnim područjima, utvrđuje se obaveza celovite analize i sagledavanja envajronmentalnih, socijalnih i ekonomskih karakteristika područja. Planska rešenja moraju da sadrže pristup i operativne mere za rešavanje celine područja, uključujući i programe tretiranja siromašnih područja, zona, lokaliteta, naselja itd. U okviru toga, ukoliko se predviđaju mere dislokacije - raseljavanje, preseljavanje i sl., obavezno je uraditi integralne programe sa konkretnim rešenjima za sva domaćinstva na koje se dislociranje odnosi. Pri tome, u proceni rentnih pogodnosti i dobiti na datoj lokaciji, obavezno je deo ovih sredstava izdvojiti, usmeriti u Fond za potpomaganje/unapredjenja uslova življenja u siromašnim područjima.

Ovakav tretman siromašnih područja treba da važi za:

- Nove urbanističke planove koji će se tek pokrenuti.
- Planove koji su danas pred usvajanjem (oko 15).
- Planove koji su danas u fazi izrade (oko 25).
- Planove koji su prethodno bili usvojeni, a koji će se prema novom Zakonu revidovati.

4.6.6. Pretvaranje privremenih dozvola u trajne građevinske dozvole

Sve privremene građevinske dozvole koje su do sada izdate na osnovu Odluke o izgradnji objekata građana pretvoriti u trajne građevinske dozvole. Izuzetak od ovoga treba da budu:

- Dozvole koje su izdate za kuće, druge zgrade, uređenje parcela i sl. na terenima na kojima predstoje neposredni radovi, odnosno na terenima na kojima je proces realizacije DUP-ova, ili delova DUP-ova u toku.
- Dozvole koje su izdate za kuće i drugo a nalaze se na terenima koji već danas imaju strukture koje su od vitalnog značaja za grad i njegovo funkcionisanje, a objekti sa privremenim dozvolama su u koliziji sa tim namenama.
- Dozvole kod kojih postoje neke druge zakonske smetnje da se pretvore u trajne.

4.6.7. Radovi na infrastrukturi

Rezultati ankete govore da u ovom trenutku na tridesetak lokaliteta postoji potreba da se infrastruktura modernizije, uvede, ili obnovi. Jasno je da u uslovima opšte besparice i niza drugih problema koje grad ima i u drugim sektorima, teško može da se zamisli jedna masovna akcija na modernizaciji ili uvođenju infrastruktura u sva siromašna područja u kojima je ovo problem. No nedostatak sredstava ne bi trebalo da bude kočnica da se na ovom planu učine izvesni pomaci. U tom smislu predlažemo da se kao aktivnosti koje je moguće sprovesti odmah razmotre sledeće:

- U nekoliko najugroženijih naselja, koja će ostati na mestima na kojima su danas uvesti infrastrukture;
- Ozbiljno razmotriti današnje standarde infrastrukture koji po svojim investicionim posledicama ne odgovaraju siromašnim područjima. Potrebno je da se ovi standardi razmotre i sa stanovišta principa održivog razvoja i da se pronađu takva tehnička i biotehnička rešenja koja će, sa jedne strane, nuditi niža investiciona ulaganja, sa druge, biti štedljivija i, najzad, koja će biti u većem skladu sa očuvanjem sredine. Ovakava rešenja danas u svetu postoje.
- Motivisati stanovnike pojedinih siromašnih područja da participiraju u uvođenju infrastrukture bilo minimalnim novčanim doprinosom, bilo raspisivanjem samodoprinosu, bilo radom.

4.6.8. Iznošenje smeća iz siromašnih područja

Iako problem komunalne higijene i čistoće nije posebno istaknut u anketi, iz iskustva znamo da je veliki broj siromašnih područja praktično zatrpan smećem. Ovaj problem, za koji se u prvi mah ne čini da je značajan, predstavlja stvarnu opasnost za život ljudi u mnogim siromašnim područjima. Smeće koje se ovde nalazi potiče od samih lokalnih domaćinstava, od njihovih privrednih aktivnosti, od građevina i sl. Stoga predlažemo da se ovim naseljima i krajevima Beograda posveti veća pažnja:

- Posebni programi iznošenja smeća, vremenom nagomilanog, trebalo bi da se razrade za siromašna područja. Ti programi treba da računaju na aktivno uključivanje žitelja u rešavanje ovog problema i da budu prilagođeni njihovim navikama, ali i da te navike menjaju.

- Periodične gradske akcije na iznošenju smeća, koje se u Beogradu praktično sprovode svake godine, ne bi trebalo da zaobilaze siromašna područja. Ove akcije treba iskoristiti kako bi se i žitelji ovih naselja više angažovali na rešavanju ovog, u mnogome jednog od njihovih najtežih problema.

4.6.9. Prilagođavanje urbanističkih poslova

Mnogi od predloga koji su prethodno izneti, zahtevaju i određena prilagođavanja, pre svega, dve vrste urbanističkih poslova: izrade regulacionih planova i drugih detaljnih dokumenata, kao i urbanističkih standarda. Ovo će najpre biti potrebno za sprovođenje procesa obnove partaja, a delimično i drugih kategorija siromašnih područja. Predlozi za prilagođavanje urbanističkih aktivnosti su:

- Uvođenje adaptabilnog urbanističkog plana kao onog koji treba da omogući da se bez promene postojeće parcelacije obezbedi izdavanje urbanističke dozvole (za kasnije projektovanje, izgradnju, tehnički prijem i korišćenje), bilo za pojedinačne zgrade na skupu parcela, bilo za jednu zgradu na tom istom skupu parcela. Prema tome, pojam adaptabilnosti se odnosi na fizičke strukture koje se planiraju, a ne na postojeće parcele. Pojam adaptabilnosti se ne vezuje za određeni tip plana - regulacioni, detaljni, predeoni i sl. - već za tretman fizičkih struktura u tim planovima. Njihovo urbanističko projektovanje treba da bude takvo da omogućava da se kasnija realizacija plana odvija u rasponu od pojedinačne gradnje, kuća-po-kuća, preko velikih zgrada koje se pružaju na više parcela, pa do čitavih ansambala koji pokrivaju ceo blok. Ono što za svaki od ovih varijeteta treba da bude fiksno jeste poštovanje onih standarda koji štite javno dobro i javni interes, kao i druge zgrade, privatne, i njihov standard stanovanja. Ovakav plan treba da pruži dovoljan stepen slobode za različita rešenja fizičke strukture koja će zadovoljiti (unapred nepoznate) potrebe kako samih žitelja, tako i graditelja sa strane. Na osnovu ovakvog plana, uz pretpostavku da na parceli može da gradi samo onaj koji je vlasnik postojećih nepokretnosti, pružaju se garancije stanovništvu, proces pripremanja zemljišta oslobađa se teških imovinskih sporova, stimulišu se investitori da na tržišnoj osnovi pribavljaju nepokretnosti na parcelama; sve u svemu, vodi se jedan brži, pravičniji i tržišno

orijentisan proces realizacije plana. Ideja je pritom da se adaptabilni urbanistički plan ne menja suviše često.

- Na mnogim mestima u gradu, proces unapređivanja partaja može da se vodi kao i danas, bez postojanja nekih od planova detaljnog nivoa, ali uz bitnu dopunu kroz odgovarajuće odredbe GUP-a i na bazi novoizrađenih opštih uslova i pravila građenja. Imajući to u vidu, bilo bi korisno da se pristupi izradi jedinstvenih pravila građenja i odgovarajućih urbanističkih standarda koji bi se primenjivali za partaje. Ovakav postupak bi u mnogome usmerio čitav proces ka formiranju kvalitetnijeg gradskog tkiva i olakšao proceduru njegovog uređivanja.
- Utvrđivanje rigoroznih standarda za izgradnju, uređenje i opremanje parcela. Ovi standardi moraju da budu uvedeni kako bi se sprečio današnji neregulisan odnos između susednih gradilišta, kao i njihov odnos prema javnim površinama i zgradama. Ovi standardi treba da definišu vrlo široku skalu pojava - od programskih, preko građevinskih do uređivanja i korišćenja.

SUMMARY

POVERTY AREAS IN BELGRADE - Survey of the situation and possibility of improving living conditions

The study "Poverty Areas in Belgrade" is based on the results of research conducted in Belgrade in 1995 regarding the possibility of improving living conditions in the city's impoverished areas. The point of departure was that the problem of poor housing and poverty should be approached in a different way than is usually done in the practical application of settlement planning and organization. In other words, poverty, and particularly poor housing and poor living conditions as its most visible forms, can be efficiently "treated" using various complementary and coordinated social, economic, town planning and other policy measures. Improving living conditions in poverty areas is neither a simple job nor one that can be quickly carried out. Such endeavors are even more difficult when the overall population is impoverished, when the transition process is met with resistance, when many old institutions have disappeared and new ones have yet to be established.

After the Second World War, the problem of poverty areas was solved sporadically and unsystematically, primarily within urban development using the policy of relocation in order to provide new construction sites. The inhabitants of the relocated poverty areas were moved to modest apartments in collective tenement houses. However, these efforts were not sufficient enough to interrupt the vicious circle of poverty in which these households lived, or to eliminate at least part of the city's poverty areas. Many changes took place in the 1990s. Right now in Yugoslavia housing has become a market commodity and is considered the citizens' private concern. The socially-owned housing fund has been privatized. However, new public funds have not been established to finance housing construction and subsidize the rent of impoverished and particularly vulnerable social groups. On the other hand, many weak points have been noted to date in the social welfare system and how it solves the problems

of the poor: based on the principle of offering lump-sum or periodic assistance, insufficient effort is made for the poor to become economically independent and capable of providing decent living conditions for themselves and their households. It has been shown that effective strategies to solve the problem of poverty must begin with a large number of coordinated and complementary programs, primarily in the economic, social and environmental spheres, and should include a large number of participants in these processes. Table 1 compares the most important elements of the old and new model/approach to solving the problems of poverty areas.

The housing problems of the homeless and those in poor housing are the most visible forms of poverty in general. Everywhere in the world it is the impoverished who live in poor housing. There is no officially established percentage of the number of impoverished citizens in Yugoslavia or any poverty line/threshold. Therefore, estimates of the number of poor use a variety of surveys and research by independent research institutions. A similar approach is used to estimate the number of homeless or those living in poor housing. Official statistical data do not allow such estimates owing to the inadequate definition of apartments used.

In this research, a poverty area is understood to be one in which the social, economic and environmental situation is below the average possibilities in Belgrade. Such a definition as a below-average situation differs somewhat from the sociological definition of poverty used in the literature and in official reports in the European Union (less than half the average income of the consumer unit/household). Such an understanding of the concept of poverty area is intended to include in the proposed typology all types of city areas where improvements in living conditions are necessary. This broad definition includes the following types of poverty areas:

The slum is a residential area in which the social and environmental situation is so bad that it has a negative effect on the inhabitants' health, social and psychic state. It is an impoverished settlement. The houses are most often very small, primarily built out of the poorest material that is not intended for construction, and out of discarded material - old sheet metal, tarpaper and plastic, with a poor structure made of discarded boards, strips of wood, discarded or old material, blocks, bricks, etc.

Table 1. Comparison of the basic elements of the old and new model of solving the problems of poverty areas

Model elements	Old model	New model in formation stage
View of poverty	Poverty is living below a specific threshold	Poverty is a life that is relatively lower than the average possibilities of society
Whose problems are solved?	As a rule the problems of the individual and family are solved	Endeavors are made to solve the problems of the individual, family and local community
Participants in solving problems	Social welfare institutions offer assistance to poverty areas	Improvements are based on cooperation between poverty area local communities and institutional and non-institutional organizations and groups
Role of the State	The State and its services should help the poor rise to a specific threshold/ minimum standard	The State and its services should help the poor reach a certain standard, but also become qualified to independently maintain that or a higher living standard
Role of poor communities	The poor/local community has no role in improving living conditions - it is a passive recipient of aid	The poor/local community actively participates in the process of improving its area - encourages individual initiatives and citizens' self-organization
Matters of strategy	One strategy is used to solve the problems of poverty areas	Several strategies are used to solve the problems of poverty areas, each corresponding to a different type of area
Programs within the strategy	Primarily environmental measures are used to improve poverty areas	Progress is based on the parallel resolution of economic, social and environmental problems
Primary measures	Relocation with minimum standards	Improvement, renovation, reconstruction, with respect for areas' specific features
Organization of problem solving	Existing social institutions are capable of solving the problems of poverty areas	Existing institutions should have the addition of new ones and new groups should be added that are willing to solve the problems of poverty areas

These are settlements made of shanties and huts, sometimes even dugouts, abandoned freight cars, etc. The settlement does not have a municipal infrastructure, no street network exists, sometimes there is not even a path to access them. The entire area might be overloaded with garbage and refuse so that the general atmosphere is one of not only extreme disorder and lack of maintenance, but also unhygienic living conditions. A slum is homogenous in its social and economic aspects. Its population is uneducated, unskilled, able to do only marginalized work that not infrequently borders on criminal or semi-legal activities. The inhabitants are excluded from or poorly integrated into the local and global society. Surrounding areas primarily have a negative attitude towards such settlements.

Unhygienic poor settlements or areas are those with insufficient or inadequate municipal infrastructures and streets, having somewhat of a problem with garbage removal. The poverty is visible. Unlike the slum, unhygienic settlements result from people building "a little house of their own" as a way to permanently solve their housing needs. Unlike an impoverished settlement, these houses are solidly built. The yards are clearly visible, often small and abandoned, frequently covered with garbage and discarded items. Sometimes both the houses and yards are well cared for. The population in these areas is insufficiently educated and insufficiently employed in the formal (legal) economic sector. Unlike the slum, the inhabitants of unhygienic settlements do not have to represent an economically and socially homogenous population. Our estimate is that there is social heterogeneity and economic differences among households in this type of settlement.

Partaja areas. The word partaja denotes a long and narrow residential plot containing a row of usually one-story, less often storied, houses divided into small apartments consisting of one room and a kitchen, built along a narrow yard. The street-ward part of the yard, in older areas, usually has a water faucet that is jointly used by several apartments, and the bottom of the yard has an outhouse and storage sheds. The narrow plots did not allow the development of a large number of spatial organization models. From the morphological viewpoint, there are only two basic forms: the first is when the room-kitchen apartments are strung out along one side of the plot dividing line, and the second is when they are leaning against both sides of the plot. The partaja population is not

homogenous. These areas can be inhabited by people with different cultural and educational levels, with different origins - urban or rural - different ages and professions. What they all have in common, as a rule, is their modest income and lower- or middle-level affluence. Communal living in a relatively confined space has created a special social and spiritual milieu in which the *partaja* life takes place. The *partajas* form city blocks which are clearly recognizable in the city fabric owing to their narrow plots. However, *partajas* can also be mixed with other plot shapes that are wider where freestanding single family dwellings have been built. If such housing fabric comprises the lesser share, then these blocks can be called *partaja* blocks.

Poor parts or areas of old former outlying districts that have become joined to the city over time in some cases greatly resemble the neighborhoods of the older periphery or *partajas*. The only difference is that these areas primarily have larger and irregularly shaped plots, while the houses, as those in the above areas, are for the most part small and substandard. The streets can be asphalted, and most of these areas have water mains and sewer systems. Sometimes people raise livestock. Density is similar to that found in regular individual settlements.

Workers' colonies are a special type of impoverished settlement. They appeared in the first decades after the Second World War when standard housing with relatively modest internal and external features was constructed at the same time as large state- and socially-owned factories and enterprises, intended for those who worked in them. They were mainly built in the vicinity of the enterprises. The social infrastructure of these colonies was also modest, but at that time this type of housing could not be categorized as poor. Later, with society's gradual enrichment, interest in living in this modest atmosphere declined, and the apartments in these colonies were inhabited by those with less and less affluence. Today they are the homes of the least skilled workers (unskilled and semi-skilled), retired individuals, or families considered to be socially vulnerable without adequate means of support. These changes brought deterioration in the colonies' building fund. The process of social and physical degradation resulted in some of these old colonies being classified among Belgrade's poverty areas.

Rroma enclaves in many cases belong to the category of impoverished settlements. The very expression enclave denotes a settlement inhabited by a minority ethnic group, in this case the Rroma. Their settlements are a traditional part of many towns and cities in Serbia. They were there when the Turks ruled the country and also in modern 19th and 20th century Serbia at which time they received the name *cigan-mala* (Gypsy quarter). Not all Rroma enclaves belong to the category of poverty areas, although most of them do. The poverty areas in which the Rroma live range from slums to impoverished communities and *partajas*. In spatial terms, they then take on the characteristics that hold for this group. Poverty and ethnic affiliation are the basis for the theoretical definition of the Rroma as a special ethnic group-class. Poor education level, poor inclusion in the core population's social division of labor, stigmatization and special cultural patterns are the basic social and economic features of these settlements. The core society surrounding them has an indifferent or negative attitude towards them. All of this results in the Rroma enclaves being poorly integrated into the core society, which is also true for most of the general Rroma population as well. This is why poor Rroma enclaves are considered to be a special form of poverty area.

The above areas are not at an equal distance from the average Belgrade area. Slums are at the very bottom, above them are unhygienic areas, and *partajas* are at the top, somewhat lower than the average Belgrade area. Poor parts of former outlying districts are close to the *partajas*. In terms of their overall quality, poor hamlets are completely different from the above types because they belong to the rural environment. Their position in relation to the average village in the Belgrade area is similar to the position of unhygienic areas compared to average city areas.

Poverty areas exist throughout the Belgrade territory. Therefore, the area encompassed by this project includes all 16 Belgrade townships. Ten of them make up the city itself, and six are surrounding townships whose centers are small towns that are linked on a daily commuter basis with Belgrade into a regional system. Poverty areas can be found in a variety of places in this system, as follows: a) the central Belgrade zone, b) the transition zone between the center and the periphery, c) the periphery, or the relatively narrow belt of city fabric that touches on the unconstructed fringe area outside the city, d) the fringe zone, or the unconstructed area between the city fabric and the border of the Master Plan, e) independent

rural settlements, f) small towns or township centers in Belgrade's administrative region.

Poverty areas appear in the Belgrade region in three basic forms:

Separate settlements, or groups of houses that are clearly recognizable in the landscape and are primarily surrounded by unconstructed, open space. The settlement might be just one block, but can also be composed of a larger number of blocks.

Part of the continuous city fabric that represents a special city area, zone or quarter that has its own name, like a separate settlement. It can be distinguished from the surrounding fabric based on numerous morphological and social characteristics. These parts consist of a large number of city blocks. In no small number of cases, the border between these areas and the rest of the city fabric is not sharp and clearly visible, but gradual.

Individual impoverished blocks are areas consisting of several plots bordered by streets or something else. A poor block clearly stands out from the surrounding fabric.

The project to improve living conditions in Belgrade's poverty areas is unfortunately taking place in an environment in which the population of Serbia is becoming rapidly pauperized (beginning of the 1990s). This project is concerned with one type of poverty - poor housing. However, research did not cover all segments of poor housing which can also be found in solidly built collective residential buildings (basements, attics and other areas) and within city blocks, in yards and other intermediary spaces. Within such a research framework, and owing to the fact that a proper sociological survey could not be conducted, relevant information is lacking regarding the socio-economic characteristics of those living in poverty areas, the distribution of poverty and the lifestyle in poverty areas. In addition, data are not available on the living conditions of refugees that have relocated to Belgrade: the number that have settled in poverty areas, their housing situation, the source of their income and how much they earn. This must all be borne in mind when reading the results of this research.

Research has shown that around 123,000 people in the Belgrade territory live in 215 poverty areas. This is around 8% of the total Belgrade population based on data from 1991 when the population was 1,602,000. Of the total number living in poverty areas, around 117,000 are in areas belonging to Belgrade - from its center up to and including the fringe zone - which is 8.9% of its 1,317,650 population. These figures do not include all Belgrade citizens in poor living conditions, rather, as already mentioned, this is an estimate of those living in the above types of poverty areas. The total number living in substandard housing could be estimated based on knowledge of the city to around 15-20% (and perhaps even more) of the total population.

The two most evident problems are unhygienic settlements and partaja areas. Around 31,000 people live in the former, or around 25% of the total number living in poverty areas, and around 53,000 live in the latter, or 43% of those living in poverty areas.

The size of the poverty areas ranges from around 200 (slums) to some 2,000 (poor parts of old former outlying districts). Compared to the space/size of poverty areas in some other large cities, these numbers are relatively small. From the viewpoint of improving the quality of life, this can be considered an advantage since an individualized, detailed approach can be used along with the full cooperation of the inhabitants in renewing these areas.

Most of the poverty areas arose spontaneously, unplanned and on land that did not have an urban plan at the time. This means that the inhabitants of these areas are not illegal builders in the sense that they built their houses contrary to urban documentation that was in effect at that time. The conclusion that there are relatively few areas that arose in an illegal manner or through usurpation (contrary to master urban plans or detailed urban plans) seriously brings into question the propriety of the city's previous practice regarding these areas which consisted primarily of tearing down houses and relocating their inhabitants. The fact that later on there was partial remodeling without permits, adding on, replacing old houses and building new housing in many of these areas indicates the ends to which these people were driven as they waited for their area to be reconstructed according to some new and better plan.

Illegal construction and adaptations were the direct result of the city's restrictive policy towards poverty areas. Over time this policy became less rigid which was reflected by greater building possibilities in poverty areas. Regarding the possibility of independently improving one's living conditions, today there are three regimes in force: 1) allowing construction, 2) prohibiting construction, and 3) allowing construction based on temporary permits. Since the practice of issuing temporary permits was introduced rather recently, we can say that a large number of areas, somewhere around two-thirds containing about four-fifths of the total number living in poverty areas, were practically obstructed from any possibility of improving their living conditions. The temporary permits that are usually issued in partaja areas certainly help improve living conditions, but they are neither enough nor justified from the viewpoint of the inhabitants. They are a constant threat to people who in any case live in poor conditions. The conclusion is that these should be replaced by permanent building permits.

The second conclusion is that the high percentage of areas in which there was a building ban was a factor that encouraged the poverty areas to constantly develop through semi-legal or illegal additions, adaptations, and even new construction. Thus the way some areas look today, as seen in the field, results from changes that took place quite a while after they first appeared.

The research we conducted indicated that individual ethnic minorities, except for the Roma, do not have ethnically homogenous poor settlements in the Belgrade area. There are no purely Albanian, Hungarian, Rumanian, etc. settlements. However, it was shown that relatively speaking, from the viewpoint of the total size of the Roma ethnic group in Belgrade, most of them live in poverty areas. For this reason, special programs are proposed to improve the Roma enclaves in Belgrade.

The distribution of poverty areas in Belgrade territory's is shown on Table 2 and on the map. Almost 70% of the total number living in poverty areas in the central zone, or around 23,600 people, live in partajas. Gradual reconstruction of this fabric, which is slow as a rule, should be supplemented by do-it-yourself reconstruction as a form that could accelerate the improvement of these areas and retain part of the current

population. Partajas are more characteristic of the space between the central zone and the periphery. There they comprise around 60% of the impoverished inhabitants of that zone, or around 28,550 people. Opening up the possibility of renewing these areas based on initiatives and activities by the local population and not waiting for some far-off reconstruction could help repair these areas. The situation is similar in the poverty areas of the former outlying districts located in the transition zone and on the periphery, where around 10,000 people live.

Unhygienic settlements are the basic problem of the Belgrade periphery. Around 13,000 people live in them, which is more than 60% of the total population living in poor periphery areas. Special programs should be developed to improve these areas, similar to those used for slums.

One conclusion that we consider important is that there are practically no impoverished villages in the Belgrade area. This can be explained by several facts. Over a long period of almost half a century, the Belgrade territory's villages developed as mixed-production settlements. People were primarily employed in both the nonagricultural sector and in agriculture itself, with the possibility of marketing their products in the big city. Working abroad and selling land for weekend cottages further increased these people's affluence. Finally, villages did not have strict building bans so that investing in houses, farm buildings or municipal services - water mains, roads, etc., took place when both households and society as a whole had sufficient funds. In addition, villages implemented the institution of voluntary taxes that had been marginalized in the city.

Finally, it was shown that the least number of poverty areas are found in small towns around Belgrade that are the center of suburban townships. There are only five unhygienic settlement sites with around 1,170 people. It would make sense to help them improve their situation right away, thereby making practically the entire Belgrade fringe devoid of poverty areas.

Some of the important research conclusions are as follows (the percentage of total poverty areas is given in brackets):

- Most poverty areas arose before the Second World War (around 54%) and in the first decades after the war (43%) as the result of sudden

urbanization, the country's industrialization, as well as social differentiation and social segregation in space;

- Most poverty areas did not arise through illegal construction, but spontaneously (43%) and according to plan (39%). Poverty areas are rarely categorized as illegally built (only 18%);
- In the last decade only one new poverty area has arisen;
- There was a building ban in most poverty areas (53%) up until several years ago. Today this is resolved by issuing citizens temporary construction permits (22% of the areas);
- Most poverty areas are concentrated within the Belgrade city space and on its fringe zone (more than 95%). This problem is considerably less in small towns and rural areas (less than 5%);
- Unhygienic settlements (25%) and partaja areas (43%) are the most frequent problem in Belgrade;
- Slums (3%) and unhygienic settlements (25%) have similar serious economic, social and environmental problems;
- Partaja areas and poor parts of old outlying districts (51%) were primarily settled by middle-class and somewhat poorer people. Owing to the restrictive policy that counted on tearing them down to make way for new construction in the social housing sector, these areas were neglected. The primary, but not only, problem in these areas is in the environmental sphere;
- There are no areas entirely populated by individual ethnic groups, except for the Roma. The problem lies in the fact that most of the total Belgrade Roma population, or those who declared themselves members of this ethnic group in the 1991 population census, live in poverty areas (80%).

Practice to date in solving the problem of poverty and poverty areas has shown the inefficiency and futility of lump-sum and one-time measures and actions directed at only one of the dimensions of poverty. Plans to tear down poverty zones and relocate their inhabitants have released valuable city space for other purposes and/or more efficient use, but the poor still remained poor, with living conditions that were not better than before. Social welfare programs, not oriented towards training the poor to provide a decent living for themselves, were also not successful in interrupting the vicious circle of poverty and bringing about the social, economic and cultural integration of the poor into global society.

The basic principles that should be the foundation for improving all poverty areas in Belgrade are listed below. These principles are in accordance with those offered in "The Global Strategy for Shelter to the Year 2000" (UNCHS 1994, UNCHS 1987). The premises of this strategy are adjusted to the local Belgrade situation and experience that has proved valid in this area to date. The principles we believe to be effective in solving Belgrade's poverty areas are as follows:

- Parallel and coordinated activities should be carried out in economic, social and environmental programs in order to solve the problems of Belgrade's poverty areas;
- Different combinations of these programs and the measures within them should correspond to different types of poverty areas. The reason for this is that the weight and type of problem in each of these areas is not equal;
- Programs should be based on a combination of self-financing (funds from households, voluntary taxes, loans) and reasonable financial assistance from the city (public funds, foundation funds, etc.);
- Cooperation among different parties (state funds, various participants) is needed in order to find solutions for each concrete case. Independent operations by both the city and the local community have not produced good results;
- Improving the economic basis of poverty areas through retraining and additional education, legalizing activities in the gray (semi-legal and illegal) economy, encouraging cooperative work and other forms of business activities;
- Actively including the citizens in renewing their area and increasing their motivation to participate in implementing established programs. All renewal approaches and measures should be avoided that make people passive as they wait for someone else to do the work;
- Since Belgrade's poverty areas are relatively small, each of them should be improved on an individualized basis according to the concrete needs and situation of the population, their social and economic circumstances and their environment. An individualized approach is necessary owing to the fact that the ability of the local population to become involved in different types of activity is different in each area;
- The success of these improvement projects greatly depends on suitable legislation. Existing legislation that arose under different social

circumstances should be amended in many areas: the credit policy, rights regarding construction land owned by the state, clearly defining public goods, town planning and construction regulations, etc.;

- Institutional support to poverty area renewal programs and coordinating the activity of the local community and citizens, on the one hand and that of different "outside" participants, on the other. In this regard, special importance goes to protecting the local population (legal, judicial, advisory...) with regard to the interests and activities of private and state developers who are interested in taking over locations where there are buildings owned by impoverished citizens;
- The entire program of improving poverty areas requires proper management organization to lead the process. This also means the development of suitable forms of citizens' associations and the inclusion of existing and new non-government and nonprofit organizations.

Improving poverty areas is neither a simple job nor one that can be resolved over the short term. It is even harder when the overall population has become impoverished, when the transition process has not been completed, when geopolitical restructuring of the region is under way. Seen in this light, improving poverty areas should be accepted as a long-term task.

The study proposes different programs to improve the living conditions in Belgrade's different types of poverty areas. Each program consists of several measures linked together into a uniform configuration that should lead towards the same goal: decreasing the substandard level of some parts of Belgrade, and thereby the number of poverty areas.

The goals of improving slums and poor unhygienic areas are:

- Decreasing the number of impoverished individuals and families;
- Economic independence and training of the poor which would improve their economic situation and enable their better integration into society as a whole;
- Improving the conditions of children's socialization and upbringing;
- Generally raising the social and cultural standard of the population.

The measures we propose to improve slums and poor unhygienic settlements are as follows:

- Integral renewal instead of the partial renewal carried out to date should be the basis for the comprehensive resolution of these areas' problems;
- Economic and social renewal programs are parallel activities in the overall renewal of these areas;
- Whether to resettle poor communities or keep them on a site is a question that should be resolved for each case individually;
- Land to take care of the most impoverished communities must be provided by the city.

The goals of improving partaja areas are:

- Keeping the population where they have lived until now along with the improvement of their living conditions;
- Decreasing the number of apartments, houses and blocks that are substandard;
- Improving or introducing the infrastructure;
- More intensive use of city construction land;
- Creating a nicer picture of the city;
- Faster renewal and reconstruction of those areas released from previous friction and legal disputes.

The measures we propose to renew the partajas are the following:

- Correcting and improving the process of conventional partaja reconstruction;
- Introducing do-it-yourself reconstruction as a process on equal footing with the conventional reconstruction of partajas;
- Opening up the process of the self-renewal of partajas in the city's transition fabric instead of waiting for reconstruction;
- Encouraging the construction of low-rent apartments in order to solve the problem of subtenant housing;
- Offering professional and technical assistance to partaja residents instead of letting them cope alone.

Parts of former outlying districts can be improved through the self-renewal process proposed for partajas along with opening up possibilities to cultivate city garden plots.

The goals of improving poor villages and hamlets are:

- Overcoming the poverty that exists in these areas;
- Revitalizing agriculture;
- Demographic renewal and improving the educational and skill structure of the population;
- Introducing activities and infrastructure that turn a traditional agricultural village into a mixed-production settlement.

There is a standard set of measures to achieve these goals that has given good results as a rule wherever used. These are: encouraging the young population to move there, opening up jobs in the nonagricultural sector, particularly for women, providing favorable credit terms for agriculture, assistance in building village infrastructures, organizing settlements, efficient traffic and communication links with other villages, township centers and city areas, etc.

Unlike some other countries in Europe, workers' colonies have not been the subject of research in our environment. The investigations we carried out were only successful in giving a reliable answer regarding the number of these localities, but nothing more. The ideas for possible renewal orientations proposed by officials in the townships where these colonies are located can only be taken into consideration within the scope of future research that will give a comprehensive look at this matter.

The goals of improving Roma enclaves are:

- Integrating the Roma population into core society while maintaining their ethnic-cultural features, therefore without assimilation;
- Decreasing the number of poor individuals and families;
- Economic independence and training of the poor;
- Improving children's socialization and education;
- Generally raising the inhabitants' social and cultural standards.

The study gives a special analysis of the social dimensions of improving poverty areas, particularly regarding changes in the organization and work of municipal services, forms of encouraging individual initiatives in the renewal of poverty areas, and correcting the mistakes in the activities of the social welfare policy, education program and social welfare. At the end, the study makes a number of proposals for activities that can be immediately undertaken to improve the quality of life in Belgrade's poverty areas.

PRILOG:
Tabela br. 14
Šifarnik za čitanje tabele

Tabela 14: Evidencija siromašnih područja na teritoriji grada Beograda po opštinama (bez opštine Grocka)

		2 - redni broj		3 - adresa područja		4 - ime područja		5 - broj stanovnika		7 - broj stanova		9 - površina područja		11 - period nastanka		13 - period dan izgleda		15 - nastanak područja		17 - razvoj područja		(1)	
		18 - etnička pripadnost		20 - tip zemljišta		21 - bonitet terena		22 - mogućnost izgradnje		28 - položaj područja													
		opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28					
Barajevo		1	A1		Manić	550	150	37.0	Z	I	S	S	SP	V	Z	P	D	S					
		2	A2		Mecak	200	50	19.0	Z	I	S	S	S	R	Z	P	D	S					
		3	A3		Železnička stanica	70	35	11.0	N	P	S	S	SG	V	V	L	Z	G					
		4	A4		Brda	150	50	18.0	K	I	P	S	S	R	Z	P	D	S					
		5	A5		Stražarija	270	90	20.0	Z	I	S	S	SP	V	Z	P	D	S					
						1240	375	155															
Voždovac	6	B1			Lekino brdo-Vojvode Prijezde	2000	600	6.0	P	P	P	S	S	V	G	P	P	M					
	7	B2			Lekino brdo-Kruševačka	4000	1500	15.0	P	P	P	S	S	V	G	P	P	M					
	8	B3			Lekino brdo-Rada Neimara	6000	2000	21.0	P	P	P	S	S	V	G	P	P	M					
	9	B4			Lekino brdo-Đorđa Kratovca	750	250	3.0	P	P	P	S	SG	V	G	P	P	C					
	10	B5			Dušanovac-Kolubarska	250	80	2.0	P	P	P	S	S	V	G	P	P	M					
	11	B6			Dušanovac-Ozrenska	600	200	6.0	P	P	P	S	S	V	G	P	P	M					
	12	B7			Marinkova Bara-Supljikčeva	100	30	2.0	N	S	S	P	PG	V	G	P	Z	M					
	13	B8			Marinkova Bara-Crikvenička	50	20	3.0	N	P	A	S	SG	V	G	L	P	M					
	14	B9			Marinkova Bara-Sinjaska	90	30	1.0	N	N	A	S	SG	V	G	P	P	M					
	15	B10			Marinkova Bara-Mokroluška	250	80	3.0	N	P	P	S	SG	V	G	L	P	M					
	16	B11			Marinkova Bara-Iza servisa	300	100	6.0	N	C	A	S	SG	V	G	L	P	M					
	17	B12			Marinkova Bara	3000	1000	20.0	P	P	P	S	S	SG	V	G	P	P	M				
	18	B13			Kumodraška-Miška Jovanovića	4000	1500	30.0	P	P	P	S	S	SG	V	G	P	P	M				
	19	B14			Autokomanda	240	80	4.0	P	P	D	P	S	S	V	G	P	P	C				
	20	B15			Vojvode Stepe-Gostivarska	2080	666	13.0	P	D	P	S	S	V	G	P	P	C					
	21	B16			Vojvode Stepe-Kostolačka	900	300	8.0	P	D	P	S	S	V	G	P	P	C					
	22	B17			Braće Jerković-Voronješka	200	60	4.0	N	S	S	S	SG	V	G	L	Z	M					
	23	B18			Gornji Voždovac-Jovanovića	1000	300	7.0	P	P	P	S	S	SP	V	G	P	P	M				
	24	B19			Banjica-Pazinska	120	40	2.0	P	P	P	S	S	S	V	G	P	P	M				
	25	B20			Gornji Voždovac-Milunke Savić	1000	300	6.0	P	N	S	S	S	SG	V	G	L	P	M				
	26	B21			Banjica-Autokomerc	200	60	2.0	P	D	P	S	S	V	G	P	P	M					
	27	B22			Banjica-Beranska 1	1800	600	5.0	D	N	S	S	S	SG	V	G	P	P	M				
	28	B23			Banjica-Beranska 2	2500	800	8.0	D	N	S	S	SG	V	G	P	P	M					
	29	B24			Banjica-Paunova	250	80	3.0	D	D	P	S	S	V	G	P	P	M					
	30	B25			Banjica-Borska	1000	300	5.0	N	S	A	S	SG	V	G	G	P	M					
	31	B26			Pinosava-Patin Majdan	600	200	5.0	N	S	A	G	P	R	V	L	Z	S					
	32	B27			Lekino br.-R.Jovanović Šnajder	100	30	1.0	P	N	S	P	PG	V	G	P	Z	M					
						33380	11206	191															

Nastavak tabele 14.:

2 - redni broj; 3 - adresa područja; 4 - ime područja; 5 - broj stanovnika; 7 - broj stanova; 9 - površina područja; 10 - tip područja; 11 - period nastanka; 13 - period dan izglada; 15 - nastanak područja; 17 - razvoj područja; 18 - etnička pripadnost; 20 - tip zemljišta; 21 - bonitet terena; 22 - mogućnost izgradnje; 28 - položaj područja

(2)

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28
Vračar	33	C1	Baba Višnjina	150	40	1,2	P	P	P	P	PD	V	G	P	Z	C
	34	C2	Trnska-Mlatišumina	1000	220	5,0	P	P	P	P	PD	V	G	P	P	C
	35	C3	Ž. Zrenjanina-Požarevačka	200	50	1,0	P	P	P	P	PD	V	G	P	Z	C
	36	C4	Vojvode Petka	150	35	1,2	P	P	P	P	PD	V	G	P	D	C
	37	C5	Dubljanska-Ceraniševska	960	256	6,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	38	C6	Šumatovačka	300	70	1,0	P	P	P	P	PD	V	G	P	P	C
	39	C7	F. Filipovića-Bul. Crvene Armije	1700	420	7,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	40	C8	Milutina Blagojevića	480	119	3,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	41	C9	Bojanska-S. Kovačevića	150	35	1,1	P	P	P	P	PG	V	G	P	D	C
	42	C10	Gružanska	600	180	2,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	43	C11	Cerska	1100	280	3,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	44	C12	Vidovdanska	150	40	1,2	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	45	C13	F. Filipovića-Šumatovačka	1100	230	4,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	P	C
	46	C14	Gročanska	640	141	4,0	P	P	P	P	SG	V	G	P	P	C
	47	C15	Grčića Milenka	400	130	2,0	N	S	S	S	SG	V	G	P	Z	C
	48	C16	M. Gorkog-Br. Radovanović	250	65	1,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	Z	C
	49	C17	Generala Horvatića	160	40	1,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	Z	C
	50	C18	Bul. Crvene Armije-G. Vučića	600	200	3,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	Z	C
	51	C19	Čubura	320	84	2,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	Z	C
	52	C20	Franca Rozmana	640	168	4,0	P	P	P	P	PG	V	G	P	Z	C
				11050	2783	54										C
Zvez-dara	53	E1	Ruzveltova	110	30	1,5	L	P	N	P	PD	V	G	P	P	C
	54	E2	Slavujev Venac	2600	520	34,0	L	P	Z	P	PD	V	G	P	P	C
	55	E3	D. Tucovića	1400	280	16,0	L	P	Z	P	PD	V	G	U	P	C
	56	E4	Bulevar	240	55	3,0	L	P	S	P	PD	V	G	P	P	C
	57	E5	Park šuma Zvezdara	960	190	9,0	N	P	Z	P	PSD	V	Z	L	P	M
	58	E6	St. Sremčevića	1280	324	8,0	L	P	Z	P	PD	V	G	P	P	M
	59	E7	Učiteljsko naselje	1120	368	7,0	L	P	Z	P	PSD	V	Z	U	P	M
	60	E8	Bosutka	950	170	9,5	N	N	Z	S	SG	R	V	L	Z	M
	61	E9	Orlovska naselje	750	170	5,0	N	D	Z	S	SG	R	V	U	Z	P
	62	E10	Bulevar R. Jovanovića	930	210	12,0	N	N	Z	D	SD	R	V	U	L	C
	63	E11	Bulevar Mali Mokri Lug	1750	415	32,0	N	N	Z	D	SD	R	V	U	L	P

Nastavak tabele 14.

2 - redni broj 3 - adresa područja 4 - ime područja 5 - broj stanovnika 6 - broj stanova 9 - površina područja
10 - tip područja 11 - period nastanka 13 - period dan izgleda 15 - načinak područja 17 - razvoj područja
18 - etnička pripadnost 20 - tip zemljišta 21 - bonitet terena 22 - mogućnost izgradnje 28 - položaj područja

(3)

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28
Zvez-dara	64	E12	Mali Mokri Lug	4900	1250	55.0	D	P	Z	S	SD	V	R	U	P	P
	65	E13	Mali Mokri Lug - Službeni put	820	190	10.0	N	N	Z	S	SG	V	Z	U	P	M
	66	E14	Bulevar Ž Zrenjanina	280	60	2.0	P	P	S	P	PD	V	G	P	L	C
	67	E15	Kajmakčalanska - Žička	430	120	4.0	L	P	N	P	PD	V	G	P	L	M
	68	E16	G. Vučića - Z Malivuk	2200	680	30.0	L	P	Z	P	PSD	V	Z	U	P	M
	69	E17	Bulevar Ž Davidovića	800	190	11.0	N	P	N	P	PSD	V	G	P	P	C
				21520	5222	249										
Zemun	70	F1	Nas. Beogr. Konferencije	1000	165	24.0	N	S	S	P	PG	V	G	P	P	P
	71	F2	Staro naselje Zemun Polje	2000	220	18.0	N	S	Z	S	SG	M	G	P	Z	P
	72	F3	Naselje 13. maj	800	170	5.0	K	N	P	P	P	V	G	P	Z	P
	73	F4	Batajnički drum	160	40	1.0	N	N	S	S	SG	V	G	P	Z	P
	74	F5	Ekonomija 1	300	52	5.0	K	P	P	S	SG	V	G	P	Z	P
	75	F6	Govedi Brod	50	10	8.0	S	S	Z	D	DD	R	G	N	Z	P
	76	F7	Soko Salaš	200	40	12.0	N	S	A	S	SG	V	Z	P	Z	P
	77	F8	Cara Dušana kod Intersilvera	130	30	3.0	N	S	S	G	GG	V	G	P	Z	P
	78	F9	Pregrevica	50	15	7.0	S	N	S	S	SG	V	G	N	Z	P
	79	F10	Naselje kod Ciglane	100	25	1.0	S	S	Z	G	GD	M	G	N	Z	P
	80	F11	Laudanov Šanac	150	27	8.0	S	S	S	D	DD	R	G	P	Z	M
	81	F12	Kaštelanska ulica	100	30	7.0	N	S	S	S	SG	V	G	N	Z	M
	82	F13	Joze Šćurle	450	90	8.0	N	S	Z	G	GD	V	G	P	Z	P
	83	F14	Kolonija B - Zmaj	450	120	8.0	K	S	S	S	SG	V	G	P	Z	P
	84	F15	Vojni put - Blok 1	3500	700	35.0	N	S	Z	G	GD	V	G	P	Z	P
	85	F16	Vojni put - Blok 2	1200	300	25.0	N	S	Z	G	GD	V	G	P	Z	P
	86	F17	Batajnica - Šangaj	1500	370	19.0	N	S	Z	S	SG	V	V	P	Z	R
	87	F18	Jakovački Ključ	250	50	19.0	N	A	Z	S	S	V	V	P	Z	S
	88	F19	Šurčinski put	300	100	120.0	N	A	Z	G	G	V	G	P	Z	R
	89	F20	Mala pruga	500	130	11.0	N	S	Z	G	GD	V	G	P	Z	P
	90	F21	Bački Ilovik	1300	230	5.0	N	S	Z	G	GD	R	G	P	Z	M
	91	F22	Jakuba Kuburovića	150	40	5.0	P	D	S	S	SG	V	G	P	P	C
	92	F23	Bežanijska	230	56	9.0	P	D	P	S	S	V	G	P	P	C
	93	F24	Svetosavska	200	50	2.0	P	D	P	S	SG	V	G	P	P	C
	94	F25	Masarikov Trg	150	40	1.0	P	D	P	S	SG	V	G	P	P	C
				15220	3100	366										

Nastavak tabele 14.:

2 - redni broj; 3 - adresa područja; 4 - ime područja; 5 - broj stanovnika; 7 - broj stanova; 9 - površina područja; 10 - tip područja; 11 - period nastanka; 13 - period dan. izgleda; 15 - nastanak područja; 17 - razvoj područja; 18 - etnička pripadnost; 20 - tip zemljišta; 21 - bonitet terena; 22 - mogućnost izgradnje; 28 - položaj područja

(4)

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28
Lazarevac	95	G1	Sokolovo	100	20	30	Z	N	A	S		R	V	P	D	S
	96	G2	Rud. Kolonija - Vel. Crljeni	300	70	80	K	N	A	P		V	V	P	D	S
	97	G3	Rud. Kolonija - Junkovac	80	20	40	K	N	S	P		V	V	P	D	S
	98	G4	Rud. naselje Vreoci	150	20	20	K	N	A	P		V	V	P	P	S
	99	G5	Rud. naselje Rudovci	300	120	100	Z	S	A	P		V	V	P	D	S
	100	G6	Rud. Kolonija - Rudovci	100	28	50	K	S	A	P		V	V	L	D	S
	101	G7	Palestina	150	30	20	Z	A	Z	P		G	G	P	D	S
	102	G8	Lukavica	50	10	60	Z	N	A	S		V	V	N	D	S
				1230	318	40										
Mladonovac	103	H1	Karađorđeva	350	70	20	N	S	N	S		R	G	U	Z	C
	104	H2	Ispod nadvožnjaka	70	15	08	Z	P	N	S		R	G	N	Z	S
	105	H3	Moravska	100	20	11	Z	S	N	S		R	G	L	Z	S
	106	H4	Mali prolaz	40	8	03	Z	S	S	S		R	Z	N	Z	S
	107	H5	Kajmakčanska	70	15	08	Z	S	N	S		R	Z	U	Z	S
				630	128	5										
Novi Beograd	108	I1	Ledine Golubačka	350	23	10	S	A	N	P		D	V	P	P	M
	109	I2	Pvomajska	100	20	25	N	P	A	S		S	V	P	D	M
	110	I3	Stari aerodrom	350	110	70	N	P	A	P		P	V	G	D	C
	111	I4	Naselje Koreja	180	45	40	N	S	S	P		P	V	Z	P	M
	112	I5	Ledine	500	150	300	N	A	N	G		P	V	V	P	M
	113	I6	Staro Sajmište	4500	970	600	N	P	N	P		P	V	Z	P	C
	114	I7	Mala Ciganlija	80	25	140	S	N	Z	G		P	V	Z	P	C
	115	I8	MZ Plonir	300	60	40	P	P	S	P		P	V	G	P	C
	116	I9	Blok 40	250	120	60	N	Z	N	Z		D	V	Z	P	C
	117	I10	Blok 41-A	250	120	120	N	A	N	P		D	V	Z	P	C
	118	I11	MZ Stevan Doronjski	50	5	05	S	A	N	D		D	V	G	L	C
	119	I12	MZ Ikarus	60	6	10	N	N	N	P		P	V	Z	P	C
	120	I13	Blok 59	500	100	30	S	A	Z	D		D	V	Z	P	C
	121	I14	Bežanija Viniogradska	600	110	360	D	D	Z	S		V	V	V	P	M
	122	I15	Vikend naselje	100	20	20	N	A	Z	G		V	V	P	P	M
	123	I16	Ulica Vladimira Nazora	80	15	40	N	P	N	S		V	V	Z	U	M
				8250	1899	187										

Nastavak tabele 14.

2 - redni broj; 3 - adresa područja; 4 - ime područja; 5 - broj stanovnika; 7 - broj stanova; 9 - površina područja
 10 - tip područja; 11 - period nastanka; 13 - period dan izglada; 15 - nastanak područja; 17 - razvoj područja
 18 - etnička pripadnost; 20 - tip zemljišta; 21 - bonitet terena; 22 - mogućnost izgradnje; 28 - položaj područja

(5)

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	22	28
Obre- novac	124	J1	Muzička kolonija	470	110	10.0	N	P	P	S	SG	R	Z	P	G
	125	J2	Naselje uz Tamnavu	250	50	4.0	N	S	A	S	SG	M	G	U	G
	126	J3	Očage	400	110	15.0	N	S	A	G	SD	V	Z	U	G
				1120	260	29									
Paullula	127	K1	Rudarski fakultet	120	30	0.8	P	P	P	P	SP	V	G	P	C
	128	K2	Dalmatinska - "Gajret"	30	7	1.0	P	P	P	S	SP	V	G	P	C
	129	K3	Dalmatinska - "Iki"	150	50	0.6	P	P	P	P	SP	V	G	P	C
	130	K4	Ruzveltova - 27 marta	200	45	1.0	P	P	P	P	SP	V	G	P	C
	131	K5	Ivankovačka	300	80	1.5	P	P	P	P	SP	V	G	P	C
	132	K6	Hadžipopovac - Alb spom.	150	40	0.8	P	P	P	P	SP	V	G	P	C
	133	K7	Hadžipopovac - Bistrička	500	125	4.0	P	P	S	S	SP	V	G	P	C
	134	K8	Porečka	50	15	1.0	P	P	P	S	SP	V	G	P	C
	135	K9	Klanički Kej	50	12	0.5	P	P	P	S	SP	V	G	P	C
	136	K10	Ada Huja - Stovarište	150	30	1.3	N	A	A	G	SG	R	Z	N	M
	137	K11	Ada Huja - Betonjerka	100	30	1.2	N	S	A	G	G	R	Z	G	P
	138	K12	Ada Huja - Dunav	30	10	1.5	N	A	A	G	G	R	G	U	C
	139	K13	Vuka Vrčevića - Katilenija	30	7	0.5	P	N	P	P	P	V	G	U	C
	140	K14	Stara Karaburma - Piješevićka	200	50	2.2	P	P	P	S	S	V	G	U	M
	141	K15	Stara Karaburma	800	145	12.0	P	P	P	S	SP	V	G	U	M
	142	K16	Mali Leskovac	300	75	7.5	N	S	S	G	G	M	V	P	Z
	143	K17	Rospi Čuprija	150	40	2.0	N	N	P	G	SG	V	G	P	P
	144	K18	Rospi Čuprija - Ada Huja	100	25	1.4	P	N	N	G	SG	V	Z	P	P
	145	K19	Pamučni kombinat	100	25	1.0	N	N	S	S	S	V	Z	P	P
	146	K20	Slanački put	80	20	0.8	N	P	P	P	P	V	Z	U	P
	147	K21	Reva - Kontejnersko naselje	200	40	8.0	N	A	A	G	PG	R	Z	U	P
	148	K22	MZ Reva	100	25	1.4	N	P	S	P	P	V	V	U	P
	149	K23	Politiak - Zage Malivuk	200	40	9.0	N	S	A	G	SG	V	V	U	Z
	150	K24	Branka momfova - Nasip	450	150	7.0	S	N	Z	G	PG	V	G	P	R
	151	K25	Kotež - Nasip	150	40	5.0	N	S	S	G	SG	R	V	U	R
	152	K26	Borča - Radnička	20	5	1.0	N	S	S	S	SP	R	R	Z	R
	153	K27	Naselje Crvenka	300	50	9.0	K	P	P	P	P	R	Z	U	R
	154	K28	Kovilovo	1400	300	22.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	R

Nastavak tabele 14.

2 - redni broj: 3 - adresa područja: 4 - ime područja 5 - broj stanovnika: 7 - broj stanova: 9 - površina područja: 10 - tip područja: 11 - period nastanka: 13 - period dan. izgleda. 15 - nastanak područja: 17 - razvoj područja: 18 - etnička pripadnost: 20 - tip zemljišta: 21 - bonitet terena. 22 - mogućnost izgradnje: 28 - položaj područja

(6)

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28
Palić	155	K29	Glogoljski Rit	1600	250	25.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	D	R
	156	K30	jabučki Rit	1100	200	24.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	D	R
	157	K31	Naselje Tovilište	1250	300	16.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	D	R
	158	K32	padinska Skela	2000	400	30.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	D	R
	159	K33	Široka Greda	1120	250	6.0	K	N	S	P	P	R	Z	U	D	R
	160	K34	Naselje Vrbovski	1000	200	23.0	K	N	S	S	S	R	Z	U	D	R
	161	K35	Besni Fok	1200	300	26.0	K	S	S	P	P	R	Z	U	D	R
	162	K36	Naselje Dunavac	680	150	20.0	K	S	S	P	SF	R	Z	U	D	R
				16360	3561	275										
Rakovica	163	L1	Manastir u Rakovici	100	30	15.0	N	S	S	S		M	Z	N	Z	P
	164	L2	Resnik - Ul. 13. oktobar	150	30	2.0	S	N	S	G		R	G	N	Z	M
	165	L3	Naselje Lj. Jelenkovića	350	80	13.0	N	S	S	S		V	G	N	Z	R
	166	L4	Adice	400	65	9.0	N	N	S	S		V	Z	G	Z	R
	167	L5	Straževica	300	70	8.0	N	N	S	S		V	G	G	P	R
	168	L6	Naselje iza Jugolaboratorije	100	20	4.0	N	N	S	S		V	G	U	Z	P
	169	L7	Naselje iza DMB-a	120	30	2.5	N	N	S	S		V	G	U	Z	M
	170	L8	Naselje kod Kongrapa	200	50	9.0	N	P	S	S		M	G	U	Z	M
	171	L9	Naselje kod Jugostroja	40	8	0.5	P	P	P	S		R	G	G	P	M
	172	L10	Naselje iza Rekorda	150	25	1.0	P	P	S	P		V	G	G	Z	M
	173	L11	Naselje u Ul. Vrbičkoj	40	10	1.0	N	N	S	S		R	Z	U	Z	M
	174	L12	Miljakovac 3	100	20	1.0	S	S	S	G		V	G	P	Z	P
	175	L13	Naselje ispred Tehnogasa	500	50	1.0	N	N	S	G		R	G	G	Z	M
	176	L14	Košutnjak - Srzentićeva	150	30	3.0	N	P	S	P		V	G	P	Z	C
	177	L15	Rakovacki put	50	10	1.0	N	P	P	P		V	G	U	Z	M
Savski Venac				2750	628	71										
	178	M1	Dedinje - Baje Pivljanina	180	60	19.0	N									M
	179	M2	Teodora Dražera	120	40	1.5	S									M
	180	M3	Maleško Brdo	32	73	1.8	N									C
	181	M4	"Mostar"	51	180	0.8	N									C
	182	M5	Koste Glavinica	130	38	0.2	S									C
	183	M6	Bulevar Vojvode Mišića	15	5	1.0	N									C
	184	M7	Sanje Živanović	15	3	0.2	S									C
	185	M8	Puškina	50	16	0.1	S									M
	186	M9	Braće Krstanović	88	5	0.8	S									C

Nastavak tabele 14..

2-redni broj: 3-adresa područja: 4-ime područja: 5-br. stanovnika: 7-br. stanova: 9-površina područja: 10-tip područja: 11-period nastanka: 13-period dan. izgleda: 15-nastanak područja: 17-razvoj područja: 18-etnička pripadnost: 20-tip zemljišta: 21-bonitet terena: 22-mogućnost izgradnje: 28-položaj područja

opština	2	3	4	5	7	9	10	11	13	15	17	18	20	21	22	28	(7)
Sopot	187	M10	Sarajevska - Blokovi 3.4	253	70	1.0	N										C
	188	M11	Sarajevska - Blok 5	50	20	0.6	N										C
	189	M12	Sarajevska - Blok 11	66	20	0.6	N										C
	190	M13	Zvečanska	172	47	1.0	N										C
	191	M14	Gavrila Principa	187	70	2.7	P										C
Stari Grad	192	M15	Admirala Geparata	79	33	0.5	N										C
				1488	680	32											
	193	H1	Venac	150	30	2.0	N	I	P	S	S	R	Z		D	G	
	194	H2	Vlaško Brdo	300	65	3.0	N	D	P	S	S	V	V	L	Z	G	
				450	95	5											
Čukarica	195	O1	Dorćol - Visokog Stevana	350	110	1.6	P		P			V	G	L	Z	C	
	196	O2	Dorćol - Solunska	590	90	1.5	P		P	P		V	G	P	Z	C	
	197	O3	Dorćol - Kričaninova	300	104	1.4	P		P			V	G	P	Z	C	
	198	O4	Dorćol - GSB	200	70	0.7	S		P	S		M	G	P	Z	C	
	199	O5	Dorćol - Gundulićev Venac	180	100	0.7	P		P	P		M	G	P	Z	C	
	200	O6	Dorćol - Herceg Stjepanova	150	30	0.6	N		P	P		M	G	P	Z	C	
	201	O7	Dorćol - Dunavska-Đakovića	650	300	2.4	P		P	P		M	G	P	Z	C	
	202	O8	Dorćol - Budimska	700	350	4.0	P		P	P		V	G	P	Z	C	
	203	O9	Botanička Bašta	100	20	0.5	P		P	P		V	G	P	Z	C	
	204	O10	Stevana Sremca	150	70	0.4	P		P	P		V	G	P	Z	C	
	205	O11	Balkanska	150	30	0.6	P		P	P		V	G	P	Z	C	
	206	O12	Dorćol - Žel. pruga	300	150	4.0	S		P	S		M	G	P	Z	C	
				3820	1424	18											
	207	P1	Ada Ciganlija	600	50	2.0	S	N	N	G		V	G	N	Z	M	
	208	P2	Makiš	1100	64	2.0	N	N	N	S		V	G	N	P	P	
	209	P3	Umka	600	30	12.0	P	P	N	P		V	Z	P	D	S	
	210	P4	Zrmanjska	850	200	5.0	P	P	N	P		V	Z	P	D	C	
	211	P5	Lješka Visoka	650	80	5.0	P	P	N	P		V	Z	P	D	C	
	212	P6	Čamdžijina	160	40	1.0	N	P	N	P		V	Z	P	D	P	
	213	P7	Starao naselje Golf	200	50	8.0	N	P	N	S		V	Z	P	D	M	
	214	P8	Ostružnica Drv. Grad	250	64	1.0	S	S	S	S		V	Z	P	D	S	
	215	P9	Staro Žarkovo	300	50	2.0	N	A	A	D		R	Z	P	D	M	
				4710	1028	38											
UKUPNO:				123218	32706	1714											

INFORMACIJA O SIROMAŠNIM PODRUČJIMA BEOGRADA I PREDLOG MERA ZA NJIHOVO UNAPREĐENJE

ŠIFARNIK ZA ČITANJE TABELA 14:

BROJ I NAZIV RUBRIKE U FORMULARU	NAZIV MODALITETA	ŠIFRA MODALITETA
1. Opština	Barajevo	A
	Voždovac	B
	Vračar	C
	Grocka	D
	Zvezdara	E
	Zemun	F
	Lazarevac	G
	Mladenovac	H
	Novi Beograd	I
	Obrenovac	J
	Palić	K
	Rakovica	L
	Savski venac	M
	Sopot	N
	Stari Grad	O
	Čukarica	P
	Veći broj opština	V (....)
2. Redni broj područja u opštini	Nema modaliteta	upisuje se redni broj područja
3. Adresa područja	Nema modaliteta	upisuje se kombinacija šifre opštine i rednog broja područja u opštini
4. Ime područja	Nema modaliteta	upisuje se ime područja
5. Približan broj stanovnika	Nema modaliteta	upisuje se zaokružen broj
6. Izvor podatka za 5	Evidencija grada	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Evidencija opštine	O
	Evidencija mesne zajednice	M
	Iskaz stanovnika	I
	Lični uvid anketara	V
	Kombinovani izvor podat.	K (....)

7. Približan broj stanova	Nema modaliteta	upisuje se zaokružen broj
8. Izvor podatka za 7	Evidencija grada	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Evidencija opštine	O
	Evidencija mesne zajednic	M
	Iskaz stanovnika	I
	Lični uvid anketara	V
	Kombinovani izvor podat.	K (....)
9. Približna površ. područja	Nema modaliteta	upisuje se zaokružen broj
10. Tip područja	Slam	S
	Nehigijensko naselje	N
	Partaje i staro grad. tkivo	P
	Delovi prigradskih sela	D
	Siromašna sela i zaseoci	Z
11. Okviri period nastanka	do 1850	I
	1851 - 1900	D
	1901 - 1944	P
	1945 - 1950	N
	1951 - 1972	S
	1973 - 1985	A
	1986 - 1995	Z
12. Izvor podatka za 11	Gradska evidencija	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Opštinska evidencija	O
	Mesne zajednice evidencija	M
	Iskaz stanovnika	I
	Lični uvid anketara	V
	Kombinovani izvor podat.	K (....)
13. Okviri period izgleda	do 1950	P
	1951 - 1972	S
	1973 - 1985	A
	1986 - 1995	Z
	Ne postoji izražen period	N

14. Izvor podatka za 13	Gradska evidencija	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Opštinska evidencija	O
	Mesne zajednice evidencija	M
	Iskaz stanovnika	I
	Lični uvid anketara	V
15. Način nastanka	Kombinovani izvor podat.	K (....)
	Spontano nastalo	S
	Planski nastalo	P
	Bespravno, kontra GUP-u	G
16. Izvor podatka za 15	Bespravno, kontra DUP-u	D
	Evidencija grada	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Evidencija opštine	O
	Evidencija mesne zajednice	M
	Iskaz stanovnika	I
17. Razvoj područja	Lični uvid anketara	V
	Kombinovani izvor podat.	K (....)
	Nema modaliteta	upisuje se kombinacija šifara iz rubrike 15.
18. Etnička pripadnost	Većinsko stanovništvo	V
	Manjinsko stanovništvo	M
	Romi	R
		upisati nacionalnost
19. Izvor podatka za 18		
	Evidencija grada	G
	Karte i planovi	K
	Statistika	S
	Procena prema statistici	P
	Evidencija opštine	O
	Evidencija mesne zajednice	M
	Iskaz stanovnika	I
20. Tip građevinskog zemljišta	Lični uvid anketara	V
	Kombinovani izvor podat.	K(....)
	Gradsko građ. zemljište	G
	Van gradskog građ. zemlj.	V
	Ravnomeno oba zemljišta	R

21. Bonitet terena	Pogodan za izgradnju	P
	Lošiji teren od pogodnog	L
	Uslovno pogodan	U upisati razlog
	Gori teren od uslovnog	G
	Nepogodan teren	N upisati razlog
	Ravnomerno raspoređeno	R
22. Mogućnost izgradnje	Dozvoljena izgradnja	D
	Zabranjena izgradnja	Z
	Privremena dozvola	P
23. Istorijat i stanje	nema modaliteta	u boks upisati tekst
24. Unutrašnji problemi	nema modaliteta	u boks upisati tekst
25. Problemi sa okruženjem	nema modaliteta	u boks upisati tekst
26. Preporučene mere	nema modaliteta	u boks upisati tekst
27. Slobodan komentar	nema modaliteta	u boks upisati tekst
28. Položaj područja	u Centru	C
	u Međutkivu	M
	na Periferiji	P
	u Rubnom predelu	R
	na Selu	S
	u Malim gradovima	G

LITERATURA

Avramov, Dragana (1995): *Les sans - abri dans l'Union europeenne*, Feantsa, Bruxelles

Balchin, Paul (1995): *Housing policy*, An introduction (Third edition). London and New York: Routledge.

Bespravna stambena izgradnja u Jugoslaviji (1967): Savezni zavod za urbanizam i stanovanje, Beograd.

Bobić, Miloš i Vujović, Sreten (urednici) (1985): *Krov nad glavom - Ogledi o stambenoj bedi i siromaštvu*, Filip Višnjić, Beograd.

Budisavljević, Boško (nosilac zadatka) (1978): *Grad za rušenje - Zagreb, Sanacija, Stanje, problemi i mogućnosti*, JAZU, Zageb.

Budisavljević, Boško (1985): *Urbanizam bez urbanista*, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd, Urbanistički zavod opštine Priština i Arhitektonski fakultet, Zagreb.

Budisavljević, Boško (1989): *Detaljni urbanistički plan fabrike "Kluz" - blokovi 126 i 138*, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd.

Bojović, Branko (1996): *Suzbijanje bespravne izgradnje u Beogradu* (rukopis).

Čaldarović, Ognjen (1975): "Neki pokazatelji prostorne socijalne diferencijacije i socijalne segregacije stanovništva Zagreba", *Revija za sociologiju*, br. 4.

Društvene promene i položaj Roma (1993): Zbornik radova sa naučnog skupa, održanog 10. i 11. decembra 1992. god., SANU, Beograd, (knjiga 2)

Đurović, Đura (1970): *Bespravna stambena izgradnja u Beogradu*, Urbanistički zavod grada Beograda, Beograd.

George, Vic and Stewart Miller (eds.) (1994): *Social Policy Towards 2000. Squaring the welfare circle*. London-New York: Routledge.

Ginsburg, Norman (1992): *Division of Welfare. A Critical Introduction to Comparative Social Policy.* London - Newbury Park: Sage Publication.

Girardet, Herbert (1996): *The Gaia Atlas of Cities.* New directions for sustainable urban living. London: Gaia Books Limited (first ed. 1992).

Glazer, Nathan (1990): "Granice socijalne politike", *Pregled*, br.250/1990, Beograd: Ambasada SAD.

Gradski komitet za komunalne, građevinske i stambene poslove (Komitet) (1988): *Stanje i problemi nekih naselja i zgrada sklonih padu*, Beograd.

Gradski komitet za komunalne, građevinske i stambene poslove (Komitet) (1990): *Analiza stanja nekih naselja i program mera za poboljšanje uslova života i rada građana*, Beograd.

Hantrais, Linda (1995): *Social Policy in the European Union*, MacMillan Press Ltd., London.

Hirschman, Albert O. (1990): "Pobijanje kritičara socijalnog staranja", *Pregled*, br.250/1990, Beograd: Ambasada SAD

Hrnjica, Sulejman (1991): "Socijalne potrebe "riziko" dece i omladine i njihovih porodica", u: Grupa autora: *Društvena kriza i deca. Socijalna politika u uslovima krize i tranzicije ka tržišnoj ekonomiji.* Beograd Institut za socijalnu politiku.

Janković, I, Pešić, V., Čanak, M., Kara-Pešić Ž. (1978): *Sociološka studija šire prostorne celine Železnik*, Centar za stanovanje IMS, Beograd.

Jovanović, Slobodan (1990) : "Siromah", u *Primeri političke sociologije, Sabrana dela*, tom 10. Beograd.

Kapor, Momo (1983): "Čuburska dvorišta", *Komunikacije*, br. 12, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd.

Kolin, Marija (1991): "Kvalitet života, porodica i društvena kriza", u: Grupa autora: *Društvena kriza i deca. Socijalna politika u uslovima krize i tranzicije ka tržišnoj ekonomiji.* Beograd: Institut za socijalnu politiku.

Kostić, K. (rukovodilac izrade plana) (1985): *Izmene i dopune generalnog urbanističkog plana Beograda*. Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Beograd.

Krešić, M. i Stefanović, V. (1984): *Istraživanje normativa i standarda za urbanističko planiranje u Beogradu - I faza*, Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Beograd.

Lewis, Oscar (1970): *Culture of Poverty*, Antropological Essays, New York.

Liggett, Helen (1991): "Where They Don't Have to Take You In: The Representation of Homelessness in Public Policy", *Journal of Planning Education and Research*. Summer 1991, Vol.10, No.3.

Macura, V. (rukovodilac) (1982): *Ratarsko imanje - Kraljevo - kontakt plan detaljnog urbanističkog plana*, Centar za planiranje urbanog razvoja, Beograd.

Macura, V. (1992): "Romska enklava Orlovsko naselje na rubu Beograda - arhitektonsko urbanistički opis", u: *Razvitak Roma u Jugoslaviji - problemi i tendencije*, knjiga LXVIII, Odeljenje društvenih nauka, Komisija za proučavanje Roma, SANU, Beograd (str.131-148).

Macura, V., Petovar, K., Ferenčak, M. i Mitrović, A. (1995): "Strategija održive obnove romske enklave Orlovsko naselje u Beogradu", u *Unapređenje stanovanja*, Edicija *Arhitektonika*, sv. 8., Arhitektonski fakultet, Beograd.

Macura, V. (1994): *Zaključci iz koncepcije održive obnove romske enklave Orlovsko naselje u Beogradu*, Šumarski fakultet, Beograd.

Macura, V. i drugi (1995): *Informacija o siromašnim područjima na teritoriji grada - Analiza siromašnih područja na teritoriji grada i predlog mera za njihovo unapređenje*, Urbanistički zavod, Beograd.

Macura, V. (1995): "Improving the shelter sector in Belgrade"; poglavlje u Đurović, Vuk (editor): *City Study for Habitat II - Belgrade Urban Development 1971 - 1991*, Center for urban development planning, Belgrade.

Macura, V. (1996): "Beogradske partaje i mogućnost njihove obnove", *Izgradnja*, br.7/1996, Beograd.

Milanović, Mirjana (1990): *Javni prostor poteza Bulevara revolucije u Beogradu - Prelazni oblik između čaršije i evropskog bulevara*, Magistarski rad, Arhitektonski fakultet, Beograd.

Mitrović, A. (1995): "Teorija siromaštva: život u začaranim krugovima", u Macura, V. (urednik): *Koncepcija održive obnove romske enklave Orlovsko naselje u Beogradu*, Šumarski fakultet, Beograd.

Murray, Charles (1990): "U potrazi za srećom", *Pregled*, br.250/1990, Beograd: Ambasada SAD.

National Experiences With Shelter Delivery for the Poorest Groups (1994),: Nairobi, United Nations Centre for Human Settlements (Habitat).

Obradović, Jovan I. (1935): *Građevinski pravilnik za grad Beograd*, Građevinsko zakonodavstvo - Zakoni, uredbе, pravilnici, norme, uputstva, knj. 6, Izdanje Grafičkog umetničkog zavoda "Planeta", Beograd.

Petovar, Ksenija (1992): "Bespravna izgradnja i siva ekonomija - jedna paralela", *Sociologija*, vol. XXXIV, br.4/1992, Beograd.

Petovar, Ksenija (1993): "Položaj lokalnih zajednica i građana u urbanističkom planiranju i rekonstrukciji gradskih područja", u *Unapređenje stanovanja*, Edicija *Arhitektonika*, sv. 8., Arhitektonski fakultet, Beograd.

Pjanić, Milivoj (1988): *Problemi urbane rekonstrukcije sa posebnim osvrtom na stambenu sredinu*. Doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet, Beograd.

Pošarac, Aleksandra (1995): "Pauperizacija stanovništva u Srbiji: jedan od osnovnih uzroka potisnutosti civilnog društva", u: Pavlović, Vukašin (priređivač), *Potisnuto civilno društvo*, Eko Centar, Beograd.

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (1996): *Prostorni plan Republike Srbije - završna verzija*, Beograd.

Radović, D. (urednik) (1992): *Pilot plan Bulevara Revolucije I faza*, knjiga 5, Centar za planiranje razvoja, Beograd.

Ristić, Svetomir i Kangrga, Jovan (1962): *Enciklopedijski nemačko srpskohrvatski rečnik*, I i II, Max Huber Verlag, Munchen, Prosveta, Beograd.

Razvitak Roma u Jugoslaviji (1992): Zbornik radova sa naučnog skupa, održanog 12. i 13. januara 1989. god., Beograd, SANU (knjiga 1).

Saveljić, Branislava (1988): *Beogradska favela*, IICSSOS, Beograd.

Seferagić, Dušica (1977): *Socijalna segregacija u rezidencijalnom prostoru na primeru Zagreba*. Magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.

Službeni glasnik RS (SGRS) (1995): *Zakon o planiranju i uređenju prostora i naselja*, str. 1629; *Zakon o građevinskom zemljištu*, str. 1636; *Zakon o izgradnji objekata*, str. 1639, Službeni glasnik SR, br 44, Beograd.

Službeni list grada Beograda (SLGB) (1976): Društveni dogovor o uklanjanju nehigijenskih naselja i zgrada sklonih padu, *Službeni list grada Beograda*, br. 24, Beograd.

Službeni list grada Beograda (SLGB) (1979): Društveni dogovor o prestanku važenja društvenog dogovora o uklanjanju nehigijenskih naselja i zgrada sklonih padu. *Službeni list grada Beograda*, Beograd.

Službeni list grada Beograda (SLGB) (1986): Odluka o izgradnji objekata građana, *Službeni list grada Beograda*, br. 26, Beograd.

Skupština grada Beograda (SGB) (1989): *Zaključci o merama i zadacima na realizaciji programa smanjenja nehigijenskih naselja u Beogradu*, 13. 4. 1989., Beograd.

Statistički godišnjak Beograda 1993, 1994: Beograd, Zavod za informatiku i statistiku.

Social Welfare (1995): London; HMSO .

Stojadinović, Milan (1927): "Od Singidunuma do modernog Beograda", *Savremena opština*, br. 12 (zbornik *Beograd u prošlosti i sadašnjosti*), Beograd

Stojanović, B. Martinović, U. (1978): *Beograd 1945-1975: urbanizam arhitektura*, Tehnička knjiga, Beograd.

Šuvar, Stipe (1971): "Urbanizacija, socijalna diferencijacija i socijalna segregacija", *Lica*, br. 1, Sarajevo.

Tomić-Milosavljević, Danica (1927): "O izgradjivanju Beograda", *Savremena opština*, br. 12 (zbornik *Beograd u prošlosti i sadašnjosti*), Beograd.

United Nations Centre for Human Settlements (Habitat) (1994): *National Experiences with Shelter Delivery for the poorest Groups*, Nairobi.

Vidaković, Ž. Slobodan (1935a): "Predlozi za rešavanje pitanja izgradnje malih stanova u Beogradu i rušenja Jatagan male", *Beogradske opštinske novine*, br. 9, Beograd.

Vidaković, Ž. Slobodan (1935b): *Stambena beda kao uzrok društvene degeneracije*, Knjižara "Svetlost", Beograd.

Vujanac Borovnica, Sofija, (gl. ur.) (1992): *Napori Ujedinjenih nacija za bolju životnu sredinu 21. veka - Rezultati svetskog samita u Rio de Žaneiru, Brazil 1992. godine*, Savezno ministarstvo za životnu sredinu, Beograd.

Vujović, Sreten (1972): "Socijalna segregacija i socijalna diferencijacija u našim gradovima", *Lica*, br. 4, Sarajevo.

Vujović, Sreten (1981): "Problem nehigijenskih naselja u Beogradu", *Sociologija*, br. 1-2, Beograd.

Vujović, Sreten (1985): "Sociološki ogled o stambenoj bedi i siromaštvu", u Bobić, Miloš i Vujović, Sreten (urednici), *Krov nad glavom - Ogledi o stambenoj bedi i siromaštvu*, Filip Višnjić, Beograd.

Vujović, Sreten (1987): "Društvene nejednakosti u stanovanju", u Popović, Mihajlo (ruk.istr.): *Društvene nejednakosti*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.

Vujović, Sreten (1990a): "Uticaj migracija na nastanak divljih i nehigijenskih naselja u Beogradu", u Vujović, Sreten: *Ljudi i gradovi*, Mediteran, Budva i Filozofski fakultet, Beograd.

Vujović, Sreten (1990b): "Stanovanje i društvene nejednakosti", u Popović, Mihajlo (ruk. istr.): *Srbija krajem osamdesetih*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd.

Vujović, Sreten (1992a): "Urbani socijalni pokreti i borbe", u Lazarević Bajec, Nada (urednik): *Istraživanje prostora*, Arhitektonski fakultet, Beograd.

Vujović, Sreten (1992b): "Beskućnici". *Sociologija*, br. 4, Beograd.

Vujović, Sreten, 1993: Romi i stanovanje: teritorijalizacija etniciteta, Zbornik SANU: *Romi u Jugoslaviji*, Beograd

Vujović, Sreten (1994): "Promene u materijalnom standardu i načinu života društvenih slojeva", u: *Razaranje društva*, prir. Mladen Lazić, Filip Višnjić, Beograd.

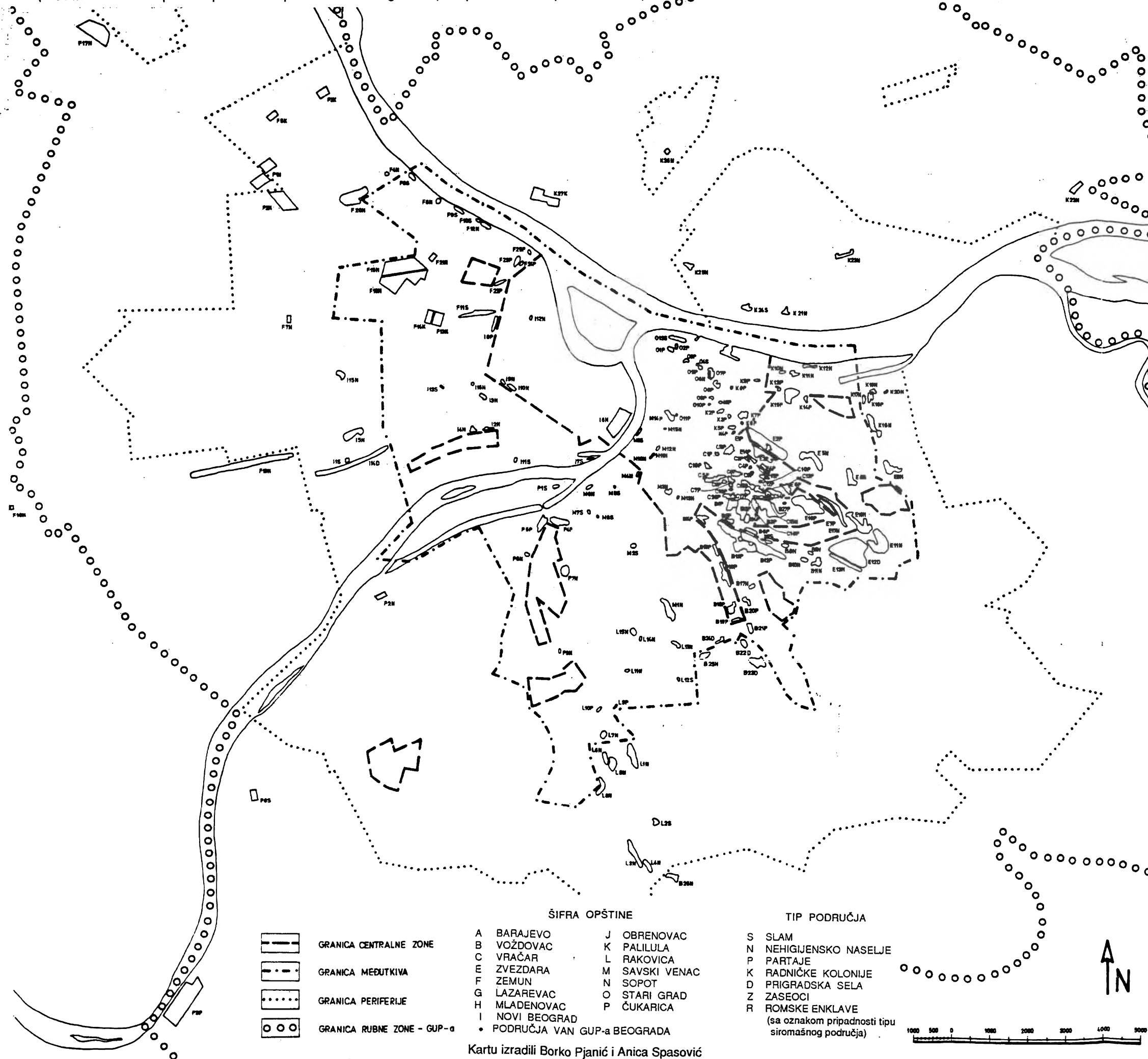
Wates, N. and Charles, Knevitt. (1987): *Community Architecture - How People are Creating Their Own Environment*, Penguin Books, London.

Zimanji, Veronika (1991): "Uslovi stanovanja i života porodice sa decom u nehigijenskim stanovima u Beogradu", u: Grupa autora, *Društvena kriza i deca. Socijalna politika u uslovima krize i tranzicije ka tržišnoj ekonomiji*. Beograd, Institut za socijalnu politiku.

Živković, Miroslav (1981): *Prilog jugoslovenskoj urbanoj sociologiji*, Zavod za organizaciju poslovanja i obrazovanja kadrova, Beograd.

KARTA SIROMAŠNIH PODRUČJA NA TERITORIJI GUP-a BEOGRADA

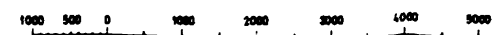
Podaci iz ankete opština sprovedene polovinom 1995.godine (bez podataka za opštinu Grocka)

- GRANICA CENTRALNE ZONE**
GRANICA MEDUTKIVA
GRANICA PERIFERIJE
GRANICA RUBNE ZONE - GUP-a

- ŠIFRA OPŠTINE**
 A BARAJEVO
 B VOŽDOVAC
 C VRAČAR
 E ZVEZDARA
 F ZEMUN
 G LAZAREVAC
 H MLADENOVAC
 I NOVI BEOGRAD
 J OBRENOVAC
 K PALILULA
 L RAKOVICA
 M SAVSKI VENAC
 N SOPOT
 O STARI GRAD
 P ČUKARICA
 PODRUČJA VAN GUP-a BEOGRADA

- TIP PODRUČJA**
 S SLAM
 N NEHIGIJENSKO NASELJE
 P PARTAJE
 K RADNIČKE KOLONIJE
 D PRIGRADSKA SELA
 Z ZASEOCI
 R ROMSKE ENKLAVE
 (sa oznakom pripadnosti tipu siromašnog područja)

A1Z Manić A2R Z Mečak A3N Železnička stanica A4R K Brda A5Z Stražarija B1P Lekino brdo-Vojvode Prijezde B2P Lekino brdo-Kruševačka B3P Lekino brdo-Rada Neimara B4P Lekino brdo-Dorda Kratovca B5P Dušanovac-Kolubarska B6P Dušanovac-Ozrenska B7S Marinkova Bara-Šupljikčeva B8N Marinkova Bara-Čukvenička B9N Marinkova Bara-Sinjska B10N Marinkova Bara-Mokroluška B11N Marinkova Bara-Iza servisa B12R P Marinkova Bara B13P Kumodraška-Miška Jovanovića B14P Autokomanda B15P Vojvode Stepe-Gostivarska B16P Vojvode Stepe-Kostolačka B17N Braće Jerković-Voronješka B18P Gornji Voždovac-Jovanička B19P Banjica-Pazinska B20P Gornji Voždovac-Milunke Savić B21P Banjica-Autokomerc B22D Banjica-Baranska 1 B23D Banjica-Baranska 2 B24D Banjica-Paunova B25N Banjica-Borska B26R N Pinosava-Patin Majdan B27P Lekino br.-R.Jovanović Šnajder C1P Baba Višnjina C2P Trnska-Mlatišumina C3P Ž.Zrenjanina-Požarevačka C4P Vojvode Petka C5P Dubljanska-Čerņiševska C6P Šumatovačka C7P F.Filipovića-Bul.Crvene Armije C8P Milutina Blagojevića C9P Bojanska-S.Kovačevića C10P Gružanska C11P Čerska C12P Vidovdanska C13P F.Filipovića-Šumatovačka C14P Gročanska C15N Grčića Milenka C16P M.Gorkog-Br.Radovanović C17P Generala Horvatića C18P Bul.Crvene Armije-G.Vučića C19 P Čubura C20P Franca Rozmana E1P Ruzveltova E2P Slavujev Venac E3P D.Tucovića E4P Bulevar E5N Park šuma Zvezdara E6P St. Sremčevića E7P Učiteljsko naselje E8R N Bosutka E9R N Orlovsko naselje E10R N Bulevar R.Jovanovića E11N Bulevar Mali Mokri Lug E12D Mali Mokri Lug E13N Mali Mokri Lug- Službeni put E14P Bulevar Ž.Zrenjanina E15P Kajmakčalanska - Žička E16P G.Vučića - Z.Malivuk E17N Bulevar Ž.Davidovića F1N Nas. Beogr. Konferencije F2N Staro naselje Zemun Polje F3K Naselje 13. maj F4N Batajnički drum F5K Ekonomija 1 F6R S Govedi Brod F7N Soko Salaš F8N Cara Dušana kod Intersilvera F9S Pregrevica F10S Naselje kod Ciglane F11R S Laudanov Šanac F12N Kaštelanska ulica F13N Jozef Šćurle F14K Kolonija B - Zmaj F15N Vojni put - Blok 1 F16N Vojni put - Blok 2 F17N Batajnica - Šangaj F18N Jakovački Ključ F19N Surđinski put F20N Mala pruga F21R N Bački Ilovik F22P Jakuba Kuburovića F23P Bežanijska F24P Svetosavska F25P Masarikov Trg G1R Z Sokolovo G2K Rud. Kolonija - Vel. Crjeni G3K Rud. Kolonija - Junkovac G4K Rud. naselje Vreoci G5Z Rud. naselje Rudovci G6K Rud. Kolonija - Rudovci G7R Z Palestina G8R Z Lukavica H1R N Karadorđeva H2R Z Ispod nadvožnjaka H3R Z Moravska H4R Z Mali prolaz H5R Z Kajmakčalanska	I1S Ledine - Golubačka I2N Prvomajska I3N Stari aerodrom I4N Naselje Koreja I5N Ledine I6N Staro Sajmište I7S Mala Ciganlija I8P MZ Pionir I9N Blok 40 I10N Blok 41-A I11S MZ Stevan Doronjski I12N MZ Ikarus I13S Blok 59 I14D Bežanija - Vinogradska I15N Vikend naselje I16N Ulica Vladimira Nazora J1R N Muzička kolonija J2N Naselje uz Tamnavu J3N Očage K1P Rudarski fakultet K2P Dalmatinska - "Gajret" K3P Dalmatinska - "Iki" K4P Ruzveltova - 27.marta K5P Ivankovačka K6P Hadžipopovac - Alb.spom. K7P Hadžipopovac - Bistrička K8P Porečka K9P Klanički Kej K10R N Ada Huja - Stovarište K11R N Ada Huja - Betonjerka K12R N Ada Huja - Dunav K13P Vuka Vrševića - Kafilerija K14P Stara Karaburma - Plješeševića K15P Stara Karaburma K16N Mali Leskovac K17N Rospić Cuprija K18P Rospić Cuprija - Ada Huja K19N Pamučni kombinat K20N Stanački put K21R N Reva - Kontejnersko naselje K22N MZ Reva K23N Polibak - Zage Malivuk K24S Branka momirova - Nasip K25R N Kotež - Nasip K26R N Borča - Radnička K27K Naselje Crvenka K28K Kovilovo K29K Glogoljski Rit K30K jabučki Rit K31K Naselje Tovilište K32K padinska Skela K33K Široka Greda K34K Naselje Vrbovski K35K Besni Fok K36K Naselje Dunavac L1N Manastir u Rakovici L2R S Resnik - Ul. 13. oktobar L3N Naselje Lj. Jelenkovića L4N Adice L5N Straževica L6N Naselje iza Jugolaboratorije L7N Naselje iza DMB-a L8N Naselje kod Kongrapa L9R P Naselje kod Jugostroja L10P Naselje iza Rekorda L11R N Naselje u Ul. Vrbničkoj L12S Miljakovac 3 L13R N Naselje ispred Tehnogasa L14N Košutnjak - Srzentičeva L15N Rakovački put M1N Dedinje - Baje Pijvanina M2S Teodora Drajzera M3N Maleško Brdo M4N "Mostar" M5S Koste Glavinica M6N Bulevar Vojvode Mišića M7S Sanje Živanović M8S Puškinova M9S Braće Krsmanović M10N Sarajevska - Blokovi 3,4 M11N Sarajevska - Blok 5 M12N Sarajevska - Blok 11 M13N Zvečanska M14P Gavrića Principa M15N Admiraleta Geparata N1R N Venac N2N Vlačko Brdo O1P Dorćol - Visokog Stevana O2P Dorćol - Solunska O3P Dorćol - Knićaninova O4S Dorćol - GSB O5P Dorćol - Gundulićev Venac O6N Dorćol - Herceg Stjepanovica O7P Dorćol - Dunavska - D.Đaković. O8P Dorćol - Budimska O9P Botanička Bašta O10P Stevana Sremca O11P Balkanska O12S Dorćol - Žel. pruga P1S Ada Ciganlija P2N Makiš P3P Umka P4P Zrmanjska P5P Lješka Visoka P6N Čamdžijina P7N Staro naselje Golf P8S Ostružnica Drv. Grad P9R N Staro Žarkovo

Kartu izradili Borko Pjanić i Anica Spasović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316.334.54 (497.11)

MACURA , Vladimir

SIROMAŠNA PODRUČJA BEOGRADA: prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja / Vladimir Macura, Ksenija Petovar, Sreten Vujović; (fotografije Velimir Savatić). - Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1997 (Zemun: Grafo žig). -107 + 18 str. (1) presavijen list sa kartom: ilustr; 24 cm. - (Posebna izdanja / Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije ; 34)

Tiraž 300. - Summary: POVERTY AREAS IN BELGRADE - Bibliografija.

1. Petovar, Ksenija 2. Vujović, Sreten

711.4-163 (497.11)

- a) Stanovanje - Siromašna područja - Obnova - Beograd
- b) Stambena beda - Beograd

ID= 57693196

**POSEBNA
IZDANJA 34
BEOGRAD, 1997.**

ISBN 86-80329-21-5